

MAĎARSKÁ REVOLÚCIA ROKU 1956 A SLOVENSKO

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS SZLOVÁKIA

Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko
Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia

DISPUTATIONES SAMARIENSES, 9.

Sorozatszerkesztő
Csanda Gábor és Tóth Károly

FÓRUM KISEBBSÉGGKUTATÓ INTÉZET
Somorja–Šamorín

MAĎARSKÁ REVOLÚCIA ROKU 1956 A SLOVENSKO

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS SZLOVÁKIA

Bratislava – Pozsony
4. októbra 2006 – 2006. október 4.

Redigovali – Szerkesztette
Edita Ivaničková
Simon Attila

Fórum inštitút pre výskum menšín / Fórum Kisebbségkutató Intézet
Historický ústav SAV / Szlovák Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézete

Šamorín/Somorja – Bratislava/Pozsony
2006

Organizátor konferencie – A konferencia rendezője

Fórum inštitút pre výskum menšín – Fórum Kisebbségkutató Intézet
Historický ústav SAV – Szlovák Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézete

*Vydanie knihy a konferenciu podporili
A könyv kiadását és a konferencia megrendezését támogatta*

Veľvyslanectvo Maďarskej republiky
Magyar Köztársaság Nagykövetsége

Kultúrny inštitút Maďarskej republiky
Magyar Köztársaság Kulturális Intézete

Inštitút pre výskum menšín Maďarskej akadémie vied
Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete

Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín, 2006

Časť publikácie je výsledkom grantu Historického ústavu
SAV VEGA č. 2/4187/24

© Michal Barnovský, Bukovszky László, Dagmar Čierna-Lantayová,
Jozef Halčko, Edita Ivaničková, Jozef Leikert, Popély Árpád,
Simon Attila, Szesztay Ádám, 2006
ISBN 978-80-89249-08-4

TARTALOM

PREDSLOV	7
ELŐSZÓ	9
DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ Slovenská verejnosť a rok 1956	11
MICHAL BARNOVSKÝ Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko.....	25
SIMON ATTILA A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom	41
POPÉLY ÁRPÁD A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom	57
LÁSZLÓ BUKOVSKÝ Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956	75
JOZEF HALKO Ohlas maďarskej revolúcie roku 1956 v katolíckej cirkvi v Československu	83
JOZEF LEIKERT Slovenskí spisovatelia roku 1956 a ich reakcie na udalosti v Maďarsku	93
SZESZTAY ÁDÁM Az 1956-os magyar forradalom és a német kisebbség.....	107
AUTORI ZBORNÍKU – A KÖTET SZERZŐI.....	119

PREDSLOV

V dejinách stredoeurópskych národov 20. storočia je málo takých udalostí, v ktorých hodnotení by panoval konsenzus. Jednou z nich je maďarská revolúcia roku 1956. Táto udalosť už má v histórii svoje dôstojné miesto a svet ju registruje ako kľúčový moment v boji proti diktatúram. Maďarská revolúcia patrí v procese rozpadu diktátorských systémov sovietskeho typu k najdôležitejším prvkom reťazca a spolu s Pražskou jarou 1968 ju možno považovať aj za predchodcu zmeny režimu roku 1989.

Celých tridsať rokov Maďarsko a s ním aj ostatné socialistické štáty oficiálne považovali udalosti z roku 1956 za kontrarevolúciu a nedovolili ich skutočné odborné historické hodnotenie. Po zmene režimu roku 1989 sa však poňatie revolúcie prehodnotilo a konečne sa mohli začať odhaľovať udalosti aj na základe autentických zdrojov. Vďaka tomu je odborná literatúra revolúcie 1956 po roku 1990 mimoriadne bohatá, i keď má, samozrejme, rôznorodú kvalitu. Po mnohé roky ťažiskom týchto výskumov bolo odhaľovanie a hodnotenie revolučných udalostí v Maďarsku, menej priestoru sa venovalo výskumu vplyvu tejto revolúcie v zahraničí.

V súvislosti s päťdesiatym výročím udalostí roka 1956 sa tento trend prelomil a objavilo sa už aj množstvo projektov a publikácií, ktoré prekročili úzky maďarský rámec a skúmajú ohlas, vplyv a široké súvislosti revolúcie z roku 1956 v zahraničí. Do tohto radu patrí aj výskumný program, ktorý Fórum inštitút pre výskum menšín začal riešiť roku 2005. Jeho hlavným cieľom bolo zistiť ohlas a vplyv udalostí z roku 1956 na Slovensku so zvláštnym zreteľom na Maďarov žijúcich na jeho území.

Dôležitou súčasťou programu je aj prezentácia výsledkov výskumu pred širším publikom. Preto vyšiel Fórum inštitút s návrhom usporiadať vedeckú konferenciu a na tento podnet ako odborný partner okamžite zareagoval Historický ústav Slovenskej akadémie vied. Jeho pracovníci už dávnejšie vydali niekoľko publikácií na danú tému a maďarské udalosti v roku 1956 neobchádzajú ani projekty, ktoré ústav v súčasnosti rieši v rámci akademickej grantovej agentúry VEGA alebo projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja APVV. Nápad na usporiadanie konferencie podporilo Veľvyslanectvo Maďarskej republiky v SR, ako aj Inštitút maďarskej kultúry v Bratislave, za čo im patrí uznanie a vďaka.

Zásluhou týchto štyroch inštitúcií sa 4. októbra 2006 mohla v historickej budove Univerzitnej knižnice v Bratislave uskutočniť medzinárodná vedecká konferencia na tému *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko*. Konferencia, na ktorej sa zúčastnili prednášajúci zo Slovenska a z Maďarska, bola prvým odborným podujatím na Slovensku, ktorého témou bola revolúcia roku 1956.

Do publikácie, ktorú čitateľ dostáva do ruky, sú zaradené rozšírené verzie prednášok, ktoré odzneli na konferencii. Štúdie zachytávajú široké a pestré spektrum danej témy. Dominantným motívom je hľadanie odpovede na otázku, ako reagovala na udalosti v Maďarsku, resp. na proces destalinizácie, ktorý sa vo východnej strednej Európe začal po XX. zjazde sovietskych komunistov, spoločnosť na Slovensku. Tejto problematike sú venované state Dagmar Čiernej-Lantayovej a Michala Barnovského. K nim sa pripája Attila Simon, ktorý zmapoval predovšetkým reakcie maďarskej menšiny na

Slovensku. Ďalšia skupina štúdií predstavuje reakcie komunistického režimu. Výsledkom výskumu v tomto smere sú príspevky Árpáda Popélya a Lászlóa Bukovszkého. Reakcie dvoch osobitých segmentov dobovej spoločnosti na Slovensku analyzujú štúdie Jozefa Leikerta a Jozefa Halka, ktorí poukazujú na to, ako sa revolúcia odrazila v kruhoch slovenských spisovateľov a katolíckej cirkvi. Záverečná štúdia publikácie, ktorej autorom je Ádám Szesztay, predstavuje revolúciu 1956 z pohľadu národností v Maďarsku, s osobitým dôrazom na reakcie nemeckej menšiny.

V publikácii sú jednotlivé štúdie uverejnené v tom jazyku, v ktorom odznali na konferencii – v slovenčine alebo maďarčine. Dúfame, že aj tento zborník príspeje k tomu, aby sme udalosti nedávnej minulosti lepšie pochopili a objavili v nich paralely, ktoré existujú v dejinách všetkých národov tejto oblasti, teda i v dejinách Slovákov a Maďarov.

Edita Ivaničková – Attila Simon

ELŐSZÓ

A közép-európai nemzetek 20. századi történelmében kevés az olyan esemény, amelynek megítélésében egyetértés uralkodna. Az egyik ilyen kivételt az 1956-os magyar forradalom jelenti, amely mára elfoglalta az őt megillető helyet, s amelyet a diktatúrák elleni harc egyik meghatározó eseményeként könyvel el a világ. A magyar forradalom az egyik legfontosabb láncszem a szovjet típusú diktatórikus rendszerek lebontásának folyamatában, s mint ilyen, az 1968-as prágai tavasszal együtt az 1989-es rendszerváltás egyik előzményének is tekinthető.

A hivatalos Magyarország és vele együtt a többi szocialista ország is az 1956-os eseményeket több mint három évtizeden át ellenforradalomnak minősítette, valós szakmai-történeti értékelését pedig nem engedélyezte. Az 1989-es rendszerváltást követően azonban alapjaiban értékelődött át a forradalom megítélése, s végre megkezdődhetett az eseménynek hiteles forrásokon alapuló feltárása is. Ennek köszönhetően az 1956-os forradalom 1990 utáni szakirodalma rendkívül gazdag, bár eléggé változatos színvonalú is. E kutatások súlypontját – természetes módon – éveken keresztül a forradalmi események feltárása és értékelése jelentette, viszonylag kevesebb tér jutott azonban a forradalom országhatárokon átnyúló hatásának a feltárására. A forradalom 50. évfordulója kapcsán azonban örömteli módon megszorozódtak az olyan projektek és publikációk, amelyek immár Magyarország határai közül kilépve az 1956-os események nemzetközi hatásával foglalkoznak. Ebbe a sorba tartozik a Fórum Kisebbségkutató Intézetnek az a kutatási programja is, amely 2005 elején indult, s amelynek célja az 1956-os forradalom szlovákiai visszhangjának és hatásának, különös tekintettel pedig a szlovákiai magyarok közti recepciójának a feltárása volt.

Az említett program fontos elemét képezte a kutatások eredményeinek a szélesebb közönség előtt való prezentálása. Ezért vetette fel a Fórum Kisebbségkutató Intézet egy tudományos konferencia megrendezésének az ötletét, amelyhez szakmai partnerként azonnal csatlakozott a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, melynek munkatársai már korábban is több publikációt jelentettek meg az adott témában, de azok a Szlovák Tudományos Akadémia által támogatott kutatási programok is érintik az 1956-os forradalmat, amelyek jelenleg is futnak az SZTA Történettudományi Intézetében. A konferencia megrendezésének az ötletét azonnal felkarolta a Magyar Köztársaság Nagykövetsége, valamint a pozsonyi Magyar Kulturális Intézet is, amelyért köszönet illeti őket.

Ennek a négy intézménynek köszönhető, hogy 2006. október 4-én a pozsonyi Egyetemi Könyvtár patinás épületében sor kerülhetett Az *1956-os magyar forradalom és Szlovákia* című nemzetközi tudományos konferenciára. A konferencia, amelyen 7 szlovákiai és magyarországi előadó vett részt, a maga nemében az első olyan szakmai rendezvény volt Szlovákiában, amely az 1956-os magyar forradalmat választotta témájául.

A jelen kötetbe, amelyet az olvasó a kezében tart, a konferencián elhangzott előadások bővített változata került. A tanulmányok a téma megközelítésének széles és változatos spektrumát ölelik fel. A domináns motívumot annak a kérdésnek a megvá-

laszolása jelenti, hogyan reagált a szlovákiai társadalom a magyarországi eseményekre, illetve arra a folyamatra, amely a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa után Kelet-Közép-Európában megindult. Erre a kérdésre keresi a választ Dagmar Čierna-Lantayová, Michal Barnovský tanulmánya, Simon Attila dolgozata pedig elsősorban a szlovákiai magyar kisebbség reakcióit térképezi fel. A tanulmányok egy másik csoportja a hatalom reakcióját mutatja be. Ebbe a sorba illeszkedik Popély Árpád és Bukovszky László tanulmánya. A korabeli szlovák társadalom két sajátos szegmensének a reakcióját mutatja be Jozef Leikert, illetve Jozef Haľko tanulmánya, akik azt vizsgálják fel, milyen volt a forradalom recepciója a szlovák írók, illetve a katolikus egyház köreiben. Szesztay Ádám dolgozata pedig az 1956-os forradalom nemzetiségi vonatkozásait tárja fel, külön hangsúllyal a magyarországi német kisebbség reakciójára.

A jelen kötetben az egyes írások a konferencián elhangzott nyelven (szlovákul, illetve magyarul) jelennek meg. Remélhetőleg ez a kötet is hozzájárul ahhoz, hogy a közelmúlt eseményeit jobban megértsük, s felfedezzük bennük azokat a párhuzamokat, amelyek a térség valamennyi népének, így a szlovákoknak és a magyaroknak a történelmében is jelen vannak.

Edita Ivaničková–Simon Attila

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ

SLOVENSKÁ VEREJNOSŤ A ROK 1956

V decembri 1956 vedúci reprezentant komunistickej štátostrany v Bratislave Karol Bacílek presne definoval situáciu, na ktorú podľa jeho slov upozornili „udalosti v Maďarsku a do určitej miery i v Poľsku“. Z hľadiska oficiálnych vlastníkov pravdy uplynulé mesiace potvrdzovali často opakovanú tézu „aké nebezpečenie sa môže skrývať v tom“, hovoril Bacílek, „keď vnútri strany i vo verejnosti nadobudnú prevahu večne kolísajúci intelektuáli“. ¹ Na Slovensku v podmienkach politických represálií a duchovného teroru verejné médiá do polovice 50. rokov odzrkadľovali iba jeden prípustný ideologický variant, diktovaný totalitnou mocou.

Ilúziu monolitnej jednoty sovietskeho bloku v Európe udržiavali domáci vládcovia či už v Prahe, Bratislave, Budapešti, ale i vo Varšave s účinnou podporou moskovského centra. Zo spravodajských hlásení korešpondentov TASS-u, z informácií diplomatov akreditovaných v tzv. bratských krajinách a z mnohých ďalších zdrojov sa pre ústredný aparát sovietskych komunistov zostavovali podrobné situačné správy, s mimoriadnym dôrazom na analýzu „nálad obyvateľstva“. K otázkam prísne sledovaným z Moskvy patrili možnosti a intenzita „nepriateľskej propagandy“. Už roku 1953, pri rozbere aktuálnej politickej atmosféry v Československu, autor materiálu upozorňoval, že „situácia na Slovensku je stále vážna“ a k faktorom osobitnej aktivizácie „nepriateľských elementov“ začlenil aj vystúpenie maďarského premiéra Imre Nagya. V týchto súvislostiach pisateľ pripomínal: „Treba mať na zreteli, že v ČSR je na každých päť obyvateľov jeden rádioprijímač“ a zo zahraničia sa v českom a slovenskom jazyku vysiela súčasne na viac než 60 rôznych vlnových dĺžkach. ² Znalosť maďarského jazyka, medzi slovenskými intelektuálmi vtedy ešte dosť bežnú, si ani vedúce stranícke kruhy v Bratislave zatiaľ nevšimli. A práve táto skutočnosť umožnila určitej časti verejnosti na Slovensku udržať si roku 1956 bezprostredný kontakt s dianím v Budapešti, prostredníctvom najdôležitejších médií – rozhlasu a tlače.

Stranícka elita v ČSR pokladala kritické prejavy z jari roku 1956 za vrcholne nežiaduce, i keď sa odvolávali na „skutočné hodnoty socializmu“, vychádzali z výsledkov XX. zjazdu KSSZ a boli namierené predovšetkým proti stalinizmu. Marcové zasadnutie ÚV KSČ rozhodlo usmerniť diskusie radových komunistov o kulte osobnosti do prísne vymedzeného rámca. Konsolidačným prvkom vo vnútornej politike mali byť čiastkové reformy v ekonomike a nadnesené vyhlásenia o upevňovaní socialistickej zákonnosti. Uvoľnenie sociálneho napätia sa očakávalo po zvýšení niektorých miezd a platov, skrátení týždenného pracovného času a znížení maloobchodných cien určitých druhov spotrebného tovaru. Na záchranu celej garnitúry skompromitovaných politikov bol obetovaný vcelku bezvýznamný Alexej Čepička, odvolaný z funkcie prvého podpredsedu

vlády a ministra národnej obrany. Kritický pohyb vyvrcholil v apríli pražským zjazdom československých spisovateľov.

Hlavným zámerom všetkých oficiálnych opatrení v celoštátnom meradle bolo upokojiť robotnícke vrstvy, aby sa dali ľahšie zmanipulovať do protestných akcií proti večne nespokojným intelektuálom. Tento scenár sa opakoval aj v slovenských podmienkach, kde Karol Bacílek pobúrene odsudzoval opovážlivosť spisovateľov, publicistov a predstaviteľov inteligencie, ktorí neboli ochotní vziať na vedomie železné pravidlo, že „diskusiu nemožno rozvíjať ľubovoľne“.³

Na Slovensku boli prvé vystúpenia proti stalinizmu skôr rozhorčené a živelné než premyslené a fundované. Debaty na straníckych schôdzkach, v pracovných prestávkach, na tzv. desaťminútovkách i v súkromí mali živý až vášnivý charakter, aj keď boli väčšinou ešte dosť opatrné.⁴ Dobová tlač odzrkadlila základný konflikt politického myslenia na Slovensku: rozpor medzi inovačnými snahami a neochvejným dogmatizmom vládnucej kliky. Stranícke denníky a týždenníky udržiavali „pevnú líniu“, zatiaľ čo kritické ohlasy našli podporu v literárnych časopisoch, ako bol *Kultúrny život*. Verejnosť očakávala odpovede na otázky aktuálne vo všetkých európskych krajinách sovietskeho bloku, ale vychádzala aj z vnútorných, domácich podnetov. Slovenskí odporcovia stalinistického modelu neraz získavali inšpiráciu od opozičných prúdov u severných i južných susedov, čiže v Poľsku a Maďarsku.

Vysokoškolskí študenti v Bratislave preniesli debaty o demokracii a slobode z uzavretých posluchární priamo na verejnosť a svojou odvahou vyvolali ohromenie straníckych šéfov, ako aj paniku mládežníckych funkcionárov. Sprievody masiek počas študentských majálesov roku 1956, divákmi nadšene pozdravované, s veľkou dávkou humoru a recesie pranierovali vážne neduhy slovenskej spoločnosti vrátane problémov školstva. Časopis *Mladá tvorba* vyzýval slovenskú mládež „Brať si za vzor Maďarsko a Poľsko“. *Kultúrny život* privítal študentské vystúpenia ako zdravý a revolučný prejav mladosti. Podľa názoru vedúcich komunistických politikov boli študentské majálesy „namierené proti vedeniu strany“ a byro ÚV KSS sa osobitne zaoberalo situáciou na slovenských vysokých školách.⁵

Komunistické ústredie v Bratislave od jarných mesiacov roku 1956 sledovalo všetky verejné prejavy pokladané za prejavy buržoáznej ideológie. Z vrcholu straníckej hierarchie Karol Bacílek prízvukoval, že „bez sústavného a každodenného boja“ nie je možné vytvárať „morálno-politickú jednotu“ nášho ľudu. Materiál k ideologickým otázkam, vypracovaný v prvej polovici októbra pre politické byro, podrobne referoval o protistraníckych vystúpeniach na Slovensku. Oponenti vládnucej kliky boli zaradení do vymedzených priehradiek a opatrení nálepkami buržoázni nacionalisti, trockisti, sionisti, kozmopoliti, alebo jednoducho nepriateľské živly. Toto členenie pretrvalo po dlhé roky a umožňovalo oficiálnym vlastníkovi pravdy okamžite klasifikovať nepohodlných kritikov. Všetky skupiny boli podľa názoru Pavla Davida spojené „nenávisťou proti strane“ a vyslovovali požiadavky „totožné so štvavými heslami Slobodnej Európy“.⁶

Pre totalitných straníckych vládcov boli najnebezpečnejšie myšlienky, ktoré sa do povedomia slovenskej verejnosti dostali v publikovanej podobe. Bratislavský *Kultúrny život* žiadal nielen uvoľnenie podmienok literárnej a umeleckej tvorby, ale aj demokratickú obrodu spoločenských pomerov na Slovensku. Príspevky známych literátov, predstaviteľov humanitnej inteligencie a publicistov v širokom zábere obsiahli základné problémy doby. Hovorilo sa o nutnosti získať istotu, že nijaký autor nebude za svoje dielo šikanovaný, vyhadzovaný z miesta, prípadne vyšetrovaný. Politické zameranie kritických úvah sa väčšinou spájalo s predstavou o možnosti obnoviť „skutočné hodnoty

socializmu“. Na adresu tzv. tiež socialistov a polovzdeltancov sa v redakčnom úvodníku písalo, že „v strachu, aby sa neodhalila ich nečinnosť a neschopnosť, udržiujú si pozície rozduchávaním demagógie proti inteligencii“.⁷

Stanoviská pražskej straníckej elity k politickým aktualitám a reakcie ústredných denníkov pozorne zaznamenávali na sovietskom zastupiteľstve v ČSR. Podľa dávnych a osvedčených zvyklostí s uznaním referovali do Moskvy o zdržanlivosti komunistického centra pri zverejňovaní nevhodných informácií z rokovania XX. zjazdu KSSZ. Podrobný rozbor tajného listu ÚV KSČ, rozoslaného všetkým krajským výborom KSČ a KSS, vysoko oceňuje najmä rozhodnutie pražských súdruhov „bezodkladne reagovať na ohováračskú kampaň podniknutú buržoáznymi stranami a tlačou“. Záujem sovietskych diplomatov sa počas leta 1956 obrátil na ohlasy českej a slovenskej tlače publikované k uznesenie ÚV KSSZ *O prekonaní kultu osobnosti a jeho následkov*. Z produkcie straníckych denníkov – pražského *Rudého práva* a bratislavskej *Pravdy* – autor hlásenia pripomína, že písali o „istých ťažkostiach“, ktoré jednotlivým komunistickým stranám prinieslo „posudzovanie kultu osobnosti“. Z hľadiska Moskvy bolo však dôležité konštatovanie o pevnom stanovisku československej tlače, ktorá „ostro vystupuje proti pokusom apologetov imperializmu ohovoriť Sovietsky zväz a podkopať medzinárodnú jednotu robotníckeho hnutia“. V citovanom hlásení však pisateľ nerozoberal iné, než tzv. pokrokové články a komentáre komunistickej žurnalistiky. K denníkom ostatných politických strán v ČSR iba poznamenal, že materiály z Moskvy zverejňovali v skrátenej verzii.⁸

Slovenská verejnosť dokázala aj v straníckej tlači čítať medzi riadkami ale jednoznačne dávala prednosť *Kultúrnemu životu*. Búrlivú diskusiu vyvolala kritická úvaha spisovateľa Dominika Tatarku *Démon súhlasu*. V reportážach z ciest po Anglicku a Francúzsku prinášal Tatarka pohľad do európskej súčasnosti. Podľa názoru straníckych ideológov tu išlo o zámer autora „obdivovať takmer všetko v cudzine a doma vidieť iba tienisté stránky a chyby“. Zo straníckeho ústredia v Bratislave K. Bacílek vyčítal slovenským spisovateľom, že podliehajú predstave o poslaní „byť svedomím národa“, hlásajú „ideológiu nadradenosti“ a „povyšujú sa nad stranu“.⁹ Členovia politického byra potom dopĺňali svojho šéfa výrokmi o „infikovaní čitateľa londýnskymi a parížskymi kuriozitami“ a o „bagatelizovaní vedúcej i riadiacej úlohy strany“. Vysielanie Slobodnej Európy v septembri 1956 hodnotilo *Kultúrny život* ako „tribúnu hlasov domáhajúcich sa väčšej slobody literárnej tvorby a hlasov kritizujúcich dusnotu zvieracej kazajky“. Ale táto publikačná voľnosť nemala dlhé trvanie. Povereník vnútra Oskár Jeleň videl v nej „zakolísanie tlačového dozoru“.¹⁰

Dokument nazvaný *Poučenie XX. zjazdu KSSZ pre nás*, doručený viacerým vedúcim slovenským politikom, označil Karol Bacílek za dielo „trockistickej skupiny“. Patrili do nej údajne slovenskí a maďarskí intelektuáli. Autori spisu využili výroky Nikitu S. Chruščova, aby dokumentovali oprávnenú nespokojnosť pracujúcich vrstiev so straníckym vedením na Slovensku. Kritická analýza hospodárskej a politickej situácie uvádzala na pravú mieru oficiálne údaje o dosiahnutých výsledkoch. K vysloveným požiadavkám patrilo oslobodenie politických väzňov obvinených z buržoázneho nacionalizmu, liberalizácia politiky, otvorenie stránok tlače aj opozičným názorom, previerka straníckeho aparátu a odstránenie stalinistických elementov. Tieto zmeny sa mali uskutočniť v mene „pravého socializmu“.¹¹

V súvislosti s tým, že na Slovensku sa čoraz častejšie ozývali hlasy, ktoré spochybňovali výsledky politických procesov, Bacílek vyhlásil tzv. buržoázny nacionalizmus za najväčší ideologický problém Slovenska a začal proti nemu nové ťaženie. Zmeny vo

vymedzení úloh Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, ohlásené celoštátnou konferenciou KSČ, boli propagandisticky vydávané za „rozšírenie právomoci slovenských národných orgánov“. Aj k tejto otázke, ako sa sťažoval Bacílek, sa objavili „veľmi časté prípady neplodných a škodlivých diskusií a nejasností“.¹²

Celoštátna konferencia KSČ v júni 1956 uzavrela vnútrostranícku a verejnú diskusiu odmietnutím všetkých kritických hlasov, ktoré sa nedali umlčať príkazmi zhora. Zdôrazňovalo sa, že „robotníci prejavili rozhorčenie, keď sa dozvedeli o rôznych provokačných rezolúciách“ a keď videli, aké živly sa zmocnili hesla slobody. Na hrubé útoky proti spisovateľom, prednesené na konferencii, odpovedal slovenský spisovateľ Ladislav Mňačko otvoreným listom členovi byra ÚV KSČ Václavovi Kopeckému. Tento odvážny protest však politická cenzúra zadržala a zakázala publikovať.¹³

Napätie medzi slovenskými spisovateľmi neustále rástlo a politickému tlaku sa odmietli podrobiť aj členovia strany. Neúčinkovali na nich hrozby v podobe pohovorov na oddelení kultúry ÚV KSS. Ani na plenárnej schôdzi straníckej skupiny spisovateľov neboli disciplinované prijaté závery celoštátnej konferencie. Otvorená polemická debata odsúdila kampaň vedenú proti spisovateľom a inteligencii z najvyšších politických miest v Prahe. O slovenskej oficiálnej politike sa hovorilo, že vedie „náš ľud do socializmu so zhrbenou chrbtovou kosťou“. Popri požiadavke zrušiť tlačový dozor a cenzúru odznelo na adresu bratislavského vedenia aj priame obvinenie, že sa vo svojej slabosti bojí povoliť „zverejňovanie diskusií z Poľska a Maďarska“. Po tomto kritickom výbuchu sa ostražitosť komunistického ústredia ešte znásobila. Sprísnená cenzúra mala blokovat všetky pokusy „prepašovať do *Kultúrneho života* protistranícke články“. Na bratislavskom politickom byre vydesení dogmatici zhromažďovali články, úvahy, reportáže, veršiky aj karikatúry zadržané cenzúrou a presviedčali sa o tom, že slovenskí intelektuáli neprestávajú „polemizovať s líniou strany“.¹⁴

Zrkadlom kritického prúdu dobového politického myslenia na Slovensku sa od jesene 1956 mohli stať materiály zadržané cenzúrou. Na interných zasadnutiach si členovia straníckeho vedenia v Bratislave často pripomínali úryvky z nedovolených prác, ako bola úvaha Dominika Tatarku *Čierna reportáž z Maríkovej*, článok Vladimíra Mináča *Ako ma pokúšal diabol* alebo postrehy Jozefa Vavru z cesty po Rakúsku, kde si autor uvedomil, že „s ľuďmi sa zaobchádza ozaj ako s ľuďmi“. Za vyslovenú provokáciu pokladal Karol Bacílek snahu posilať do *Kultúrneho života* články, o ktorých malo byť jasné, „že nebudú zverejnené“. Popri satirických glosách známych literátov najväčšiu zlosť vyvolala karikatúra Alexandra Richtera „o tom, ako ÚV KSS potláča kritiku“, alebo verše Tomáša Janovica vysmievajúce servilnosť voči „sovietskemu vzoru“. Na príkaz zhora cenzúra po celý rok 1956 blokovala v slovenských médiách publikovanie vnútrostraníckych politických a ekonomických debát z Budapešti i Varšavy. V kruhoch bratislavského politického byra sa hovorilo o tom, že v súčasnosti sa „domáhajú rehabilitácie“ aj osoby, postihnuté straníckymi čistkami. Dokonca v redakcii oficiálneho časopisu *Pod zástavou socializmu*, bol na publikovanie pripravený článok Eda Friša, v ktorom autor „kritizuje vedenie strany“. Na signály o všetkých „nebezpečných tendenciách“, ohrozujúcich vedomie slovenskej verejnosti odpovedali totalitní vládcovia rozhodnutím „poskytnúť väčšiu pomoc a podporu tlačovému dozoru“.¹⁵

Na zasadnutí politického byra v Bratislave 18. októbra 1956 sa osobne zúčastnil aj sám tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný. Stranícku analýzu ideologických problémov na Slovensku zrekapituloval bratislavský prvý tajomník. Vrcholom jeho útokov proti inteligencii bolo obvinenie, že predseda Slovenskej akadémie vied (SAV) Ondrej Pavlík z tejto vedeckej inštitúcie vytvára nové politické centrum. Rôzne „nespokojné živly“ a

„protistranícke elementy“ sa údajne na pôde akadémie schádzajú, hovoria o straníckych otázkach a kritizujú „súduhov na vedúcich miestach.“ Pocit ohrozenia mal na účastníkov rokovania deprimujúci účinok. Celkovú atmosféru poznačili aj aktuálne správy z Maďarska. Ale Bacílek sa zároveň sťažoval, že oficiálne politické informácie zasielané z Prahy neprinášajú dost' jasný obraz o tom, čo sa u našich južných susedov vlastne deje. Poukázal pritom na nesporný vplyv maďarských materiálov, veď ich pôsobeniu bolo v slovenskej verejnosti vystavené nielen „menšinové obyvateľstvo“, ale aj Slováci, „ktorí čítajú po maďarsky“. Spomedzi asi tristo titulov maďarských denníkov, týždenníkov, revue a obrázkových časopisov, ktoré v tom čase dochádzali na Slovensko, boli ako najnebezpečnejšie označené najmä tri: spoločensko-kritický *Irodalmi Újság* (Literárne noviny), humoristický *Ludas Matyi* (Husiar Matko) a obrázkový *Béke és Szabadság* (Mier a sloboda). Mimoriadny záujem o maďarskú tlač dokazovalo aj okamžité rozpredanie všetkých zásielok v Košiciach i Bratislave. Tak mohli v prvej polovici októbra spôsobiť veľký rozruch „články a fotografie o pohrebe László Rajka“. Diskusia napokon dospela k záveru, že „skupiny dobrých komunistov nedostatočne bojujú proti nesprávnym názorom“.

Znepokojenie pražského centra situáciou na Slovensku tlmočil vo svojom vystúpení Antonín Novotný. Vyhlásil, že v českých krajoch dostalo politické vedenie pod kontrolu väčšinu opozičných zoskupení a ďalšie postupne odhaľuje. Na margo toho vyčítal slovenským súduhom nedostatočné poznatky o mnohých „protistraníckych skupinách“, zatiaľ čo na Slovensku pokračujú „otvorené útoky proti strane, vláde a princípom nášho zriadenia“. Doslova pobúrený bol Novotný samotnou možnosťou využívať SAV ako legálne centrum, v ktorom sa „môžu zgrupovať všetky nespokojné živly“. Napokon dôrazne pripomenul, že „nebojovať proti týmto nedostatkom znamená dostať sa do situácie ako v Maďarsku a Poľsku“.¹⁶

Proti prenikaniu nevítaných myšlienok a ideí z Maďarska sa na Slovensku okamžite zavádzali karanténne opatrenia. Do zoznamu podozrivých tlačových materiálov sa dostal aj ústredný denník maďarských komunistov *Szabad Nép* (Slobodný ľud). Nešlo iba o jednorazový zásah a rozhodnutie nepustiť do predaja číslo z 19. októbra. Správa tlačového dozoru mala sústavne sledovať všetky maďarské časopisy zasielané na Slovensko a tzv. nesprávne zadržať. Obmedzenie počtu časopiseckých titulov dovážaných z Maďarska dostal za úlohu osobne povereník vnútra. Do všetkých slovenských krajov putoval z Bratislavy ďalekopis, schválený sekretariátom ústredného výboru. „Naši pracujúci“ mali dostať vysvetlenie, že „pre nás platia len uznesenia ÚV KSČ potvrdené celoštátnou konferenciou“.¹⁷

Demonštrácia študentov a obyvateľov Budapešti začínala 23. októbra ako výraz nespokojnosti s oficiálnou zadržiavacou taktikou v prístupe k riešeniu už priznaných deformácií vo vývoji Maďarska. Arogantná reakcia komunistických vodcov a strelba do demonstrantov vyostřila situáciu. Nasledujúci revolučný výbuch proti existujúcim mocenským štruktúram a nadvláde Moskvy bol po dvanástich búrlivých dňoch brutálne potlačený zásahom sovietskych vojsk. Do politickej atmosféry na Slovensku sa udalosti maďarskej revolúcie premietli špecifickým spôsobom a priniesli celú škálu reakcií. Horúčkovitá aktivita bratislavského komunistického ústredia, pod vedením a dohľadom Prahy, sa zamerala na rôzne formy ideologického a propagandistického pôsobenia priamo v Maďarsku.¹⁸ Smerom dovnútra sa hlavná pozornosť orientovala na tie vrstvy slovenskej verejnosti, u ktorých sa podľa nedávnych skúseností predpokladala väčšia kolísavosť. Ďalekopisná inštrukcia vyslaná 24. októbra nariadzovala na Slovensku pohotovosť všetkých krajských a okresných výborov strany. V spojení s miestnymi

orgánmi bezpečnosti mal stranícky aparát prísne sledovať politickú situáciu a „za žiadnu cenu nepripustiť kontrarevolučné reči alebo výčiny“. Úradnú situačnú správu o masových opozičných demonštráciách a vystúpeniach v Budapešti, vypracovanú na ÚV KSČ v Prahe, dostali k dispozícii všetky masmédiá. Hlavný dôraz sa kládol na zverejnenie oficiálneho stanoviska v novinách a rozhlasovom vysielaní.¹⁹

Ústredný denník slovenských komunistov *Pravda* venoval od 24. októbra neobyčajne veľa priestoru jednostrannému a tendenčnému spravodajstvu z Maďarska. Politická propaganda šikovne využívala prirodzený odpor verejnosti voči krviprelievaniu a pohotovito organizovala „ohlasy našich pracujúcich“ k maďarským udalostiam. Protiváhu k správam o vyhrcovaní maďarskej krízy, ako neskôr vyhlásil šéfredaktor *Pravdy* Miloš Marko, mali programovo vytvárať obsiahle články o konsolidovaných pomeroch na Slovensku. Titulky hlásali „jednotu nášho ľudu“ v postoji k vývoju v Maďarsku a ubezpečovali, že „pokusy nepriateľa nezostanú bez odpovede“. Seriál ohlasov pokračoval pod heslom „zomknutí okolo strany znásobíme moc a silu našej republiky“. Stále sa písalo o bdelosti a istote. Ústredný výbor, podľa skúseností šéfredaktora bratislavského *Új Szó* (Nové slovo) Ferencu Dénesa úzkostlivo dbal o to, aby slovenská tlač neskĺzla „na tú cestu, na ktorú sa dostali noviny poľské a maďarské“.²⁰

Situácia na Slovensku, ako ju prezentovali publikované komentáre, aktuálne informácie komunistického straníckeho aparátu a oficiálne hodnotenia, poskytovala v porovnaní s Maďarskom idylický obraz o tzv. jednote strany a ľudu. Za touto prikrášanou fasádou bola ukrytá úporná snaha bratislavského centra nepripustiť, „aby sa viedli protistranícke reči“, a prostredníctvom komisárov vyslaných na jednotlivé krajské výbory strany dostať pod kontrolu mládež, odbory a všetky spoločenské organizácie. Pod osobitný dohľad sa dostal Csemadok (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu) a jeho vedúci funkcionári boli zvlášť usmernení, ako majú pracovať.²¹

Reálnejšiu predstavu o celkovej atmosfére počas krízových dní možno získať z interných diskusií na zasadnutiach ÚV KSS. Dozvedáme sa, že ani na krajských a okresných výboroch strany nebolo všetko v absolútnom poriadku. Keď vyslaní členovia byra dorazili z Bratislavy na miesto určenia, niektorí funkcionári si neodpustili komentár: „Vidíte, teraz chodíte jeden za druhým.“ Hlásenia odborárskych výborov, určené ako podklad na súhrnné hodnotenie práce strany na Slovensku počas maďarských udalostí, nadneseným tónom opisovali aktivitu odborov. Impozantné bolo vyčíslenie počtu schôdzí konaných v danom období. Lenže, ako konštatoval Pavol David, vôbec sa „nespájali s udalosťami v Maďarsku“. Slovenskí odborári sa venovali svojim každodenným starostiam. Miesto okázalých prejavov podpory strane a vláde väčšina obyvateľstva podľahla predovšetkým nákupnej horúčke. Na aktívoch a schôdzach zvolávaných komunistickým aparátom sa povinne zúčastňovali predstavitelia jednotlivých zložiek Národného frontu, ale to bolo všetko. Potom už vôbec nenásledovali tie desiatky a stovky zhromaždení, ktoré podľa očakávania bratislavských komisárov mali zvoliť odbory aj mládežnícke a rôzne ďalšie zväzy. Ich funkcionári, usudzoval Jozef Valo, „nepovažovali za potrebné, aby po svojej línii mobilizovali členstvo“. Zrejme tu však nešlo iba o nedostatok iniciatívy – aj reprezentanti obyčajných spoločenských organizácií ovládaných stranou sa v kritickom období obávali predstúpiť pred svojich členov.

Ludia znechutení ohlupujúcou propagandou a cieľavedomým zahmlievaním faktov sa utiahli do svojho súkromia. Tak ďaleko už totalitná kontrola nesiahala. Z hľadiska moci bolo veľkým nedostatkom bezpečnostných útvarov, ako sa vyjadril J. Valo, že „nemali v rukách“ spravodajské spracovanie slovenských miest a dedín. Iba čakali, „kde to vybuchne“, ale nevedeli, koho majú vlastne pozorovať. V októbri 1956 neboli schop-

ní poskytnúť ústrednému výboru informácie o tých osobách, ktoré sa „tajne schádzajú“, sympatizujú „s druhou stranou“ a „nesúhlasia s naším spoločenským zriadením“.²²

Bratislavské komunistické vedenie od spravodajskej aktivity bezpečnostných zložiek zrejme očakávalo odhalenie nejakého dobre organizovaného sprisahaneckého centra. Už na druhý deň po demonštrácii 23. októbra sa z Prahy do celej republiky rozšíril príkaz ministra vnútra Rudolfa Baráka okamžite začať prieskum verejnej mienky obyvateľstva „zameraný k udalostiam v Poľsku a Maďarsku“. Záznam o tom, čo „vyprávajú“ členovia vysokoškolského basketbalového družstva, ktorí sa práve vrátili z Budapešti, patrí k najzaujímavejším výsledkom usilovného pátrania. Bez ohľadu na oficiálnu propagandu v slovenských médiách mladí športovci hovorili o tom, ako „do pokojnej demonštrácie začali strieľať tanky“ a z osobnej skúsenosti potvrdzovali fakt, „že všetok maďarský ľud sa stotožňuje s povstalcami, lebo Rusi tam robili útlak a ide o maďarský oslobodzovací boj“. Policajná správa o situácii na vysokých školách a medzi mládežou začiatkom novembra spomína rozhodnutie krajského výboru strany v Košiciach zrušiť lampiónový sprievod ohlásený pri príležitosti osláv výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR), aby nemohol byť zneužitý „k nejakým kontrarevolučným činom zo strany reakcie“. Do spravodajstva tajných služieb o náladách slovenskej verejnosti sa pod hlavičkou „reči protištátnych živlov“ dostávali výroky jednotlivcov, ako bol lekár nemocnice v Humennom, podľa ktorého sa to v Maďarsku dalo očakávať, „nakoľko tam boli nemožné pomery“ a napokon Európania nemôžu žiť podľa „sovietskeho spôsobu“. Lekárova kolegyňa bola presvedčená, že „ruské tanky masakrovali maďarských ľudí a za tých pár dní pobili 50 000 občanov“. Ďalšie zapísané názory a úvahy spojené so situáciou v Maďarsku pochádzali od dedinských učiteľov, bývalých dôstojníkov, jednoduchých gazdiniek, mladých radových vojakov alebo rôznych amatérskych teoretikov medzinárodnej politiky. Časť vyhlásení bola vyslovená či vykričaná, pod „vplyvom liehovín“.²³

Na rozdiel od Maďarska nebolo v slovenskej spoločnosti roku 1956 natoľko výbušné sociálne napätie, aby sa dala očakávať masová podpora opozičných vystúpení intelektuálov alebo študentov. Platilo to aj vo vzťahu k maďarskej kríze a tým možno do určitej miery objasniť, že prejavy otvorených sympatií boli ojedinelé. Pokusy vyjadriť v tlači vlastný názor, odlišný od oficiálnej demagógie, zadržala bdelá cenzúra.

Vystúpenie maďarskej mládeže vyvolalo v bratislavskom straníckom centre trvalé zdesenie. Naliehavou úlohou aj na Slovensku bolo podľa K. Bacílka „dať pozor na študentov!“. Už 24. októbra sa na zasadnutí byra ÚV KSS hovorilo o prísnych opatreniach na vysokoškolských internátoch. Študentské diskusie o vývoji v Maďarsku a Poľsku mali byť usmernené tak, aby neprekročili vymedzené hranice. Demagogická propaganda, tendenčné spravodajstvo a oficiálny tlak mali študentom zabrániť utvoriť si o Maďarsku reálnejší obraz. Tak sa navonok medzi študentmi udržiaval pokoj, hoci ústredný výbor dostával signály o „grupovaní sociálnodemokratických a iných živlov“. V prostredí bratislavských vysokoškolákov sa však veľmi výrazne prejavil „odpor a váhanie“, keď sa malo schváliť nariadenie o vylúčení „organizátorov študentských nepokojov z mája 1956“.²⁴

Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže (ČZM) zdôrazňoval najmä postoje mladých robotníkov a roľníkov, ktorí sa podľa slov prvého tajomníka Milana Rázusa v jeseni 1956 „ešte pevnejšie zomkli okolo strany“. No v úzkom kruhu byra ÚV KSS odznela na adresu mládežníckych funkcionárov výčitka, že nedokázali zabrániť študentským provokáciám. Snaha zistiť pravdu o skutočných príčinách a súvis-

lostiach udalostí v Maďarsku bola veľmi silná, ale iba zriedka sa prejavila verejne. Na Elektrotechnickej fakulte Vysokej školy technickej v Bratislave však študenti zorganizovali diskusný večer, ktorý vyústil do záverov podstatne odlišných od straníckych hodnotení. Na Fakulte banského inžinierstva v Košiciach, pod vplyvom oduševneného vystúpenia dvoch odvážnych študentov na verejnom zhromaždení prítomní poslucháči minútou ticha vzdali hold padlým maďarským kolegom. Študenti maďarskej národnosti neboli pri získavaní informácií z Budapešti brzdení jazykovou bariérou. Počas debát na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave vysvetľovali a obhajovali stanoviská maďarskej mládeže. Pohoršenie straníckych dogmatikov vyvolala aj príhoda z Lučenca, okresného sídla jedného zo slovenských krajov. Študenti miestnej maďarskej strednej školy vyjadrili úctu pamiatke mŕtvych budapešťianskych povstalcov nosením smútočných čiernych pásov. Vysvetlenie napätia atmosféry medzi študentmi na celom Slovensku sa hľadalo v podvratnom pôsobení spisovateľov, intelektuálov z SAV, vysokoškolských profesorov aj asistentov a napokon tiež učiteľov zo stredných škôl.²⁵

Ochrana slovenskej verejnosti pred novými a neschválenými myšlienkami zamestnávala komunistických pohlavárov počas októbra 1956 oveľa intenzívnejšie než kedykoľvek predtým. A odrazu sa zistilo, ako s hrôzou hlásil na zasadnutí byra 24. októbra tajomník Augustín Michalička, že po Bratislave chodí „delegácia maďarskej Spoločnosti pre šírenie politických poznatkov“. Podľa programu sa prednášalo „na rôzne témy o problémoch hospodárstva“, a to, podľa názoru Michaličku, „pochybne“. Maďarských odborníkov, údajne bez vedomia ÚV KSS, pozvala na prednáškové turné po republike Československá spoločnosť pro šírení politických a vedeckých znalostí. Samotná predstava, že nepreverené osoby z Maďarska môžu na Slovensku vzbudzovať nevhodný záujem o nebezpečné témy, mala pre vedúcich súdruhov v danom období takmer príchut politického hororu. Členovia byra s veľkým uľahčením prijali návrh požiadať maďarských hostí „veľmi slušne, aby odišli do vlasti“.²⁶

Počas jesene 1956 neboli zaznamenané nápadnejšie opozičné prejavy slovenských spisovateľov a inteligencie. No predseda Slovenskej národnej rady Rudolf Strechaj videl v tejto skutočnosti iba „obavy pred tvrdším zásahom“, nie odmietnutie predchádzajúcich kritických vystúpení. Dokonca si všimol, že *Kultúrny život* neuverejnil nijaký komentár k udalostiam v Maďarsku. Nesporné súvislosti si uvedomovali aj na bratislavskom ústrednom výbore strany: veď boli dobre známe kontakty slovenských spisovateľov s kolegami v Poľsku a Maďarsku.²⁷

Vedúci stranícki politici na Slovensku svoje výhrady voči spisovateľom maskovali tzv. hlasom ľudu. Odvolávali sa na to, že slovenská verejnosť údajne očakávala od spisovateľov väčšiu aktivitu a najmä mobilizujúce protesty „proti duchovným inšpirátorom“ maďarských udalostí. Namiesto toho tlačový dozor počas najkritickejšieho obdobia zachytil vyhlásenie, v ktorom sa vyjadroval súhlas „s liberalizmom maďarských spisovateľov“. V bratislavskej *Pravde* bola potom 28. októbra publikovaná „správna rezolúcia“, dodaná v mene spisovateľskej obce z celoštátneho centra. Podľa oficiálneho názoru slovenskí spisovatelia zaujali k maďarskej kríze „vlažné“ stanovisko. Z podobného postoja bol obvinený aj tajomník spisovateľského zväzu Ctibor Štítnický. Vyčítalo sa mu dokonca, že nielen ovplyvňoval samotných Slovákov, ale aj na zasadnutí maďarskej sekcie dokázal vyvolať „protistranícku“ náladu. V takomto zmysle rovnako zapôsobila telefonická informácia, zháňaná dva dni z Budapešti, o rozhodnutí maďarských spisovateľov zdržať sa akejkoľvek spoločenskej aktivity dovtedy, kým „posledný sovietsky vojak neopustí Maďarsko“.²⁸

Na utvorenie vlády Jánosa Kádára reagovalo stranícke centrum v Prahe cieľavedomou politickou kampaňou. Úradná správa „o víťazstve v Maďarsku“ už poobede a večer 4. novembra 1956 odznala v rozšírenom počte spravodajských relácií a bola publikovaná vo zvláštnych vydaniach úradných denníkov.²⁹ Inštrukcie byra ÚV KSČ, doručené ďalekopisom všetkým krajským výborom strany a na ústredný výbor do Bratislavy, nariaďovali straníckemu aparátu okamžite zvolať 5. novembra ráno, pri nástupe do práce, krátke schôdze. Z týchto zhromaždení sa potom mali strane a vláde odosielať rezolúcie pracujúcich z celého Československa, doplnené pracovnými záväzkami. Funkcionári na všetkých stupňoch komunistickej hierarchie v zrýchlenom tempe, doslova za pár dní, zorganizovali požadované tzv. spontánne ohlasy. Pražský ústredný výbor tak v uznesení z 8. novembra mohol už konštatovať, že dostal „tisíce rezolúcií a listov vyjadrujúcich veľkú dôveru v našu stranu, v jej správnu politiku“ a zároveň aj „tisíce záväzkov z najrôznejších pracovísk“.³⁰

V polovici novembra prijalo politické byro uznesenie o zmenách v systéme vydávania maďarskej tlače na Slovensku. Navonok to malo pôsobiť ako pozitívne opatrenie, keď sa o tisíce výtlačkov zvyšoval náklad časopisov *Dolgozó Nő* (Pracujúca žena), *Új Ifjúság* (Nová mládež) a *Szabad Földművész* (Slobodný poľnohospodár). Od decembra 1956 mal časopis *A hét* (Týždeň), vydávaný maďarským spolkom Csemadok, vychádzať ako dvojfarebne tlačený obrázkový týždenník. Náklad komunistickeho denníka *Új Szó*, najvyšší zo všetkých maďarských periodík na Slovensku, ostával nezmenený. Ale zo štátnej rezervy sa prideliilo 17 ton papiera na jednorazové zvýšenie nákladu a rozsahu týchto novín v decembri 1956. Tak pokračovala propagandistická kampaň medzi maďarským obyvateľstvom. Zároveň bratislavské politbyro prijalo rozhodnutie naďalej obmedzovať dovoz tlače z Maďarska.³¹

Slovenská verejnosť ako celok bola do veľkej miery dezorientovaná tendenčnými informáciami o situácii v Maďarsku. Zdôrazňovanie tragických stránok októbra 1956, i keď bez presného vymedzenia skutočných vinníkov, vyvolalo na Slovensku, podobne ako správy o iných živelných katastrofách, silnú vlnu čisto ľudského súcitu. Odporné a nehumánne bolo konanie komunistických vládcov, ktorí bezostyšne využívali nepolitické pohnútky verejnosti na svoje vlastné ideologické zámary. Výzva Slovenskej odboovej rady (SOR) na pomoc Maďarsku, zverejnená 7. novembra, bola už súčasťou oficiálnej propagandy. O zriadení Fondu solidarity a výzve Predsedníctva Slovenského národného frontu informoval ústredný politický denník v Bratislave. Napriek tomu reakcie aspoň určitej časti obyvateľstva nepochybne motivovala snaha uľahčiť utrpenie prostých maďarských ľudí. Odborárske noviny *Práca* prinášali počas novembra články o finančných zbierkach, príprave dodávok liekov, potravín, dreva, skla i ďalších materiálov pre zásielky do Maďarska.³² Za osem dní od výzvy už Sekretariát ÚV KSS rokoval o návrhu „na usporiadanie manifestácie pracujúcich v Komárne z príležitosti príchodu vlaku s darmi“ určenými pre Maďarsko. Propagandistická aktivita straníckych výborov sa očividne rozrastala. Pod taktovkou oddelenia agitácie a propagandy bratislavského ústredia mal okresný výbor strany v Komárne zabezpečiť manifestáciu miestnych obyvateľov, ktorá – slovami uznesenia – „bude vyjadrením solidarity“ so snahou pracujúcich Maďarskej ľudovej republiky „ísť naďalej cestou výstavby socializmu“. Bratislavská Pravda písala o odchode „prvého nákladného vlaku“ do Maďarska a potom pravidelne sledovala stav celoštátneho „účtu 999“. Vklady zozbierané z príspevkov závodov, podnikov, inštitúcií i jednotlivcov dosiahli podľa denníka *Pravda* k 20. novembru 1956 výšku takmer 8 miliónov československých korún.³³ Totalitní vládcovia na Slovensku neustále režírovali najrôznejšie „spontánne“ prejavy „našich pracujúcich“. V programo-

vo udržiavanej mocenskej schéme mal samotný pojem slovenská verejnosť vyjadrovať iba súčet pešiakov vysokej politickej hry.

Novembrové rokovania byra a sekretariátu bratislavského ústredného výboru KSS zdôrazňovali všetky prijaté represívne opatrenia nutnosťou vyvodiť „poučenie z maďarských udalostí“. Do centra nového ideologického tlaku sa medzi prvými dostali tie vrstvy mládeže, ktoré sa ukázali ako najmenej prispôsobivé. V celoštátnej kampani narežírovaných rezolúcií sa od slovenských vysokých škôl požadovalo, aby odsúdili všetky študentské vystúpenia a vyhlásenia prijaté v máji. Za tejto situácie sa potom hovorilo o „určitých prvkoch konsolidácie a vytriezvenia“ v prostredí vysokoškolákov. Základným prostriedkom politickej výchovy mládeže mala byť tvrdá demagógia. Do budúcnosti sa zavrhovali akékoľvek diskusie. Podstatné bolo z „triedneho hľadiska“ prezentovať mladým ľuďom pojmy ako demokracia a sloboda. Za osobitne dôležité sa pokladalo hovoriť s mládežou „o úlohe Sovietskej armády v Maďarsku“.³⁴

Na stredných a vysokých školách sa pod titulom „zlepšovanie sociálneho zloženia študentov“ sprísňovali kritériá prijatia a zostroval triedny numerus clausus. Objektom politických čistiek sa stali študenti, učitelia aj akademickí funkcionári známi ako „organizátori a iniciátori študentských akcií na slovenských vysokých školách“. Všeobecná previerka, nariadená pre učiteľov vysokých škôl a vyšších ročníkov stredných škôl, vnášala do slovenského školstva ubíjajúci pocit existenčnej neistoty. Stranícke komisie dostali do rúk osudy pedagógov a rozhodovali o prepustení každého, koho označili za tzv. politicky nehodného vychovávať mládež.³⁵

Rok 1956 uzatvorilo decembrové zasadnutie ÚV KSČ oficiálnym odsúdením „pokus o kontrarevolučný prevrat v Maďarsku“. Publikované komuniké, s odvolaním sa na známe „spontánne“ ohlasy československých pracujúcich, zdôrazňovalo upevnenie „jednoty strany a ľudu“. Onedlho sa zišiel aj ústredný výbor v Bratislave. Prvý tajomník Karol Bacílek v mene „nášho ľudu“ vyhlásil nové politické ťaženie proti intelektuálom, spisovateľom a umelcom. Celé spoločenské dianie na Slovensku sa malo ešte pevnejšie spútať zosilneným straníckym dozorom. Nepohodlné názory ostávali v rezorte všemocnej cenzúry. Vedúca garnitúra v strachu o svoje pozície presadzovala tézu, že „nie je možné ani na okamih strácať našu revolučnú bdelosť a ostražitosť“.³⁶

Záujem slovenských intelektuálov o nasledujúci politický vývoj v Maďarsku navzdory hrubej demagogickej propagande vychádzal zo základnej otázky: čo sa z nekonvenčných ideí predsa len podarilo zachrániť. Od polovice 60. rokov sa bratislavský *Kultúrny život* opäť stával verejnou tribúnou. Známi literáti a publicisti informovali slovenských čitateľov o „nevídaných“ špecifikách, ktoré odlišovali Maďarsko od ostatných európskych krajín sovietskeho bloku. Vyzdvihovanie noviniek z Budapešti sa na Slovensku stalo jednou z foriem politického protestu a možnosťou, ako nepriamo kritizovať dogmatizmus domáceho komunistického vedenia. Bola to tiež jedna z ciest k roku 1968 v ČSR.

Poznámky

- 1 Slovenský národný archív Bratislava (SNA). Fond (f.) ÚV KSS, kartón (kart.) 1836. Zasadnutie ÚV KSS z 12.–13. 12. 1956 (stenografický záznam, strán 294). Referát prvého tajomníka Karola Bacílka.
- 2 *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944–1953*. Tom 2. Dokumenty. Ed. T. V. Volokitina a kol. Moskva, 2002. Dok. 317. Hlásenie oddelenia ÚV KSSZ pre styky so zahraničnými KS o situácii v ČSR (20. 10. 1953), s. 829–834.

- 3 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Zasadnutie byra 18. 10. 1956, vystúpenie K. Bacílka, s. 19.
- 4 Lipták, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Druhé vydanie. Bratislava, 2000, s. 329–330.
- 5 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Zasadnutie byra 18.10.1956, P. David a K. Bacílek. Tamže, kart. 930, rokovania byra 20. 9.–12. 10. 1956.
- 6 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku (strán 35). Citát s. 1.; Diskusia 18. 10. 1956, vystúpenie P. Davida.
- 7 *Kultúrny život*, časopis Zväzu slovenských spisovateľov, šéfredaktor Juraj Špitzer. Citáty v texte sú z príspevkov publikovaných od marca do septembra 1956. K autorom komentárov patril aj predseda SAV Ondrej Pavlík.
- 8 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie Moskva (AVP RF). F. 138, inv. č. 37, fascikel 109, spis 30, s. 47–52. Informáciu vypracoval atašé J. Meškov (Praha 14. 7. 1956).
- 9 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Zasadanie byra 18. 10. 1956, vystúpenie K. Bacílka.
- 10 Tamže. Materiál k ideologickým problémom s. 25–27, O. Jeleň v diskusii 18. 10. 1956. Kart. 1836, M. Marko a P. David na pléne 12. 12. 1956. Relácia Slobodnej Európy 29. 9. 1956.
- 11 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 10–14.
- 12 Tamže. I. časť materiálu, s. 1 – 2.
- 13 *Pod zástavou socializmu*, 1956, č. 13 (júl). Celoštátna konferencia KSČ 11.–15. 6. 1956; SNA f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 15–36.
- 14 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 15–30.
- 15 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 25, 30, 32, 35, príspevok K. Bacílka. Tamže, kart. 1986. Zasadnutie ÚV KSS 12.–13. 1956. Diskusia: šéfredaktor *Pravdy* Miloš Marko a Miloš Krno. „Hanebné veršičky akéhosi Janovica“ predniesol M. Krno a potom prehlásil: „myslím súdruhovia, pánbožko zaplať, že máme tlačový dozor“. Spomínané verše Janovic, T. (1956): „Povedal jeden redaktor: sovietske auto je náš vzor, povedal druhý redaktor: sovietsky Komenský je náš vzor, povedal tretí redaktor: sovietska bryndza je náš vzor a dodal štvrtý redaktor: sovietske omyly náš vzor.“
- 16 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Záznam zo zasadnutia byra 18. 10. 1956. Maďarský komunistický politik László Rajk popravený roku 1949, po prvom „obrovskom procese“ spomedzi krajín sovietskeho bloku.
- 17 SNA, f. ÚV KSS, kart. 143. Uznesenia sekretariátu z 19.–20. 10. 1956.
- 18 Činnosť „operatívneho štábu“ ÚV KSS rozobral Pešek, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In: *Historický časopis*, 41, 1993, č. 4, s. 430–442.
- 19 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Zasadnutie byra 24. 10. 1956. Podľa správneho členenia platného do r. 1960 zo šiestich slovenských krajov hraničili s Maďarskom kraj Bratislavský, Nitriansky, Banskobystrický a Košický.
- 20 *Pravda* (Bratislava) v dňoch 25.–31. 10. a 1.–4. 11. 1956 zverejšňovala osobitné bloky venované Maďarsku; SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836 (F. Dénes a M. Marko v diskusii 12. 12. 1956).
- 21 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Uznesenie byra z 25. 10. 1956. Tamže, kart. 933, zasadnutie byra 29. 10. 1956.
- 22 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Diskusia na zasadnutí byra 9. 11. 1956 (J. Valo, P. David). Tamže, kart. 1836, J. Valo na pléne 12. 12. 1956.
- 23 Zavacká, M.: *Kto žije za ostnatým drôtom? (Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku 1956–19626: teórie, politické smernice a spoločenská prax)*. Bratislava, 2005, s. 97–104. Autorka čerpala z materiálov tajného fondu AMV SR.
- 24 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Zasadnutia byra 24. a 25. 10. 1956. Diskusia (L. Benada, K. Bacílek, M. Rázus). Tamže, kart. 933, byro 29. 10. 1956.
- 25 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Diskusia na zasadnutí byra 9. 11. 1956 (P. David, M. Rázus). Tamže, kart. 1836. Vystúpenia na pléne 12. 12. 1956 (K. Bacílek, M. Rázus).
- 26 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Diskusia na zasadnutí byra 24. 10. 1956 (Augustín Michalička). Názov maďarskej spoločnosti: Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat.

- 27 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 9. 11. 1956, príspevok R. Strechaja.
- 28 SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836. Vystúpenia na pléne 12. 12. 1956 (K. Bacílek, M. Krno, M. Marko, F. Dénes). *Pravda* (Bratislava), 28. 10. 1956, s. 2.
- 29 Zvláštne číslo *Pravdy* 4. 11. 1956 prinieslo na titulnej strane mohutný nápis: „Maďarský ľud zvíťazil nad kontrarevolúciou.“
- 30 SNA, f. ÚV KSS, kart. 144. Ďalekopis ÚV KSČ z 4. 11. 1956, prijatý v Bratislave o 15.45 hod. Tamže, uznesenie ÚV KSČ z 8. 11. 1956 (cyklostyl).
- 31 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 16. 11. 1956. Uznesenia k otázkam maďarskej tlače na Slovensku. Zmeny nákladu: *Dolgozó Nő* z 15 na 19-tisíc, *Új Ifjúság* zo 6 na 10-tisíc, *Szabad Földműves* z 13 na 15-tisíc, *Új Szó* náklad 50-tisíc.
- 32 Výzva SOR na pomoc Maďarsku: *Práca*, 7. 11. 1956, s. 2; Výzva predsedníctva ÚV SNF: Všetci prispejeme na fond 999. *Pravda*, 7. 11. 1956, s. 2. Denník *Práca*, 7.–15. 11. 1956.
- 33 SNA, f. ÚV KSS, kart. 144. Sekretariát, 45. schôdza, november 1956; *Pravda*, 15. 11. 1956, s. 1: Prvý nákladný vlak odišiel do Maďarska; *Pravda*, 20. 11. 1956, s. 1: Na konte 999 už 7 8009 201 Kčs.
- 34 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 9. 11. 1956, vystúpenie M. Rázusa.
- 35 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 16. 11. 1956. Tamže kart. 144, uznesenia sekretariátu 23. 11. 1956.
- 36 SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836. Zasadnutie ÚV KSS 12.–13. 12. 1956. Referát K. Bacílka.

Dagmar Čierna-Lantayová

A szlovák közvélemény és 1956

Rezümé

A totalitárius rendszer prágai és pozsonyi urai az ötvenes évek derekáig Moszkva segítségével meg tudták tartani a szovjet blokk egységének látszatát. Az „ellenséges propaganda” lehetőségeinek és intenzitásának a követése a különös figyelemmel kísért feladatok közé tartozott. Az a tény, hogy a szlovák lakosság egy része beszéli a magyar nyelvet, lehetővé tette, hogy 1956-ban a szlovákiai nyilvánosság a legkülönbözőbb csatornákon, a rádión és a sajtón keresztül is figyelemmel követhesse a budapesti eseményeket. A Csehszlovák Köztársaság politikai elitje még akkor is elutasította a bíráló megnyilvánulásokat, amikor azok a „szocializmus valódi értékeire”, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusára hivatkoztak, és elutasították a sztálinizmust. Szlovákiában a „szilárd vonalat” a hivatalos kommunista sajtó tartotta fenn, a bíráló elemek csak a *Kultúrny život* és a *Mladá tvorba* című folyóirathoz hasonló irodalmi lapokban lelhettek támogatókra. A sztálini modell szlovákiai ellenszegülői a lengyel és a magyar ellenzéki áramlatokban kerestek ihletet.

A pozsonyi egyetemisták a szabadság és a demokrácia eszméit a város utcáin az 1956-os májális alkalmával prezentálták. A kommunista hierarchia csúcsán álló Karel Bacílek élesen elítélte a szlovákiai „pártellenes” megnyilvánulást. A párt által országosan bevezetett intézkedéseknek az volt a célja, hogy lecsillapítsák a munkásrétegeket, és azok manipulálhatókká váljanak az „állandóan nyugtalankodó” értelmiségiekkel szemben bevetendő tiltakozó megmozdulásokon. 1956 őszétől kezdődően a cenzúra által feltartóztatott anyagok hú tükkrét alkotják a szlovák közvéleményben fellelhető kritikus politikai gondolkodásnak. A megrémült dogmatikusok tudatosították, hogy Szlovákia értelmisége „nem hagyja abba a pártvezetéssel folytatott vitáját”.

1956. október 18-án a Politikai Bizottság pozsonyi ülésén személyesen vett részt Antonín Novotný, Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára. A szlovákiai általános hangulatot a Magyarországról érkező aktuális hírek befolyásolták. A Budapestről beáramló eszmék megakadályozására azonnali hatállyal „karentén-intézkedéseket” fogadtak el. Prágából már 1956. október 24-én az egész országba eljutott a belügyminiszter rendelete, amely szerint azonnal meg kell kezdeni a lakosság véleményének a felmérését. A szlovákiai diákság és egyéb személyek véleményei és nyilatkozatai igazolják, hogy a hivatalos demagóg propaganda ellenére a nyilvánosság körében az a meggyőződés terjedt el, hogy Magyarországon „szabadságharc” folyik. A magyarországi forradalom kitörését tizenkét viharos nap után a szovjet hadsereg beavatkozása törte le. Szlovákiában 1956-ban a szociális feszültség nem állt olyan fokon, hogy várható lett volna az ellenzéki értelmiségiek és a diákság fellépéseinek a tömegek általi támogatása. A szlovák nyilvánosság körében csak ritkán találkozhattunk olyan véleménnyel, amelyek nyíltan kimondták a magyarországi eseményekkel kapcsolatban érzett szimpátiájukat. A nem kívánatos írásos megnyilvánulásokat viszont az „éber” cenzúra szűrte ki. Kádár János 1956. november 4-én megalakított kormányára a prágai pártközpont céltudatos politikával reagált.

A kommunista funkcionáriusok az irányítás minden szintjén arra kaptak parancsot, hogy a bekövetkezett eseményekkel kapcsolatban a lehető legsürgősebben szervezzék meg a Csehszlovák Köztársaság dolgozóinak látszólagos „spontán” megnyilvánulásait. A Szlovákiában az ebben az időben foganatosított repressziós intézkedéseket valamennyi esetben azzal indokolták, hogy a magyar eseményekből le kell vonni a tanulságokat.

MICHAL BARNOVSKÝ

MAĎARSKÁ REVOLÚCIA ROKU 1956 A SLOVENSKO

V letných mesiacoch 1953 nastúpilo Maďarsko a Československo podľa direktív Moskvy v podstate na rovnakú cestu. Politická línia komunistických strán v oboch krajinách bola podobná a istý čas sa obidve spoločnosti uberali rovnakým smerom. Postupne sa však ich vývojové dráhy od seba natoľko vzdialili, že v jeseni 1956 sa ocitli v odlišnej politickej realite.

Všimnime si najprv politickú dráhu Maďarska. Na rokovaníach v Moskve 13.–16. júna 1953 delegáciu Maďarskej strany pracujúcich (MSP) vedenú prvým tajomníkom jej Ústredného výboru Mátyášom Rákosim, podrobilo sovietske vedenie ostrej kritike. Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (ÚV KSSZ) žiadalo zmenu priorít v hospodárskej politike, zohľadnenie národných zvláštností krajiny, zvýšenie počtu Maďarov v zložení politického vedenia, odstránenie kumulácie funkcií prvého tajomníka strany a predsedu vlády, zmenu spôsobu vládnutia a rehabilitáciu neprávom odsúdených komunistov.¹ Zasadnutie ÚV MSP v dňoch 27.–28. júna 1953 odsúdilo „ľavicovú dobrodružnú politiku súdruhov M. Rákosiho, E. Gerőa, M. Farkasa a J. Révaiho, ktorá priviedla krajinu na pokraj krachu“.² Odvolalo Rákosiho z funkcie predsedu vlády a navrhlo na tento post Imreho Nagya. Nový predseda vlády začiatkom júla vyhlásil nový kurz.³ Jeho realizácia v rokoch 1953–1954 priniesla isté pozitívne výsledky. Zmenou hospodárskej politiky sa zmiernilo daňové zaťaženie roľníkov a trochu sa zvýšila životná úroveň, zrušili sa internačné tábory a roku 1954 sa pristúpilo k revízii politických procesov. Objavili sa aj isté pokusy demokratizovať režim. To všetko čiastočne uvoľnilo napätie v spoločnosti. Nová politická línia narážala však na objektívne i subjektívne prekážky. Keď sa Nagy pokúsil prehliť reformy, narazil na odpor stalinistickej mocenskej elity na čele s M. Rákosim, ktorý sa usiloval obnoviť staré poriadky. Uskutočnené i zamýšľané reformy znepokojili aj Moskvu, pretože presahovali jej predstavy o nevyhnutných zmenách.⁴ Keď Nagy stratil podporu Moskvy, Rákosiho skupina vo vedení MSP prešla do ofenzívy. Obvinila Nagya z „pravicovej úchyľky“ a keďže odmietol podať sebakritiku, v apríli 1955 bol zbavený všetkých funkcií a koncom roka vylúčený zo strany. Post predsedu vlády obsadil András Hegedüs a ústrednou postavou maďarskej politiky sa opäť stal M. Rákosi. Po páde Nagya sa sprísnila cenzúra, zastavili sa rehabilitácie a ekonomická politika sa takmer vrátila do obdobia pred prijatím nového kurzu, no úplný návrat k stalinizmu bol už nemysliteľný. Krátkodobý politický odmäk zapustil hlboké korene v maďarskej spoločnosti. Nútený odchod do politického ústrania zväčšil Nagyovu popularitu. V strane i mimo nej sa začala formovať opozícia voči vedeniu.

Pomery v Československu v rokoch 1953–1955 boli v niečom podobné a v niečom odlišné od situácie v Maďarsku. Predovšetkým treba spomenúť, že vlna spontánnych

štrajkov v ČSR po menovej reforme uskutočnenej k 1. júnu 1953 prispela k tomu, že si v Moskve a Budapešti začali uvedomovať hrozbu nepokojov a tým aj naliehavú potrebu zmeny hospodárskej politiky. Na druhej strane vyhlásenie nového kurzu v Maďarsku sa neobišlo bez vplyvu na rozhodnutia mocenskej elity v ČSR. V Moskve v júli 1953 kritizovali vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) podobne ako mesiac predtým vedenie MSP. Kritika sa však týkala iba hospodárskej a sociálnej politiky a nebola spojená s požiadavkami personálnych zmien.⁵ Problém spojenia najvyššej stránkej a štátnej funkcie, ktorý vtedy Moskva odsudzovala, v Československu neexistoval, pretože po smrti Klementa Gottwalda 14. marca 1953 sa funkcia predsedu KSČ zrušila, prezidentom republiky sa stal Antonín Zápotocký a Antonín Novotný bol poverený riadením Sekretariátu ÚV KSČ a v septembri 1953 zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ.

Určitá analógia medzi Československom a Maďarskom bola v otázke disonancií medzi najvyšším štátnym a stránickým funkcionárom, v ČSR medzi Antonínom Zápotockým a Antonínom Novotným, v Maďarsku medzi Imre Nagyom a Mátyášom Rákosim, do ktorých zasahovala Moskva. V československom spore dala v apríli 1954 za pravdu Novotnému, v Maďarsku v januári 1955 Rákosimu. Odlišnosť spočívala vo vyhrotení sporu, v jeho povahe a riešení. Kým v Maďarsku šlo o spor medzi stalinistom a reformným komunistom, v Československu charakter sporu nemožno stavať do tejto roviny. Medzi Zápotockým a Novotným síce existovali názorové diferencie najmä v otázke kolektivizácie, ale sotva by sme mohli označiť Zápotockého za stúpenca reforiem a demokratizácie. Napokon aj riešenie tohto sporu bolo odlišné.⁶

Nový kurz schválilo plénum ÚV KSČ 4. septembra 1953, ale bez toho, aby odsúdilo predchádzajúcu politickú líniu a uskutočnilo personálne zmeny v politickom a štátnom vedení. Na rozdiel od „novej etapy budovania socializmu v Maďarsku“ (Nagyove pomenovanie nového kurzu) nový kurz v ČSR sa týkal takmer výlučne hospodárskej a sociálnej oblasti. O politickej liberalizácii a reformách sa vôbec neuvažovalo. Kým v Maďarsku roku 1954 sa začali rehabilitácie, v Československu v tom istom roku politické procesy pokračovali, okrem iného sa konal proces s tzv. slovenskými buržoáznyimi nacionalistami (Gustáv Husák a spol.).⁷ Roku 1955 sa prebudili slovenskí spisovatelia, ale ich diskusie a polemiky neprekročili rámec vnútroľiterárnych a umeleckých otázok. Kým približne v tom istom čase (koniec roka 1955) poprední maďarskí spisovatelia, umelci a novinári podpisovali memorandum, v ktorom nechýbali politické požiadavky vrátane zmeny vo vedení štátu, Československo do začiatku roka 1956 neprešlo fázou politického odmäku takej intenzity ako Maďarsko a nemalo svojho Nagya.

V komunistickom etablamente sa nenašiel funkcionár odhodlaný čosi zmeniť, pričom vedenie Komunistickej strany Slovenska (KSS) bolo ešte konzervatívnejšie ako pražské vedenie. Jeho šéf – od konca roka 1953 prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, bývalý minister národnej bezpečnosti – bol človekom nesamostatným, s obmedzenými politickými schopnosťami. Jediný, kto v tomto období vybočil z radu bol Ondrej Pavlík, predseda Slovenskej akadémie vied a v rokoch 1953–1955 člen ÚV KSS. Jeho hlas bol však hlasom volajúceho na púšti a na verejnosť neprenikol.⁸ Hospodárska politika nového kurzu priniesla však obyvateľom v Československu bohatšie plody ako v ostatných krajinách sovietskeho bloku vrátane Maďarska. Vyšší ekonomický potenciál krajiny a rezervy získané menovou reformou umožňovali vyčleniť väčšie prostriedky na uspokojovanie potrieb občanov. Životná úroveň zaznamenala v rokoch 1953–1956 najvýraznejší vzostup od nastolenia komunistického režimu, čím sa zmiernila sociálna nespokojnosť.

Dvadsiaty zjazd sovietskych komunistov, ktorý odsúdil zločiny Josifa V. Stalina, sa stal novým zdrojom nestability a katalyzátorom spoločenského pohybu tak v Maďarsku, ako aj v Československu. Vzhľadom na to, že spoločenské a politické pomery v Maďarsku boli odlišné, vyvolal „tajný referát“ Nikitu S. Chruščova o kulte osobnosti a jeho dôsledkoch väčšie turbulencie v spoločnosti. Intelektuáli, najmä spisovatelia, zvýšili svoje opozičné aktivity, do hnutia sa zapojili študenti, v Petőfiho krúžku sa vášnivo diskutovalo a polemizovalo na politické témy. Pod tlakom verejnej mienky sa prehĺbil diferenciačný proces v MSP. Pribúdalo stúpencov reforiem a odporcov Rákosiho. Ten bol v júli 1956 nútený odstúpiť. Nahradil ho Ernő Gerő, ktorý pokračoval v politike svojho predchodcu. Dňa 8. októbra sa konal v Budapešti slávnostný pohreb Lászlóa Rajka a jeho druhov, ktorí boli roku 1949 odsúdení na trest smrti a popravení. Smútočného obradu sa zúčastnilo vyše 100-tisíc ľudí, čím sa pohreb premenil na demonštráciu odporu proti stalinizmu. Čoskoro udalosti nadobudli rýchly spád. Keď 23. októbra pri rozhlase v Budapešti padli prvé výstrely do demonštrantov, vypuklo povstanie.

V jamných mesiacoch 1956 ešte neboli príliš veľké rozdiely v politickej situácii medzi Československom a Maďarskom. Dvadsiaty zjazd KSSZ rozčeril totiž politickú hladinu aj v ČSR. Počas vnútrostraníckej diskusie sa zdvihla vlna kritiky „neduhov socializmu“ a mnohých straníckych funkcionárov. Neveľká časť členov KSČ žiadala zvolanie mimoriadneho zjazdu, čo vlastne znamenalo vyslovenie nedôvery ÚV KSČ. Diskusia čoskoro prerástla rámec strany. V apríli zaznel na zjazde opozičný hlas spisovateľov. Koncom apríla a v máji sa ozvali študenti. Volanie po destalinizácii a demokratizácii a politická aktivizácia spoločnosti síce otriasli sebavedomím komunistického vedenia, ale tlak zdola nebol natoľko silný, aby rozložil vládnu skupinu a vytvoril podmienky na sformovanie reformného krídla v strane. Neviedol ani k personálnym zmenám v straníckych a štátnych orgánoch v Prahe a Bratislave, s výnimkou odvolania Alexeja Čepičku, zaťa Klementa Gottwalda z funkcií.⁹ Rušné jarné mesiace vystriedalo relatívne pokojné leto. Celoštátna konferencia KSČ v dňoch 11.–15. júna 1956 uzavrela vnútrostranícku diskusiu a verejnú diskusiu k smerniciam na zostavenie druhého päťročného plánu. Prebehla v podstate tak, ako si vedenie KSČ predstavovalo. Kým v Maďarsku sa v lete politické napätie stupňovalo a kríza režimu bola očividná, v Československu sa pomery stabilizovali a o kríze režimu možno hovoriť iba v tom zmysle, že mocenské kruhy už neboli schopné vládnuť predošlými metódami, museli robiť ústupky a viac komunikovať so spoločnosťou, ale stále kontrolovali beh udalostí.

Ernő Gerő už v prvý deň povstania požiadal sovietske vedenie o vojenskú pomoc pri potlačení „kontrarevolučnej vzbury“. Súčasne sa uskutočnili personálne zmeny vo vedení MSP. Imre Nagy bol kooptovaný do vedenia a navrhnutý za premiéra. Dňa 27. októbra sa vytvorila nová vláda na čele s Nagyom, v ktorej sa ušlo miesto aj dvom ľavicovým nekomunistickým politikom – bývalému prezidentovi republiky Zoltánovi Tildyovi a Bélovi Kovácsovi. V neskorých večerných hodinách 23. októbra 1956 Predsedníctvo ÚV KSSZ rozhodlo o tom, aby sovietske vojská umiestnené v Maďarsku vstúpili do Budapešti.¹⁰ Stále však verilo, že pôjde iba o demonštráciu vojenskej sily. Ďalšie udalosti ukázali, že to bol mylný predpoklad. Sovietske vojská, ktoré vstúpili do Budapešti 24. októbra, sa stretli s ozbrojeným odporom. Intervencia rozjatriła národné cítenie, povstanie sa rozrastalo a spoločnosť sa radikalizovala. Boj proti stalinizmu nadobudol charakter národnooslobodzovacieho boja, boja za nezávislosť. Po neúspechu vojenského zásahu sa Moskva ešte pokúsila o politické riešenie krízy a urobila niekoľko ústupkov v nádeji, že tým vláde pomôže obnoviť poriadok bez toho, aby sa zmenilo spoločenské zriadenie a postavenie Maďarska v sovietskom bloku. Aj pod jej tlakom

Gerő 25. októbra odstúpil z funkcie prvého tajomníka ÚV MSP a nahradil ho János Kádár. Moskva takisto prispela k vyhláseniu prímeria 28. októbra, súhlasila, aj keď neochotne, s prehodnotením povstania ako národnodemokratického hnutia, s odsunom sovietskych jednotiek z Budapešti a s rokovaniami o ich stiahnutí s územia Maďarska.¹¹

Uvedené ústupky, ale aj tie, ktoré sovietske vedenie urobilo pred revolúciou, prišli však päť minút po dvanástej, preto sa minuli účinku.¹² Nagy už nebol schopný ani ochotný udržať na uzde procesy ohrozujúce sovietsky systém v Maďarsku.¹³ Dňa 30. októbra vyhlásil opustenie systému jednej strany a o dva dni neutralitu Maďarska a jeho vystúpenie z Varšavskej zmluvy. Predsedníctvo ÚV KSSZ 31. októbra zrevidovalo svoje predchádzajúce stanovisko a dospelo k záveru o nevyhnutnosti druhej sovietskej intervencie, k čomu prispelo aj vyostrenie suezskej krízy. Dňa 4. novembra o 4.15 začali sovietske vojská útok na Budapešť a na ďalšie mestá. Súčasne uzavreli maďarsko-rakúsku hranicu. Po niekoľkých dňoch bojov bolo povstanie potlačené. Moci sa ujala Kádárova robotnícko-roľnícka vláda, ktorá sa sformovala v Moskve 2.–3. novembra 1956. Trvalo však ešte niekoľko týždňov, než sa jej podarilo spacificovať nepokoje.

Vedúci činitelia mocenskej elity v ČSR a ZSSR si uvedomovali hroziace nebezpečenstvo z maďarskej revolúcie a dôležitosť stability politických pomerov v Československu pre ďalší vývoj strednej Európy. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSSZ 1. novembra 1956 minister zahraničia ZSSR P. T. Šepilov poznamenal: „Ak nenastúpime cestu energických opatrení, potom skrachuje vec v Československu. Obnoviť poriadok [v Maďarsku] silou.“¹⁴ Tým vyjadril obavu, aby sa k „revolučnému“ Maďarsku a Poľsku nepripojilo Československo, čo by značne skomplikovalo situáciu v sovietskom bloku. Vedenie KSČ s obavami sledovalo politický vývoj v Poľsku a Maďarsku od polovice roka 1956, ale denná tlač prinášala iba kusé informácie o udalostiach v týchto krajinách a vyhýbala sa rozsiahlejším komentárom. Oveľa väčšiu pozornosť venovala suezskej kríze.

Tlačový orgán ÚV KSS *Pravda* priniesol v posledných troch týždňoch pred revolúciou v Maďarsku stručné informácie v podstate iba o troch udalostiach: o návšteve delegácie MSP v Juhoslávii, o vrátení členstva I. Nagyovi a o pohrebe L. Rajka v Budapešti 6. októbra 1956, pričom nebola ani zmienka o tom, že na manifestačnom pohre sa zúčastnilo vyše 100-tisíc ľudí, ktorí takto vyjadrili svoj odpor k zločinom stalinizmu v Maďarsku. O maďarských udalostiach informoval denník čitateľov obsiahlejšie až po vypuknutí povstania. Boli to však správy tendenčné. Prvú informáciu o revolúcii priniesla *Pravda* 25. októbra 1956 v článku s titulkom *Vážne udalosti v Maďarsku*. Uvádzalo sa v ňom, že v Budapešti sa 23. októbra konali nepokoje, vyvolané „kontrarevolučnými živlami“. Ďalej článok stručne informoval o obsahu rozhlasového prejavu Geróa a o personálnych zmenách vo vedení MSP. Na druhý deň úvodník *Pravdy* znel: *Neotrastiteľná je jednota nášho ľudu*. Čitateľ sa v ňom dozvedel okrem „jednoty nášho ľudu“ aj o tom, že na žiadosť maďarskej vlády poskytli sovietske jednotky pomoc v boji proti kontrarevolučným bandám. Dňa 28. októbra sa situácia v Maďarsku hodnotila optimisticky: „Všetky správy, ktoré prichádzajú z Maďarska, svedčia o tom, že sa moc ľudovo-demokratického zriadenia... stále upevňuje. Ten fakt však uvádza do zúfalstva určité kruhy v Spojených štátoch amerických...“ Už 31. októbra publikoval denník *Deklaráciu vlády ZSSR o základoch rozvoja a ďalšieho upevňovania priateľstva a spolupráce medzi ZSSR a ostatnými socialistickými štátmi* z 30. októbra 1956.

Rozsiahly komentár k maďarským udalostiam sa objavil v *Pravde* až 1. novembra pod titulkom *Maďarský ľud musí ubrániť socialistické vymoženosti*. Jeho autor označil za medzník v politickom vývoji Maďarska vytvorenie koalícieho kabinetu v rámci vlády 30. októbra, čo komentoval ako „opustenie leninskej zásady o vedúcej úlohe robotníckej triedy“ a poskytnutie buržoázii možnosti „politicky organizovať svoju základňu“. V ďalšej časti článku sa hovorilo o besnení kontrarevolúcie, na ktorej čele stoja fašisti a horthyovci. Autor napokon prišiel k nasledujúcemu záveru: „To všetko ukazuje, že maďarská robotnícka trieda a všetok pracujúci ľud sa ocitli v zápase s dobre organizovaným, zo Západu podporovaným nepriateľom a že tento zápas bude vyžadovať veľké vypätie síl a odhodlanie, keď majú maďarskí pracujúci ubrániť vymoženosti, ktoré im prinieslo ľudovodemokratické zriadenie. Bude treba odhaľovať... pravú tvár tohto nepriateľa, bojovať proti jeho demagogickým buržoáznonacionalistickým heslám, medzi ktorými sa vyskytujú aj staré iredentistické heslá, volajúce po vytvorení veľkého Maďarska, vrátane Slovenska a Sedmohradska.“

Na druhý deň uverejnila *Pravda* článok s názvom *Tragické dni Maďarska* a 4. novembra rozhlasový prejav prezidenta republiky A. Zápotockého z predošlého dňa, v ktorom sa maďarská revolúcia hodnotila ako „fašistický biely teror“. Zápotockého prejav zrejme pripravoval verejnú mienku na nevyhnutnosť druhého vojenského zásahu sovietskej armády. Dňa 4. novembra vo večerných hodinách vyšlo mimoriadne vydanie *Pravdy* (tiež *Práce* a bratislavského *Večerníka*) s palcovým titulkom *Maďarský ľud zvíťazil nad kontrarevolúciou*. Okrem iného sa v ňom uvádzalo: „Od rána a v priebehu dopoludňajších hodín sa maďarská revolučná robotnícko-roľnícka vláda za nadšenej podpory všetkého ľudu a za pomoci sovietskych jednotiek stala v celej krajine pánom situácie. Kontrarevolúcia bola rozbitá.“ Tvrdenie o nadšenej podpore ľudu bolo zvlášť komické, pretože v týchto dňoch bola Kádárova vláda azda najnenávidenejšou vládou v dejinách Maďarska. Pri moci sa držala iba vďaka 60-tisícovej sovietskej armáde rozmiestnenej v krajine. V nasledujúci deň sa novinové články niesli v podobnom duchu. Neskôr sa udalosti v Maďarsku objavovali na stĺpcoch *Pravdy* čoraz zriedkavejšie. Krátky čas sa dosť propagoval Fond solidarity v prospech maďarských pracujúcich.¹⁵

Politická špička usilovala o to, aby verejnosť získala čo najmenej objektívnych správ o maďarskej revolúcii, cenzúra dôkladne filtrovala novinové články. Súčasne využívala tlač a média vôbec na vlastnú interpretáciu maďarských udalostí.¹⁶ Sama bola však zainteresovaná na tom, aby mala čo najviac spoľahlivých informácií o dianí v Maďarsku a predovšetkým o stave verejnej mienky v ČSR. Preto nariadila rozšíriť sieť konfidentov a kontrolu súkromnej korešpondencie občanov. Okrem toho využívala aj iné informačné zdroje – vnútrostranícke, armádne, krajských prokuratúr, monitoring zahraničných novín atď. Politické byro ÚV KSČ po vypuknutí povstania v Maďarsku schválilo preventívne opatrenia, ktoré mali znemožniť akýkoľvek pokus o vyvolanie nepokojov. Predpokladalo sa, že „reakčné živly“ by sa mohli o to pokúsiť pri príležitosti výročia vzniku ČSR 28. októbra 1956. Minister vnútra Rudolf Barák vydal 24. októbra tajný rozkaz o pohotovosti ozbrojených zložiek ministerstva vnútra. Na druhý deň sa prijali opatrenia na zabezpečenie spoločnej hranice s Maďarskom, v dôsledku čoho sa na južnom Slovensku sústredilo značné množstvo ozbrojených síl.¹⁷ Vedenie KSČ a KSS vyhlásilo pohotovosť strany mobilizáciou straníckych funkcionárov. Krajské výbory (KV) a okresné výbory (OV) KSČ a KSS dostávali pravidelné správy o situácii v Maďarsku so stanoviskom ústredia. Vzápätí organizovali na pracoviskách besedy, na ktorých sa prijímali rezolúcie odsudzujúce „kontrarevolúciu“ v Maďarsku a podporujúce politiku KSČ. Vede-

nie KSČ bolo počas maďarského povstania dvakrát informované bezprostredne vedením KSSZ o jeho stanovisku k maďarským udalostiam, 24. októbra v Moskve a 1. novembra v Bukurešti, takže poznalo zábery Moskvy.¹⁸

Všetky spomenuté opatrenia sa prijímali v Prahe a mali celoštátnu platnosť. To však neznamená, že stranícke ústredie na Slovensku bolo nečinné. Aj ono sa počas povstania aktivizovalo: jednak zabezpečovalo realizáciu uznesení Politického byra ÚV KSČ na Slovensku, jednak prijímalo vlastné rozhodnutia. V každom prípade prejavilo väčšiu mieru iniciatívy než v predchádzajúcich mesiacoch a rokoch. Praha pochybovala o schopnosti slovenského vedenia prijímať správne rozhodnutia v pravý čas a zabezpečiť ich plnenie. Preto Politické byro ÚV KSČ 25. októbra rozhodlo o vyslaní Bruna Köhlera, jedného z najtvrdších dogmatikov, do Bratislavy ako „svojho zástupcu“, aby pomáhal Byru ÚV KSS.¹⁹ Boli to zbytočné obavy. Vedenie KSS na čele s Bacílkom síce neopĺyvalo politickou rozhľadenosťou a prezieravosťou, ale hrozbu maďarskej revolúcie pre komunistický režim a jej možný ohlas na Slovensku si uvedomovalo. Preto už pred príchodom Köhlera do Bratislavy podniklo viaceré opatrenia buď z vlastnej iniciatívy, alebo na pokyn z Prahy.

Byro ÚV KSS sa otázkou maďarských udalostí prvýkrát zaoberalo 24. októbra. Schválilo ďalekopis s pokynmi pre KV KSS a OV KSS, opatrenia na zamedzenie dovozu tlačív z Maďarska, rozhodlo vyslať do jednotlivých krajov pracovníkov aparátu ÚV KSS a vyhlásiť pre Ludové milície pohotovosť prvého stupňa. V pokynoch pre KV KSS sa žiadalo, aby sa na OV KSS pripravil „určitý počet súdruhov, ktorí ovládajú maďarský jazyk, aby mohli byť ihneď poslaní na vysvetľovanie otázok, kde to bude potrebné“. Krajské a okresné výbory strany sa mali spojiť s orgánmi bezpečnosti a nepripustiť „kontrarevolučné reči a výčiny“, „nedovoliť v pohraničných okresoch prechod rôznych osôb, ktoré by mohli poštvať obyvateľstvo... Podozrivé osoby nechať ihneď zaistiť orgánmi bezpečnosti.“²⁰ Treba však uviesť, že KV KSS v Nitre, Banskej Bystrici a v Košiciach už deň predtým prerokovali situáciu, ktorá vznikla v Maďarsku, a určili si hlavné úlohy, najmä v pohraničných okresoch. Týkali sa opatrení na obmedzenie prechodu hraníc, pohotovosti Pohraničnej stráže a skvalitnenia vnútrostraníckych informácií. Dňa 25. októbra si Byro vypočulo správu o situácii v Bratislavskom kraji a Bratislave v súvislosti s udalosťami v Maďarsku.²¹ O štyri dni neskôr, 29. októbra, uložilo tajomníkovi ÚV KSS Augustínovi Michaličkovi, aby zvolal vedúcich funkcionárov Csemadoku a usmernil ich prácu „na upevnenie morálno-politickej jednoty Maďarov“. Predsedovi ÚV Československého zväzu mládeže (ČZM) na Slovensku Milanovi Rázusovi vedenie KSS nariadilo prerokovať otázku masovopolitickej práce medzi mládežou vôbec a medzi maďarskou mládežou na Slovensku zvlášť. Okrem toho rozhodlo usporiadať stranícke aktivity na úrovni ústredia a krajov.²² Napokon 9. novembra sa na zasadnutí Byra uskutočnila diskusia k otázke zhodnotenia práce strany a celkovej situácie na Slovensku počas povstania v Maďarsku.²³

Program zasadnutí vedenia KSS a ich frekvencia neodrážajú však mieru zamestnanosti tohto straníckeho orgánu maďarským problémom. Byro ÚV KSS sústredilo totiž značnú časť svojej činnosti na kraje a okresy hraničiace s Maďarskom, kde trvalo pôsobili niektorí jeho členovia i vedúci oddelení a akýmsi operatívnym orgánom sa stal štáb, ktorý Byro zriadilo. Ten pracoval v kancelárii K. Bacílka a denne hodnotil situáciu. Okrem toho 28. októbra sa vytvorilo na ÚV KSS centrum pre legálnu a ilegálnu prácu v Maďarsku²⁴ na čele s Júliusom Lörincom, ktoré vysielalo komunistov do Maďarska, kde mali kolportovať tlač a poskytovať pomoc osvedčeným maďarským komunistom. Podobné centrá vznikli aj v niektorých pohraničných okresoch. Do 12. novembra 1956 sa

vydalo a do Maďarska dopravilo 14 mimoriadnych čísiel novín *Új Szó* v 50-tisícovom náklade. Okrem toho sa vydávali aj ďalšie noviny a letáky, zabezpečilo sa riadne vysielanie pre Maďarsko na dvoch veľkokapacitných vojenských vysielачkách a štyroch menších, ktorých činnosť riadili krajské výbory strany. Vznikla osobitná tlačová komisia na riadenie tlače, rozhlasu a na vydávanie agitačného materiálu pre Maďarsko.²⁵ V jednej správe sa uvádza, že maďarským súdruhom sa poskytovala pomoc aj zbraňami „tam, kde bola záruka, že sa zbrane nedostanú do rúk kontrarevolúcie“.²⁶ Možno povedať, že činnosť vedenia KSS a krajských a okresných výborov strany na južnom Slovensku bola počas maďarskej revolúcie zameraná predovšetkým na poskytovanie pomoci protipovstaleckým silám v Maďarsku, na plnenie úloh, ktoré súviseli so zabezpečením hranice s Maďarskom, a na udržanie pokoja v južných okresoch Slovenska, kde žila početná maďarská menšina. Na pomoc týmto okresom sa vytvoril 40-členný aktív referentov ovládajúci maďarský jazyk.²⁷

Nepriateľský postoj mocenských štruktúr a stúpcov komunistického režimu k maďarskej revolúcii bol zjavný a pochopiteľný. Dominoval aj v masmédiách a na organizovaných verejných zhromaždeniach. Vzniklo zdanie, že s týmto názorom sa stotožňuje takmer celá spoločnosť. Aká však bola skutočnosť? Viaceré pramene – vnútrostranícke informácie, agentúrne správy ŠtB a záznamy z kontrolovanej korešpondencie občanov – naznačujú, že slovenská spoločnosť bola v tejto otázke diferencovaná. Protipólom vládnučích štruktúr a horlivých prívržencov komunistického režimu s negatívnym postojom k maďarskej revolúcii boli ľudia, ktorí s maďarskými povstalcami sympatizovali a priali si, aby sa čosi podobné udialo aj na Slovensku, resp. v Československu. Nesporné je, že medzi nimi značnú časť tvorili odporcovia vtedajšieho režimu. No nielen oni. Nezabúdajme, že väčšina Maďarov si v tom čase nepriala návrat ku kapitalizmu, ktorý v ich pamäti stelesňoval horthyovský režim, a že na povstaní sa zúčastnila aj vnútrostranícka opozícia. Sám I. Nagy bol reformným komunistom. Na Slovensku bol však reformný prúd v KSS slabý, nesformovaný, nachádzal sa v embryonálnom stave.

Najznámejším a azda aj najvýraznejším otvoreným pozitívnym ohlasom maďarského povstania na Slovensku bolo zhromaždenie študentov v internáte Baníckej fakulty Vysokej školy technickej v Košiciach 30. októbra 1956. Študenti si na výzvu dvoch poslucháčov tretieho ročníka Jozefa Romana a Michala Leška minútou ticha uctili pamiatku tých študentov, ktorí padli na barikádach v Budapešti.²⁸ Nebol to jediný prípad. Na aktívne funkcionárov ČZM na Elektrotechnickej fakulte Vysokej školy technickej v Bratislave 2. novembra 1956 študent štvrtého ročníka a predseda ročníkového výboru ČZM Kazička v mene poslucháčov kritizoval neobjektívne informácie v tlači o maďarských udalostiach a o vzťahu k ZSSR. Okrem iného uviedol, že študenti sú toho názoru, že pracujúci v Maďarsku sa chopili takých prostriedkov, aké mali k dispozícii. Na aktívne prítomný pracovník Povereníctva školstva označil jeho vystúpenie za provokáciu.²⁹ Tak spomínaní študenti v Košiciach, ako aj tento študent boli vzápätí vylúčení zo školy. Tajomník Mestského výboru Csemadoku v Bratislave zasa hlásil, že vysokoškooláci maďarskej národnosti v Bratislave hodnotia situáciu v Maďarsku tak, ako ju hodnotí maďarská vláda, teda ako vlastenecké hnutie. V okrese Trnava sa objavili letáky domácej výroby s heslom: „Poľsko je slobodné, Maďarsko bojuje za svoju slobodu, kedy to dosiahneme v ČSR?“³⁰

Agentúrne správy Štátnej bezpečnosti (ŠtB) prinášali nemálo informácií tohto druhu. Boli však neoverené. Neskôr ich aj sami stranícki funkcionári kritizovali pre tento nedostatok. V skutočnosti verejných prejavov solidarity s maďarskými povstalcami a

odporu proti režimu bolo na Slovensku málo. V súvislosti s udalosťami v Maďarsku bolo do 5. novembra 1956 trestne stíhaných v ČSR 665, z toho na Slovensku 225 osôb. Z nich 159 bolo vzatých do väzby na Slovensku.³¹ Okrem niekoľkých prípadov išlo však o individuálne prejavy odporu, preventívne opatrenia a verbálne delikty (slovný súhlas s maďarskou revolúciou, protikomunistické výroky, kritika oficiálnej politiky atď.).

Skromný ohlas maďarskej revolúcie na Slovensku nebol iba dôsledkom strachu z perzekúcií, mal aj ďalšie príčiny. Vyššia životná úroveň na Slovensku v porovnaní s Maďarskom tlmila sociálne výbuchy nespokojnosti a tým aj ohlas maďarskej revolúcie ako impulzu a príkladu, ktorý je hodný nasledovania. Limitujúcim činiteľom vyjadrenia solidarity s povstalcami boli správy o prejavoch ľudového hnevu – o lynčovaní, týraní a vraždení komunistov a príslušníkov bezpečnosti v Maďarsku, ktoré oficiálna propaganda zveličovala a prezentovala verejnosti ako besnenie kontrarevolúcie. Vykreslený hrôzostrašný obraz Maďarska s vraždením komunistov, so zábermi zmrzačených tiel príslušníkov bezpečnosti visiach na kandelábroch vystrašil aj ľudí nepriateľsky či opozične naladených voči komunistickému režimu. Masmédiá, pochopiteľne, mlčali o tom, že všetky politické zoskupenia v Maďarsku odsúdili tieto kruté činy.

Slováci neboli nadšení udalosťami v Maďarsku aj z iného dôvodu. Obávali sa, aby revolúcia nevyústila do politiky iredentizmu a snahy po obnove veľkého Uhorska. Túto obavu umocňovala a pestovala oficiálna propaganda, ktorá charakterizovala povstanie ako produkt reakčných síl imperializmu a bývalých horthyovcov. Okupácia južného Slovenska Maďarskom roku 1938 bola v slovenskej spoločnosti ešte príliš živá, nezabudnutá. Ovplyvňovala postoje značnej časti Slovákov, najmä tých, ktorí ju zažili. Symptomaticky je v tomto ohľade výrok bývalého vyslanca ČSR vo Vatikáne a v roku 1956 zamestnanca ČTK Ilju Ratha. Podľa agentúrnej správy ministerstva vnútra (MV) zo 14. novembra povedal: „Maďarskí horthyovci sú horší ako nacisti. Je preto dobre, že Rusi urobili poriadok v Maďarsku. Zabránili tak možno vojne v strednej Európe.“³²

Z policajných hlásení vyplýva, že maďarská revolúcia mala väčší ohlas medzi príslušníkmi maďarskej menšiny ako u ostatného obyvateľstva na Slovensku. Mnohí boli dokonca hrdí na protisovietsky a protikomunistický odpor, pretože sa cítili súčasťou maďarského národa. Koncom októbra Ústredný výbor Csemadoku vyzval svojich členov, aby sa zomkli okolo komunistickej strany a Národného frontu, ale ohlas tejto výzvy medzi členmi nebol jednoznačný. S výzvou Csemadoku nesúhlasili študenti maďarskej národnosti v Bratislave ani členovia tejto kultúrnej organizácie vo viacerých obciach okresu Šamorín a Dunajská Streda.³³ Schôdza Csemadoku v Šamoríne sa dokonca zmenila na manifestáciu na podporu maďarskej revolúcie.³⁴ V agentúrnej správe Krajskej správy MV v Bratislave z 2. novembra 1956 sa uvádzalo: „Celková nálada občanov maďarskej národnosti v obciach južného Slovenska je neuspokojivá, nakoľko u týchto [možno] pozorovať, že žijú v očakávaní, že aj u nás k niečomu podobnému príde.“³⁵ Hlásení tohto druhu bolo viac.

Z uvedeného však nevyplýva, že občania maďarskej národnosti na Slovensku alebo ich väčšina, sa stotožnili s revolúciou Maďarsku, lebo v policajných hláseniach nachádzame nemenej často aj správy opačného charakteru, keď Maďari na Slovensku zaujali odmietavý postoj k povstaniu a podporovali oficiálne stanovisko vládnych kruhov v ČSR. V straníckych materiáloch toto tvrdenie dominovalo. Aj maďarská komunita na Slovensku bola teda v otázke maďarskej revolúcie názorovo diferencovaná. Jej časť, najmä komunisti, uverila propagande o horthyovskom pozadí maďarského povstania. Vzhľadom na to, že Maďari na južnom Slovensku nemali najlepšie skúsenosti s Horthyho režimom počas vojny, vyjadrovali obavu o ďalší osud Maďarska a mnohí sa

aj aktívne angažovali v intenciách vtedajšej politiky Československa vo vzťahu k maďarskému udalostiam. Prevažná väčšina obyvateľov maďarskej národnosti z rôznych dôvodov zaujala k maďarským udalostiam pasívny alebo odmietavý postoj,³⁶ no v rámci tejto väčšiny existovala zrejme početná skupina, ktorá v hĺbke duše sympatizovala s povstalcami, ale svoje pocity a zmyšľanie nedala najavo. Mala strach z represíí a perzekúcií, umocnený skúsenosťami z rokov 1945–1948, ale aj prítomnosťou značného počtu ozbrojených síl na južnom Slovensku. Napokon stanoviská občanov maďarskej národnosti boli do istej mierou podmienené aj ich sociálnoekonomickým postavením, ktoré bolo v tom čase lepšie ako väčšina Maďarov v Maďarsku.

Politické a štátne vedenie malo na začiatku povstania istú nedôveru voči maďarskej menšine, ktorá sa prejavila aj v tom, že na mimoriadne vojenské cvičenia neboli povolaní záložníci maďarskej národnosti. Neskôr táto nedôvera pominula a stranícki funkcionári na straníckych grémiách i na verejnosti s obdivom hovorili o statočnom správaní sa občanov maďarskej národnosti.³⁷ V tomto duchu vyznel aj koncept záverečného hodnotenia, ktorý vypracoval aparát ÚV KSČ a Sekretariát ÚV KSČ ho schválil koncom decembra 1956. Okrem iného sa v ňom uvádzalo: „Zvlášť treba vyzdvihnúť jednoznačný postoj občanov maďarskej národnosti. Len v ojedinelých prípadoch boli zjavy, že maďarskí občania prenášali a prijímali požiadavky kontrarevolučných živlov. Vcelku však maďarskí občania jasne vyjadrovali svoju vernosť strane a vláde. V mnohých prípadoch hovorili o tom, že v dobách okupácie na vlastnej koži poznali fašistický horthyovský režim a nie sú ochotní pripustiť návrat takých časov.“³⁸

Popri dvoch vyhranených a vzájomne protikladných pohľadoch na maďarskú revolúciu existovala ešte celá škála prechodných a neurčitých postojov a najpočetnejšiu, politicky pasívnu časť spoločnosti udalosti v Maďarsku príliš nevzrušovali. Ak áno, tak iba strachom z vojny, ktorý miestami vyústil do nákupnej horúčky. Počas udalostí v Maďarsku zaznamenali agentúrne správy ŠtB a preverovanie obsahu súkromnej korešpondencie ešte jeden jav. V Česku sa prejavil akýsi pocit obavy o Slovensko a zo Slovenska, pretože Maďari by vraj mohli Slovensko prepadnúť a Slováci, keďže majú „horúcu krv“, môžu hocičo vyparatiť, ako to urobili v rokoch 1938–1939. Udalosti v Maďarsku môžu prebudiť u Slovákov túžbu po autonómii alebo samostatnosti.³⁹ Tieto reči a fámy boli prejavom nedôvery voči Slovensku a signálom neurovnaných česko-slovenských vzťahov, ktoré však v roku 1956 nenarušili stabilitu režimu ani jednotu republiky.⁴⁰

V prameňoch, ktoré svojím obsahom supľujú výskumy verejnej mienky, nachádzame pestrú paletu názorov na príčiny maďarskej revolty. Dosť rozšírené bolo presvedčenie, že maďarské povstanie bolo dôsledkom „prázdnych žalúdkov“, z čoho sa vyvodzoval záver, že v Československu, resp. na Slovensku nič podobné nehrozí, pretože má vyššiu životnú úroveň. Medzi straníckymi funkcionármi sa vyskytoval názor, že príčinou maďarskej revolúcie bolo odhalenie kultu osobnosti Stalina na XX. zjazde KSSZ a následná liberalizácia. Naproti tomu občania maďarskej národnosti v okrese Komárno boli podľa agentúrnej správy presvedčení, že udalosti v Maďarsku boli dôsledkom kultu osobnosti M. Rákosiho a zbavenia I. Nagya funkcie predsedu vlády roku 1955.⁴¹ Slovenskí spisovatelia sa zasa ohradzovali proti tvrdeniu, že to všetko sa začalo diskusiami a skončilo sa guľometmi. Zdôrazňovali, že nie diskusie a demokratizácia spôsobili revoltu, ale ich absencia v čase, keď boli najviac potrebné. Iní odvodzovali povstanie od maďarského nacionalizmu a prítomnosti sovietskych vojsk v Maďarsku. Napokon neboli zriedkavé ani názory, podľa ktorých príčinou povstania boli Židia, ktorí mali v rukách vedenie štátu a strany.⁴²

Súčasne sa ľudia zamýšľali nad dôsledkami maďarskej revolúcie. Do 4. novembra, keď povstalci mali úspechy, sa ich úvahy pohybovali okolo otázky, či podobný vývoj v Československu je možný a za akých podmienok, prípadne, čo Slovensko môže očakávať od víťazstva maďarskej revolúcie. Po druhej vojenskej intervencii Sovietskeho zväzu, keď už bolo jasné, že o osude revolúcie je rozhodnuté, sa do popredia dostala otázka, akú politickú líniu zvolí vedenie KSČ, poučené maďarskými udalosťami. V tejto súvislosti sa ukázal takmer prorocký názor istého lekára v Bratislave, ktorý po zverejnení Kádárovej vlády vyslovil obavu, že dôsledkom udalostí v Maďarsku bude zosilnenie politického a policajného tlaku, „že postrašení a značne znepokojení súdruhovia nahradia svoj strach hrdinským terorom“.⁴³

Byro ÚV KSS už 9. novembra začalo robiť akúsi bilanciu činnosti strany počas maďarských udalostí a vyvodzoval z nich závery na ďalšiu prácu. Všetci prítomní na tomto zasadnutí kladne hodnotili činnosť stranických orgánov a organizácií na všetkých stupňoch. Konštatovali, že KSS v tejto skúške obstála a udalosti v Maďarsku ju stmelili. Iba okresné výbory strany v Kráľovskom Chlmcí a Čadci sa kritizovali ako pasívne a bezradné. Odborom sa vyčítala nedostatočná iniciatíva a mierna kritika sa ušla aj slovenskému vedeniu ČZM, ktoré bolo vraj aktívne, ale nedržalo situáciu pevne v rukách, nebolo spojené so všetkými organizáciami mládeže. Zaujímavé je, že na tomto zasadnutí vedenia KSS viacerí kritizovali vnútrostranícke informácie a spravodajskú činnosť bezpečnosti. Karol Bacílek a Pavol David hovorili o tom, že správ bolo veľa a z rôznych prameňov, ale informácie neboli overené a vyhodnotené, „do správ sa dostalo všetko, čo sa počulo“, pričom v mnohých prípadoch dominovali negatívne informácie. Jozef Valo zasa tvrdil, že bezpečnosť vykonala veľký kus práce, ale spravodajsky zlyhala. „Keď sme sa ich (príslušníkov bezpečnosti – M. B.) pýtali“, uviedol ďalej, „kto sú tí, čo sympatizujú s druhou stranou, čo nesúhlasia s naším spoločenským poriadkom, nevedeli.“⁴⁴ V ďalších analýzach sa však táto kritika už neobjavila. Vedúci straníckí funkcionári si pravdepodobne uvedomili, že žnú plody vlastných rozhodnutí. Na začiatku maďarských udalostí žiadali od nižších stranických orgánov a bezpečnosti, aby ich o všetkom informovali, aby skúmali verejnú mienku a najmä zmýšľanie a činnosť triednych nepriateľov. Tie ich žiadosti vyhovel. Teraz, keď mali zhodnotiť politickú situáciu za posledné 2–3 týždne, množstvo negatívnych javov v správach im nevyhovovalo, lebo nezodpovedalo kladnému hodnoteniu politického diania na Slovensku ako výsledku činnosti strany.

Už na tomto zasadnutí vedenia KSS sa objavili prvé poučenia z maďarských udalostí. Pavol David ich videl napríklad v tom, že v kádrovej práci by sa nemalo lípnuť na odbornosti a viac pozornosti treba venovať ideologickej úrovni a vzťahu k režimu. Rudolf Strechaj hľadal súvislosť medzi udalosťami v Poľsku a Maďarsku a postojmi viacerých literátov, publicistov a vedcov. Jeho záver bol nasledujúci: „... súvislosť tu bola a len zásahom strany sa im nepodarilo otráviť ovzdušie. Treba im ešte dať poslednú príležitosť, a keď to nepomôže, treba sa s nimi vysporiadať.“ Po výmene názorov K. Bacílek navrhol, aby sa na druhý deň zvolala porada vedúcich oddelení ÚV KSS, ktorá by prerokovala štruktúru hodnotiacej správy. Súčasne odporučil vypracovať ďalšiu správu „o tom, čo sa v Maďarsku robilo“.⁴⁵

Obidve správy prerokovalo Byro ÚV KSS dňa 7. decembra 1956. Prvá mala názov *Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalosti v Maďarsku*. Bol to chválospev na správnu a predvídajú politiku komunistickej strany a na jej akcieschopnosť. Kladne sa hodnotila aj činnosť Národného frontu, verejnej správy ČZM, ľudových milícií a ozbrojených zložiek vôbec. Zdôrazňovala sa vysoká poli-

tická vyspelosť absolútnej väčšiny spoločnosti. Ďalej sa v správe konštatovalo, že v každom kraji sa vyskytlo niekoľko nepriateľských prejavov a drobnej činnosti. „Takmer vo všetkých prípadoch šlo vždy o kulakov, bývalých našich živnostníkov, vyakčnených dôstojníkov, bývalých exponentov buržoázných strán a o osoby, ktoré sa v minulosti dopustili trestných činov. Títo zväčšia rozširovali protisovietske a protistranícke náladu. Ďalej bolo pozorovať aktivizáciu ľudáckych a iných protištátnych elementov.“. Vzápätí sa konštatovalo, že činnosť triedneho nepriateľa nenadobudla väčší rozsah. Kriticky sa hodnotili pomery na niektorých vysokých školách a najmä v spisovateľskej obci. Správa sa končila záverom, že „strana a ľud v tejto skúške obstali“. ⁴⁶ Slovenskí spisovatelia boli kritizovaní Augustínom Michaličkom a Oskárom Jeleňom aj na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 5.–6. decembra 1956 ⁴⁷ a ešte vo väčšej miere na zasadnutí ÚV KSS 12.–13. decembra 1956. ⁴⁸

Druhý elaborát pod názvom *Niektoré poznatky z práce Maďarskej strany pracujúcich* bol vlastne pokusom o zistenie príčin, ktoré viedli ku „kontrarevolučnému puču“. Jeho autori ich korene hľadali v činnosti vlády I. Nagya v rokoch 1953–1955, keď sa vraj začali prejavovať protistranícke názory, ktoré neboli odhalené a prekonané ani po jeho odvolaní z funkcie premiéra. Ako ďalšie chyby MSP sa uvádzali: nesprávna aplikácia výsledkov XX. zjazdu KSSZ, nerozhodnosť vedenia, frakčné boje v ÚV MSP, zanedbanie práce s inteligenciou, pripustenie ideologického zmätku a zlyhanie stranického aparátu. Správa sa nelichotivo vyjadrovala aj o tých funkcionároch, ktorí prišli v čase povstania do ČSR. Záver znel: „Vedenie strany a tým i celá strana nestáli na výške úloh.“ Bola to veľmi povrchná analýza a ostrá kritika MSP z dogmatických a konzervatívnych pozícií. ⁴⁹

Politické hodnotenie správania sa slovenskej spoločnosti počas maďarskej revolúcie vykonané stranickým ústredím na Slovensku malo dve stránky. Na jednej strane sa vyzdvihovala morálno-politická jednota ľudu, jeho politická vyspelosť ako vlastný úspech a potvrdenie správnosti politiky komunistickej strany. Na druhej strane sa vymenúvali skupiny, ktoré zlyhali v kritických dňoch, buď zakolísali, alebo šíрили nepriateľské názory a sympatizovali s povstalcami. Hoci sa uvádzalo, že išlo o zriedkavé prípady, závery sa robili práve na ich základe. Volalo sa po ostražitosti, tvrdých zákrokoch a kádrových opatreniach. Karol Bacílek vyhlásil: „Nemáme žiadne ilúzie, aby sme si mysleli, že všetci tí bývalí nepriatelia sú naši priatelia“ ⁵⁰ a Vasil Biľak, akoby rozvíjajúc túto myšlienku, povedal, že „tých, čo sme zavreli, to sú spravidla tí hlúpejší, ktorí nahlas prejavili svoje túžby“. ⁵¹ Čoskoro sa prijali prvé tvrdšie opatrenia, ktoré postihovali nielen tých, ktorí roku 1956 vybočili z radu. Politické byro ÚV KSČ už 19. novembra schválilo interný príkaz Generálnej prokuratúry neprepúšťať politických väzňov a sprísnilo sa postihy za tzv. protištátnu činnosť. ⁵² Neskôr nasledovala triednopolitická previerka v štátnom a hospodárskom aparáte, obnovili sa aj politické procesy, aj keď už nemali charakter monstreprocesov zo začiatku 50. rokov.

Povstanie v Maďarsku stmelilo rady slovenských komunistov na konzervatívnej platforme a zabrzdiло destalinizáciu nielen v Československu, ale aj v medzinárodnom komunistickom hnutí. Nezastavilo však diferenciatný proces v ňom. Ako napísal francúzsky historik F. Furet, „povstanie postavilo v konečnom dôsledku celé komunistické hnutie, stalinské i protistalinské, pred otázku života a smrti“, pretože „prvý raz od roku 1917 sa v Budapešti objavil príznak spätnej premeny komunizmu na kapitalizmus“. ⁵³ Vládnuce kruhy v Československu využili maďarské povstanie a jeho porážku na upevnenie vlastných pozícií a na umlčanie a potrestanie tých, ktorí sympatizovali s povstalcami alebo mali „nesprávne a nepriateľské názory“. Udalosti v Maďarsku sa stali pre

nich akýmsi mementom a uhľom pohľadu. Stranícki funkcionári a komunistická propaganda sa k nim vždy vracali, keď bolo treba prijať a zdôvodniť represívne opatrenia.

Poznámky

- 1 Pichoja, R. G.: *Sovetskij Sojuz: istorija vlasti 1945–1991*. Novosibirsk, 2000, s. 135–136.
- 2 Irmanová, E.: *Kádárismus. Vznik a pád jedné iluze*. Praha, 1998, s. 15.
- 3 Podstata nového kurzu v ekonomickej oblasti spočívala v tom, že sa upustilo od predstihu rozvoja ťažkého priemyslu a prehnanej industrializácie, do popredia sa dostala výroba spotrebného tovaru, poľnohospodárska výroba a otázka zvyšovania životnej úrovne.
- 4 K strate dôvery Moskvy prispeli dva faktory: zmena hospodárskej politiky v ZSSR a s ňou súvisiaca kritika Malenkova za podcenenie rozvoja ťažkého priemyslu a Rákosiho aktivity počas jeho takmer dvojmesačnej dovolenky v ZSSR (október–november 1954), ktorú využil na očernenie Nagya. *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda* (otv. red. I. Vida). Moskva, 1998, s. 28.
- 5 Podrobnejšie pozri Barnovský, M.: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957)*. Brno, 2002, s. 15–34.
- 6 Imreho Nagya zbavili všetkých funkcií a vylúčili zo strany, Antonín Zápotocký zostal prezidentom republiky a členom Politického byra ÚV KSČ až do svojej smrti, ale po kritike v Moskve jeho autorita vo vedení KSČ poklesla.
- 7 Niektorí historici spájajú redukovanie nového kurzu v ČSR iba na ekonomicko-sociálnu oblasť so zmenami v sovietskom vedení, s odlišným prístupom k dedičstvu Stalina na jednej strane Lavrentija P. Beriju a Georgija P. Malenkova, na druhej strane Nikitu S. Chruščova. Hovorí o určitej restalinizácii po odstavení Beriju koncom júna 1953, ktorá trvala až do mája 1955, čo sa prejavilo aj v charaktere sovietskej politiky vo vzťahu k jednotlivým krajinám východného bloku. Pozri Reiman, M.: Diskutabilní „destalinizace“. Nad knihou o krizi z let 1953–1956 v sovětském bloku. In: *Soudobé dějiny*, 10, 2003, č. 3, s. 368–373.
- 8 Barnovský, M.: c. d., s. 30–34.
- 9 Alexej Čepička bol odvolaný z funkcie ministra obrany, prvého zástupcu predsedu vlády a z členstva v Politickom byre ÚV KSČ.
- 10 *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis...*, dokument č. 82, s. 356–357.
- 11 Ešte 30. októbra 1956 Predsedníctvo ÚV KSSZ nekalkulovalo s druhým vojenským zásahom. Súhlasil s tým aj minister obrany ZSSR maršal Grigorij K. Žukov. Tamže, dokument 115, s. 457–462. V Deklarácii vlády ZSSR o základoch rozvoja a ďalšieho upevňovania priateľstva a spolupráce medzi ZSSR a ostatnými socialistickými štátmi z 30. októbra 1956 sa v tejto súvislosti hovorilo: „Sovietska vláda, majúca na zreteli, že ďalšie zotrvanie sovietskych vojenských jednotiek v Maďarsku môže byť podnetom k ešte väčšiemu zostreniu situácie, dala svojmu vojenskému veleniu príkaz k odvolaniu sovietskych vojenských jednotiek z Budapešti len čo to maďarská vláda uzná za nutné. Zároveň je sovietska vláda ochotná začať príslušné rokovanie s vládou Maďarskej ľudovej republiky a ostatnými účastníkmi Varšavskej zmluvy o otázke pobytu sovietskych vojsk na území Maďarska“. *Pravda*, 31. 10. 1956.
- 12 András Hegedüs vo svojich spomienkach uvádza, že keby ho v júli 1956 nahradil Nagy a namiesto Geróa bol zvolený za prvého tajomníka J. Kádár, tak by bola ešte možnosť vyhnúť sa politickému výbuchu v Maďarsku. Hegedüs, A.: *A történelen és hatalom igazsága*. Budapest, 1988, s. 266. Citované podľa štúdie Želicki, B. J.: *Vengerskije sobytia 1956 goda*. In: *Politicheskie krizisy i konflikty 50–60-ch godov v Vostočnoj Jevrope*. Otv. red. Ju. S. Novopašin. Moskva, 1993, s. 74.
- 13 Békés, Cs. – Rainer, J. M. – Germuska, P.: Maďarská revolúcia 1956. In: *Soudobé dějiny*, 3, 1996, č. 4, s. 464.

- 14 Prezidium CK KPSS 1954–1964. Tom I. Černovjje protokolnyje zapisi zasedanij. Stenogrammy. Glavnyj red. A. A. Fursenko. Moskva, 2004, s. 191–193.
- 15 K informácii tlači o udalostiach v Maďarsku pozri tiež Zavacká, M.: *Kto žije za ostatným drôtom?* Bratislava, 2005, s. 97–104.
- 16 O tom, aký význam pripisovalo vedenie KSČ tlači, svedčí skutočnosť, že už v prvý deň povstania 23. októbra sa Politické byro uznieslo: „venovať pozornosť redakciám časopisov a novín, najmä pokiaľ ide o ohlas udalostí v Maďarsku a Poľsku a zabezpečiť, aby články mali správnu líniu“. Národný archív Praha (NA), fond (f.) ÚV KSČ, 02/2, svazek (sv.) 119, archívnej jednotka (a. j.) 146. Uznesenia zasadnutia Politického byra ÚV KSČ. Na druhý deň politbyro schválilo ideologické zameranie kampane: informovať stranu o faktoch, „zdôrazňovať správnosť politiky nášho ÚV, náš správny postup po XX. zjazde KSSZ“, úspechy vo zvyšovaní životnej úrovne, z aktívov a schôdzí organizovať zasielanie rezolúcií. NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 120, a. j. 147. Zasadnutie Politického byra ÚV KSČ, 24. 10. 1956.
- 17 Počet ozbrojených síl na zabezpečenie 560-kilometrovej hranice s Maďarskom sa od 25. októbra postupne zvyšoval. Najprv boli vojská vyzbrojené len ručnými zbraňami, neskôr boli posilnené delostrelectvom a tankami. V dňoch, keď sovietske vojská dokončovali likvidáciu povstaleckých skupín, sa dosiahla najväčšia koncentrácia síl a prostriedkov vyčlenených na obranu slovensko-maďarskej hranice. K 12. 12. 1956 tu bolo vyše 30-tisíc vojakov a príslušníkov ozbrojených zložiek ministerstva vnútra, 368 tankov, vyše 300 diel a mínometov.
- 18 Na porade v Moskve 24. 10. 1956 sa zúčastnili okrem A. Novotného aj zástupcovia komunistických strán Nemeckej demokratickej republiky a Bulharska. Porada sa konala na pôde Predsedníctva ÚV KSSZ. O jej výsledkoch informoval A. Novotný Politické byro 25. 10. 1956. Na schôdzi v Bukurešti, zvolanej Chruščovom, sa za KSČ zúčastnili A. Novotný a V. Široký. Politické byro ÚV KSČ po vypočutí správy 2. 11. 1956 prijalo uznesenie: „...stanovisko vyjadrené delegáciou ÚV KSČ vychádza z jednomyselného názoru Politického byra ÚV KSČ na hodnotenie situácie v Maďarsku a súhlasí, aby boli uskutočnené všetky nutné opatrenia na udržanie ľudovodemokratického zriadenia v Maďarsku, a v prípade potreby s nimi nielen súhlasíme, ale tiež sa ich aktívne zúčastníme.“ NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 120, a. j. 151. Zasadnutie Politického byra ÚV KSČ, 2. 11. 1956.
- 19 Pernes, J.: Ohlas maďarské revolúcie roku 1956 v československé verejnosti. In: *Soudobé dějiny*, 3, 1996, č. 4, s. 525.
- 20 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. ÚV KSS, kartón (kart.) 932. Zasadnutie Byra ÚV KSS, 24. 10. 1956.
- 21 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS, 25. 10. 1956.
- 22 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS, 29. 10. 1956.
- 23 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí 9. 11. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalosti v Maďarsku.
- 24 Neskôr táto komisia dostala názov Centrum pre pomoc MSP a ostatným pokrokovým silám.
- 25 SNA, f. ÚV KSS, kart. 234. Zasadnutie byra ÚV KSS, 7. 12. 1956. Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku; SNA, f. ÚV KSS, tajomník P. David, kart. 2252. Správa o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku. Tiež Pešek, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In: *Historický časopis*, 41, 1993, č. 4, s. 438–439.
- 26 SNA, f. ÚV KSS, tajomník P. David, kart. 2252. Správa o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku.
- 27 Tajomník ÚV KSS Pavol David neskôr uviedol, že „súdrhovia riešili výlučné maďarské veci a zabudli na problémy vlastné“. Ďalší člen vedenia KSS Jozef Valo zasa poukázal na veľkú horlivosť starých komunistov „riešiť maďarské problémy“. SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí 9. 11. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalostí v Maďarsku.
- 28 Tamže.
- 29 SNA, f. ÚV KSS, tajomník P. David, kart. 2252. Správa z aktív funkcionárov ČZM.
- 30 Tamže. Správy Csemadoku a Hlásenie štábu veliteľa Ľudových milícií pre Slovensko.

- 31 V ďalších dňoch sa počet stíhaných na Slovensku pravdepodobne zvýšil o niekoľko desiatok. Tzv. triedne zloženie delikventov bolo nasledujúce: robotníci 108, malí a strední roľníci 41, kulaci 13, príslušníci inteligencie 17, buržoázne elementy 19, iní 27. V jednotlivých krajoch bol tento počet osôb, proti ktorým bolo zavedené trestné pokračovanie: Bratislava 32, Nitra 49, Banská Bystrica 54, Žilina 29, Košice 38, Prešov 23. SNA, f. Sekretariát námestníka generálneho prokurátora pre Slovensko, kart. 32. Správy krajských prokuratúr.
- 32 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný, II. signatúra: Maďarsko, kart. 299. Agentúrne správy MV: Posťoje a názory čs. verejnosti k udalostiam v Poľsku a Maďarsku (24. 10.–20. 11. 1956).
- 33 SNA, f. ÚV KSS, tajomník P. David, kart. 2252. Správy o skúmaní verejnej mienky v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku. Správa Csemadoku.
- 34 Pernes, J.: c. d., s. 520.
- 35 SNA, f. ÚV KSS, tajomník P. David, kart. 2253. Správy o skúmaní verejnej mienky obyvateľstva v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku.
- 36 K tomuto záveru dospel aj Pešek, J.: c. d., s. 432.
- 37 Už na zasadnutí Byra ÚV KSS dňa 9. 11. 1956 P. David a J. Valo nešetřili chválami na adresu maďarskej menšiny. SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Ešte väčšie uznanie odznelo z úst vedúcich tajomníkov KV KSS v Banskej Bystrici a v Košiciach Pavla Tonhausea a Františka Dvorského na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 5.–6. 12. 1956. Súčasne obidvaja označili za chybu, že záložníci maďarskej národnosti neboli v kritických dňoch povolaní do zbrane. NA, f. 01, sv. 51 a. j. 55. Zasadnutie ÚV KSČ, 5.–6. 12. 1956.
- 38 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný, II., signatúra Maďarsko, kart. 299. Niektoré závery k udalostiam v Maďarsku.
- 39 Blaive, M.: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, 2001, s. 299–302.
- 40 Zaujímavé je, že v policajných hláseniach na Slovensku sa v tom čase niekoľkokrát stretne s menom Gustáva Husáka. Jednotlivci sa vyjadrovali v tom zmysle, že keby bol na slobode, azda by pohnul udalosťami, prevzal by kormidlo vlády a nastolil pomery, aké boli v Maďarsku za Nagyovej vlády. V bratislavskej uličnej organizácii KSS sa zasa hovorilo o tom, že keď sa v Poľsku stal prvým tajomníkom W. Gomulka, možno očakávať, že aj Husák bude rehabilitovaný. Táto rehabilitácia vyvolá na Slovensku veľký zmätok, „lebo Husák bude vraj nemilosrdne postupovať proti všetkým, ktorí sa proti nemu stavali“. Kaplan, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno, 2005, s. 508, 518, 553, 557. Poznámka M. B.: Je to dôkaz, že meno G. Husáka, bývalého slovenského komunistického politika a obete politických procesov, sa ešte nevytratilo z pamäti národa a niektorí spájali možné zmeny s jeho návratom do politiky.
- 41 Tamže, s. 488.
- 42 Tamže, s. 530–533.
- 43 Tamže, s. 561.
- 44 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí 9. 11. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalostí v Maďarsku.
- 45 Tamže.
- 46 Byro ÚV KSS sa uznieslo predložiť Sekretariátu ÚV KSS menný zoznam súdruhov a nestraníkov, ktorých treba navrhnúť na vyznamenanie za mimoriadnu obetavosť a pomoc pokrokovým silám Maďarsku a uložilo tajomníkovi ÚV KSS P. Davidovi prerokovať s príslušnými orgánmi činnosť Verejnej a Štátnej bezpečnosti počas udalostí v Maďarsku. SNA, f. ÚV KSS, kart. 934. Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS, 7. 12. 1956 a Správa o činnosti KSS.
- 47 NA, f. ÚV KSČ, 01, sv. 51, a. j. 55. Zasadnutie ÚV KSČ, 5.–6. 12. 1956.
- 48 K. Bačilek v tejto súvislosti povedal: „Udalosti v Maďarsku a do určitej miery aj v Poľsku nás upozornili na to, aké nebezpečenstvo sa môže skrývať v tom, keď vnútri strany a vo verejnosti nadobudnú prevahu večne kolísajúci intelektuáli, ktorí nikdy nechápali ani nechápajú zákony dialektiky, ktorí vo svojej kolísavosti dnes do neba vyzdvihujú jedno, aby to zajtra zavrhlí a ktorí sa ľahko stávajú, hračkou, nástrojom kontrarevolúcie“. SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836. Zasadnutie ÚV KSS, 12.–13. 12. 1956.

- 49 SNA, f. ÚV KSS, kart. 934. Zasadnutie Byra ÚV KSS, 7. 12. 1956. Niektoré poznatky z práce MSP.
- 50 Jeho výrok na zasadnutí Byra ÚV KSS dňa 9. 11. 1956. Pozri poznámku 44.
- 51 Z vystúpenia V. Biľaka na zasadnutí ÚV KSČ, 5.–6. 12. 1956. Pozri poznámku 47.
- 52 Biľek, J. – Pilát, V.: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In: *Soudobé dějiny*, 3, 1996, č. 4, s. 504.
- 53 Furet, F.: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideí komunizmu v 20. storočí*. Bratislava, 2000, s. 559–560.

Michal Barnovský

Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia

Rezümé

A szerző a tanulmány bevezető részében tömören jellemzi azt a fejlődést, amelyen Magyarország és Csehszlovákia 1953 nyara és 1956 ősze között átment. Mindezt abból a célból teszi, hogy felvázolja, miért is alakult úgy a politikai helyzet, hogy a két ország és annak politikai képviselői 1956-ban különböző helyzetben találták magukat. Míg ugyanis Magyarországon a rendszer akut válságba került, és kirobbant a népi forradalom, Csehszlovákiában (Szlovákiában) a kommunista rendszert közvetlenül semmilyen veszély nem fenyegette. Az országban annak ellenére relatív nyugalom uralkodott, hogy a hatalom bizonyos engedményeket volt kénytelen tenni. Csehszlovákiában a lentől jövő nyomás nem volt annyira erőteljes, hogy képes lett volna a hatalmi struktúrák megbontására és egy reformszárny kialakítására a pártban.

A szerző a továbbiakban azt elemzi, hogyan viszonyult a magyar forradalomhoz a szlovák vezető elit és a szlovákiai társadalom. Az első esetben az állásfoglalás és a következtetés egyértelmű: Szlovákiában a fennálló hatalmi rendszer a magyarországi forradalmat illetően elutasító és ellenséges álláspontra helyezkedett, és azt ellenforradalomnak minősítette; egyetértett a Magyarországon végrehajtott szovjet katonai beavatkozással, és üdvözölte azt; több olyan megelőző intézkedést foganatosított, amelyek célja a magyarországi forradalom kedvező fogadtatásának a meggátolása volt. A totalitárius rendszerre való tekintettel azonban nehéz meghatározni, milyen is volt valójában Szlovákiában a közvélemény a magyarországi forradalom idején. A hozzáférhető forrásokból a vélemények és reakciók meglehetősen széles skálájára következtethetünk. A szlovák társadalomban ugyanúgy megtalálhatók voltak a magyar forradalom szimpatizánsai, mint azok is, akik a forradalommal nem értettek egyet. Nem volt elhanyagolható azok száma sem, akiknek nem volt határozottan kialakult nézetük, vagy akik az eseményekre passzívan, közömbösen tekintettek. Nagyon kevés esetben volt azonban tapasztalható a magyar forradalmárokkal kapcsolatos nyílt szimpátia kinyilvánítása. S mindennek nemcsak az volt az oka, hogy az emberek tartottak az esetleges megtorlástól. Ebben a hozzáállásban fontos szerepet játszott a múltban kialakult feszült magyar–szlovák viszony, a magyar forradalmat kísérő erőszaktól és a kegyetlenkedésektől való félelem, valamint a bizonytalanság érzete is. Természetes, hogy a magyarországi forradalomnak több híve volt Szlovákia magyar nemzetiségű lakosai között, viszont a forradalommal szimpatizálók száma még ebben a társadalmi közösségben sem volt jelentős, legalábbis azok körében nem, akik véleményüket hangosan is el merték mondani. Ezt bizonyítja többek között Csehszlovákia Kommunista Pártja és

Szlovákia Kommunista Pártja vezető funkcionáriusainak a magyarországi forradalom idején a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosságáról kiadott pozitív értékelése.

Csehszlovákia vezető körei a magyar forradalmat és annak leverését saját pozícióik megszilárdítására, valamint arra használták fel, hogy elhallgattassák azokat, akik ki mertek lépni a sorból. A magyarországi események a párt vezető garnitúrája számára olyan mementóvá váltak, minden olyan esetben visszatértek hozzá, amikor bármilyen repressziós vagy diszkriminatív intézkedéseket kellett meghozniuk.

SIMON ATTILA

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

Az 1956-os magyar forradalom kétségkívül a 20. század legjelentősebb eseményei közé tartozik. Hatása az egész akkori világra kiterjedt, visszhangja pedig ma is erős. 1956 az akkori szovjet tömb országait, így csehszlovákiai társadalmat is megrázta. Rendkívül erős hatást gyakorolt a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségekre, különösen az erdélyi és a kárpátaljai magyarságra. A szlovákiai magyarok emlékezetében azonban mintha halványabban élne a forradalom emléke, noha akkori visszhangja itt is erőteljes volt.

A szlovákiai magyarok 1956-os reakcióit egyrészt a csehszlovák pártállam belső viszonyai, másrészt a magyar kisebbség sajátos helyzete határozta meg. Csehszlovákia 1956-ban a szovjet rendszer talán legstabilabb állama volt, amely győztesként került ki a második világháborúból, s ahol Lengyelországhoz vagy Magyarországhoz képest alacsony fokon állt a szovjetellenesség. Csehszlovákiában a környező államokhoz képest is rendkívül magas volt a párttagok száma, s a párt nagyobb megrázkódtatások nélkül vészelte át az SZKP XX. kongresszusa által a szocialista táborban kiváltott hullámverést is.¹ Ehhez viszonylagos gazdasági stabilitás és a környező szocialista államokhoz képest magasabb életszínvonal is járult, amelyek együtt jó alapokat teremtettek ahhoz, hogy Csehszlovákiában ne induljanak el a lengyel és magyar eseményekhez hasonló folyamatok.²

A szlovákiai magyarok forradalom alatti reakcióit kétségkívül befolyásolták azok a tapasztalatok is, amelyeket a második világháború utáni években szereztek. Így az 1945 és 1948 közötti jogfosztottság, valamint azok a felemás szándékok és intézkedések, amelyek Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) kisebbségpolitikáját 1948 után jellemezték.³ A jogfosztó rendeletek felszámolása ugyan megkezdődött, de nem került sor sem a jogfosztást irányítók megbüntetésére (az ún. szlovák burzsoá nacionalisták perét nem a magyarkérdés, hanem a cseh–szlovák viszony motiválta), sem a jogfosztottság áldozatainak rehabilitálására. A hatalom az eseményekre a hallgatás és elhallgatás fátylát borította rá, amely nyomasztó érnékként vetült a szlovákiai magyarokra, akik az 1944 és 1948 közötti kálváriájukról a rendszerváltásig nem beszélhettek, s még utána sem nagyon mertek.⁴

Az 1948 februárját követően a hatalmat a kezébe kaparintó CSKP továbbra sem szakított a nemzetállami beidegződésekkel. Megengedték ugyan a Csehszlovákia deportáltak hazatérését, de a Belügyi Megbízotti Hivatal körlevele még 1948 novemberében is azt hangsúlyozta, hogy ennek során a deportáltak birtokaiba beültetett ún. bizalmi szlovákok érdekeit kell szem előtt tartani. Megkezdtek a magyarok felvételét a pártba, s 1948 végén a párton belül létrehozták az ún. Magyar Bizottságot, de azt az első adandó

alkalommal, 1949 októberében már fel is oszlatták. A déli járásokban megkezdték a magyarok bevonását a nemzeti bizottságok munkájába, de Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának 1949. márciusi határozata szerint arányuk egyetlen járási nemzeti bizottságban (tehát a magyar többségűekben sem) haladhatta meg a tagok 50%-át. 1948 szeptemberében ugyan megnyílhattak az első magyar iskolák, de az SZLKP KB 1948. decemberi ülésén az a döntés született, hogy „az iskolaügyben olyan politikát kell folytatni, amelynek végeredményben az asszimilációhoz kell vezetnie.”⁵ S megalakulhatott ugyan a magyar dolgozók kulturális egyesülete, a Csemadok, de a párt vezetői folyamatosan hangsúlyozták, hogy az nem lehet érdekvédelmi szervezet, s egyetlen elfogadható célja, hogy a párt politikáját népszerűsítse a magyarok között.

A magyarok társadalmi egyenjogúsításának folyamata így csak rendkívül vontatottan, s meglehetősen ellentmondásosan indulhatott meg. Az ötvenes évek első felében azonban így is jelentős előrelépések történtek ezen a téren, s számos párthatározat szól arról, hogy a szlovákiai magyarokat integrálni kell az ország gazdasági és társadalmi életébe. Ám a határozatok ismételten csak korlátozott mértékben, többnyire csak papíron valósultak meg, sőt mivel titkos határozatokról volt szó, ellenőrzésükre sem került sor.⁶ S az sem véletlen, hogy az 1951. november 13-án megkötött csehszlovák–magyar kulturális együttműködési egyezményből a csehszlovák ellenállás miatt kimaradt a kisebbségi jogoknak és a nemzetiségek kölcsönös támogatásának a magyar fél által szorgalmazott rögzítése.

Ezek a felemás intézkedések a bizonytalanság érzését keltették a szlovákiai magyarok körében, akik egyre inkább úgy érezték, hogy menedéket és biztonságot csak a párt adhat nekik, s ez minden bizonnyal megkönnyítette a szlovákiai magyar társadalomnak a párt általi gleichschaltolását.

Az októberi események fogadtatása Dél-Szlovákiában

Az ötvenes években lassú, de fokozatos eltávolodás kezdődött az anyaország és a szlovákiai magyar kisebbség között. Ennek számtalan oka között a határon való átjutás nehézségei és ez által a rokoni kapcsolatok lazulása éppúgy megtalálható, mint az a hivatalos csehszlovák vélekedés, hogy a magyar kisebbség helyzete kizárólag a Csehszlovák Köztársaság belügyének tekinthető. Fontos és erősödő szálát jelentett viszont a média, a Magyarországról átkerülő sajtó és a Magyar Rádió adása, hiszen a szlovákiai magyarok elsősorban ezt hallgatták. A rádiónak és a sajtónak köszönhetően a szlovákiai magyarok naprakész információkkal rendelkeztek a magyarországi eseményekről. Nagy Imre 1953-as programjában ők is a magángazdálkodás lehetőségének megerősödését látták,⁷ az értelmiség pedig különösen nagy figyelemmel kísérte az 1956 nyarán a Petőfi Körben felszínre törő vitákat, és a maga módján reagált is azokra.

A korabeli csehszlovák belügyi jelentések is jól szemléltetik azt a figyelmet, amelylyel Dél-Szlovákia a forradalmi események felé fordult. A forradalom első napjaiban begyűjtött információk szerint „a falvakban esténként kevesen mennek az utcára, mivel nagy az igény a felkelők kezében levő rádióadások iránt” (Szenci járás); „A lakosság egy része teljesen úgy viselkedik, mintha Magyarországon élne, és miután a budapesti rádióban felhívást tettek közzé, hogy tegyék ki az ablakba a rádiókészülékeket, az itteni lakosság egy része is hallgatott a felhívásra, s kirakta a rádiókészülékeket az ablakokba” (Somorja).⁸

Ez a figyelem esetenként már olyan méreteket öltött, amely sok munkahelyen akadályozta a normális munkavégzést. A dolgozók munkamorálja csökkent, s néhány szövetkezetben, illetve üzemben szinte alig dolgozott valaki: „Október 24-én a szenci gépállomáson szinte senki nem dolgozott, mivel a magyar nemzetiségű dolgozók egész nap a magyar rádiót hallgatják..., s látszik rajtuk, hogy örülnek a magyarországi eseményeknek” (Szenc); „...a magyar nemzetiségű lakosság erősen érdeklődik a magyarországi események iránt, így munkáját rendesen nem végzi... Konkrétan megállapítást nyert, hogy a zselizi felvásárló üzemben a magyar nemzetiségű alkalmazottak folyamatosan a rádiókészülékek mellett ülnek, ami hatással van a többi alkalmazottra és a munkamorálra is. Amikor a szlovák nemzetiségű alkalmazottak figyelmeztették őket, hogy ne hallgassák állandóan a rádiót, s végezzék inkább rendesen el a munkájukat, a magyar alkalmazottak nevetve válaszolták, hogy ha majd Prágában lesz hasonló felkelés, akkor majd ők fogják a szlovák munkásokat figyelmeztetni, hogy dolgozzanak, ne pedig a rádió mellett üljenek” (Zseliz)⁹

A jelentésekből a nagyfokú figyelem kiderül, azt azonban már sokkal nehezebb eldönteni, milyen érzésekkel fogadta Dél-Szlovákia lakossága a forradalom hírért. Szabó Béla, a kommunista szlovákiai magyar újságíró és szépíró *Napló 1956* című könyvében a negatív reakciókat emeli ki.¹⁰ A propagandisztikus alkotás, amelyért később Állami Díjat is kapott, hitelessége azonban megkérdőjelezhető, miközben az is valószínűsíthető, hogy az októberi és novemberi bejegyzéseket illetően olykor utólagos „naplójegyzetekről” van szó.¹¹

Nem vonható kétségbe viszont az, hogy – s ebben a nem látni különbséget a magyarok és a szlovákok reakciója között – a fegyveres harcok félelmet ébresztettek Dél-Szlovákia lakossága körében. Az államhatárok közelében lakók viszonylag tisztán hallották a harcok zaját, sőt alkalmasint (Bodrogközéből ilyen információk is vannak) néhány eltévedt lövedék szlovák oldalon esett le. A harcok hangjai (érkezzenek azok a rádió hullámain is) pedig sokukban a háború emlékeit, a fél emberöltővel korábbi ostrom nehéz napjait idézték fel.¹² Sőt a csehszlovák propaganda erre az érzésre még rá is erősített, hiszen a szlovákiai sajtó napirenden közölte a harcok és a lincselések áldozatainak elrettentő képeit.

Félelemmel és ellenérzéssel fogadta a magyar forradalom híreit a szlovákiai magyar kommunisták egy része is, akik nem csupán addigi pozícióit féltették, de olykor maguk és családjuk biztonságát is. Erre utalnak azok az információk, amelyek szerint a forradalom alatt néhány településen a kommunista vezetők nem merték otthonukban tölteni az éjszakákat.¹³

A szlovákiai magyarok között azonban a meghatározó érzés az eseményekkel való szimpátia volt. Különös módon ezt elsősorban nem a gazdasági és ideológiai rendszerváltás lehetősége váltotta ki, hanem a nemzeti érzések fellobbanása. Plasztikusan fejezik ezt ki Máté László sorai: „A »suttogó propaganda« nagy-nagy szimpátiával követte az odaáti eseményeket, valahogy azzal a parázs alatt izzó reménységgel, hogy »a magyar név ismét szép lesz!«, és megmutatja a világnak – Sztálinnal és Rákosival szemben –, hogy nem minden magyar fasiszta. Az izmosabb nemzeti öntudat pedig úgy nyugtázta az eseményeket, legalább a magyarok egyszer megmutatják a ruszoknak...”¹⁴ S noha ebben az esetben utólagos emlékezésről van szó, a nemzeti büszkeség fellobbanásának a korabeli jelentésekben is számos jele van. „Mi a véleményük a budapesti eseményekről? Mi magyarok büszkéek vagyunk arra, hogy a mi nemzetünk fellázadt a bolsevizmus ellen” – mondja H. A. pozsonypüspöki tanítónő.¹⁵ A forradalom

által kiváltott nemzeti büszkeség, majd annak elfojtása felett érzett keserűség érzése mellett gyakran bukkan fel a belügyi jelentésekben a szovjetellenesség motívuma is.

A szlovákiai magyarok azonban nem csupán szimpatizáltak a forradalommal, de saját sorsukban is változást reméltek a magyarországi eseményektől. Ezt a Belügyminisztérium jelentése így fogalmazta meg: „A Dél-Szlovákia falvaiban élő magyar nemzetiségű lakosság körében az általános hangulat nem kielégítő, mivel az figyelhető meg, hogy azt várják, hogy nálunk is valami hasonló történjen, mint Magyarországon.”¹⁶ S bár ezeket a reményeket általában nem fogalmazták meg konkrétan, s csak általánosságban várták sorsuk jobbra fordulását, a legtöbb forrás arról tanúskodik, hogy a szlovákiai magyarok nemzetiségi jogaik kiterjesztését remélték a forradalomtól: „Az emberek titkon lelkesedtek, az asszonyok titkon imádkoztak a forradalom sikeréért, teljes bizalommal volt minden magyar az iránt, hogy ha kimennek a bolsevista zsandárok, akkor az itteni csehszlovák politika visszazökken egy humánusabb, legalább a két háború közötti republika demokráciájához.”¹⁷ Mások ettől karakteresebben és radikálisabban fogalmazták meg véleményüket, s 1948 után elsősorban felmerült a lakosságcsere és a jogfosztó intézkedések revíziójának igénye is: „A Szenci járás egyik községében olyan hírek terjednek, hogy az összes repatriánsnak, aki Magyarországról települt át, vissza kell térnie, mint ahogy azoknak is vissza kell térniük Csehszlovákiába, akik Magyarországra települtek át. Ezt a hírt az új magyar kormány állítólagos rendeletével hozzák kapcsolatba.”¹⁸

Tornalján például, amely város nevét 1948-ban egyetlen tollvonással Šafárikovára változtatták, ezekben a napokban ugyanaz a gondolat is felbukkant, amely a rendszer-váltást követően is azonnal jelentkezik, hogy a város kapja vissza eredeti nevét.¹⁹ 1956-ban ezt a hatalom nacionalista megnyilvánulásként értékelte, 1990-ben azonban ez már megvalósulhatott.

A forradalom által felfokozott nemzeti érzések egy esetleges határrevízió reményét is felébresztették egyesekben, amire a szlovák hatóságok is felfigyeltek. „A magyar lakosok között, főleg az intelligencia körében, sovinszta megnyilvánulások voltak észlelhetők. Állítólag Dél-Szlovákia mindig magyar volt, és Magyarországhoz kell tartoznia. Kassán azt beszélték, hogy eljön az idő, mikor kiüldözik a szlovákokat. A Magyarországról áttelepültek között olyan hírek terjedtek el, hogy vissza kell térniük Magyarországra” – olvasható egy belső használatra készült jelentésben.²⁰ S hogy ezt a hatóságok komolyan is vették, arról a nemzetvédelmi miniszter rendkívüli kollégiumának ülésén, október 29-én elhangzottak tanúskodnak. A megbeszélésen konstatálták, hogy a dél-szlovákiai határ nem eléggé biztosított, majd javaslatot tettek arra, hogy az 1. katonai körzet meggyengítés nélkül minden szabad eszközt a magyar határ mellé kell mozgósítani, miközben a következő megjegyzés is jegyzőkönyvbe került: „megállapítást nyert, hogy a magyar határővezetbe küldött tankok az itt 10 év után újra felbukkannak sovinszta irányzatok megfékezésében is nagy szolgálatot tehetnek.”²¹

S bár a határrevíziót felvető megnyilvánulások sok esetben az alkohol számlájára írhatók, az ilyen elképzelések meglétét több egymástól független forrás is alátámasztja. Kolár Péter, a kassai Thália Színház jelenlegi igazgatója, aki egy kis gömöri faluban élte át az eseményeket, visszaemlékezésében ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a településen, ahol élt „a magyar lakosság zöme viszont legalábbis november 4-ig abban a hitben élt, hogy a magyar csapatok mégiscsak bejönnek”.²²

Az, hogy a szlovákiai magyarok között, még ha elvétve is, de felbukkantak ilyen vélemények, érthető nyugtalanságot okozott az itt élő szlovákok között, akik többségében ugyan szintén egyetértettek a forradalom célkitűzésével. A fülükbe jutó „álhírek”

azonban ellenkező irányú hatásokat is kiválthattak, s egyeseket elidegenítettek az eseményektől. Egy jelentés szerint ez a római katolikus papság köreiben is megfigyelhető volt: „A magyar római katolikus papság örül a magyarországi felkelésnek, s az a véleményük, hogy a magyarok ezzel kivívták az egész civilizált világ szimpátiáját. Hegyi (nevű) r. k. pap Ostrov faluból (Nagymegyeri járás) úgy nyilatkozott, hogy a kommunizmus Magyarországon már eljátszotta a szerepét. Hasonlóan nyilatkozott a tótgurabi plébános, aki dicsérte a magyar hősiességet, s azt mondta, ezzel a magyar felkelők beírták a nevüket a történelembe. A szlovák papok között általános az elutasítás a magyarokkal szemben. A nagyszombati Szent Adalbert Társulás intézője többek előtt szó szerint azt mondta: „Inkább százszor a kommunisták, mint a magyarok alatt.”²³ Az esetleges revízióról szóló hírek azonban leginkább a Dél-Szlovákiában élő telepeseket rémítette meg, akik között több településen is lábra kaptak olyan híresztelések, hogy hamarosan el kell hagyniuk otthonaikat.”²⁴

Az ilyen és hasonló tartalmú források ellenére a forradalom hatása alatt kiváltott nacionalista momentumokat mégis marginális jelenségnek kell tekintenünk. Ebből a szempontból Pásztor András sorait tartjuk inkább hitelesnek, aki kamasz fejjel, az esztergomi eseményeket Párkányból figyelve élte át a forradalmat: „Többségében azonban azt vártuk, hogy végre nyugodtan átmehezzünk Esztergomba, találkozhasunk a rokonokkal, ismerősökkel. Úgy érzem ma is, hogy még a felnőttek is csak így egyszerűen fogalmazták meg a dolgokat, és senki sem beszélt visszacsatolásról, hátravízióról. Olyan esetekről sincs tudomásom, hogy a városkánkban élő szlovákok ellen fordult volna a hangulat, vagy ők ítélték volna el a forradalmat. Ez már akkor sem nemzetiség kérdése volt.”²⁵

A szlovákiai magyaroknak a forradalommal kapcsolatos megnyilvánulásainak formái

Az 1956-os forradalom idején a szlovákiai magyarok egyetlen legitim képviseleti szervvel sem rendelkeztek. A Csemadok ugyan a szlovákiai magyar lakosság jelentős tömegeit tömörítette, akik lelkesen használták ki a szervezet égiske alatt folyó magyar nyelvű kulturális munka lehetőségét, ám a Csemadok központi vezetése sokkal inkább a CSKP érdekeit képviselte, mint a magyar kisebbségét. Ez mutatkozott meg a forradalom napjaiban is, s ezért nem meglepő, hogy az 1956. október 26-i elnökségi ülés hivatalos jegyzőkönyvében semmiféle utalás nincs a magyarországi eseményekre. Márpedig nehezen képzelhető el, hogy e kérdés ne merült volna fel. Így Szesztay Ádámmal egyetértve magunk is úgy gondoljuk, hogy legalábbis informális szinten az ülés meghatározó témája lehettek a forradalmi események, de a párt utasítása nélkül ezek megtárgyalását a hivatalos programba nem merték felvenni.”²⁶

Hivatalos állásfoglalást azonban csak október 29-én tett közzé a kultúregyesület elnöksége, amely nyilatkozatot a másnapi *Új Szó* közölt, majd pedig a legfontosabb szlovák és cseh lapok is leközltek.²⁷ Az állásfoglalás tipikus példája a párt érdekeinek behódoló szervilizmusnak. Élesen elítéli a magyarországi forradalmat, amelyet a korabeli szóhasználatnál összhangban a nemzetközi reakció által irányított ellenforradalmi bandák tevékenységeként értékel. Az állásfoglalás lehangsúlyosabb része pedig a csehszlovákiai magyaroknak a csehszlovák államhoz és a párthoz való lojalitásának hangsúlyozza.

Hogy a Csemadok vezetésén belül milyen visszhangot váltott ki ez a nyilatkozat, arról nincs tudomásunk, a tagság viszont több forrás egybehangzó véleménye szerint is negatívan fogadta.²⁸ A Csemadok-vezetéssel való nyílt szembeszegülés azonban nem volt lehetséges, így a Csemadok-tagok leginkább csak azzal tudtak tiltakozni, hogy nem vettek részt a tagsági gyűléseken, bejelentették kilépésüket a szervezetből, illetve több alapszervezetben 1956 végén nem tartottak évváró gyűléseket.

A Csemadokon belüli feszültségre a szervezet 1957 májusában megtartott VI. országos konferenciájának anyagában is találni utalásokat. Lőrincz Gyula elnöki beszámolójában egyszerűen csak a Csemadok soraiban megbújó „magyar burzsoá-nacionalista elemekről” beszélt, külön kiemelve a Párkányi járás két Csemadok-funkcionáriusát, Kovács Flórián járási titkár és Bajkai Béla járási vezetőségi tagot.²⁹ Noha a Lőrincz a „nemzetiségi érdekeiket az osztályérdekek fölé helyező” Csemadokosok kapcsán a fasizmust dicsőítő és a Szovjetuniót kigúnyoló vicceket említett, vélhetően ettől azért többről volt szó.³⁰

A Csemadok példája is igazolni látszik, hogy a szlovákiai magyaroknak az 1956-os forradalommal kapcsolatos állásfoglalása korántsem volt olyan egyöntetű, mint ahogyan azt a hivatalos információs csatornák kommunikálták, sőt a korabeli nyugati magyar sajtó – és főleg Brogyányi Kálmán egyik tanulmánya alapján Szesztay Ádám – rendszerellenes tüntetésekről is beszámol.³¹ Az állítólagos tüntetések helyszínei az alábbi szlovákiai magyar városok lettek volna: Léva, Nyitra, Érsekújvár, Kassa, Losonc, Szepsi, Nagykapos. Szesztay valószínűsíti a tüntetések megtörténtét, s feltételezi, hogy ezek magyarok és szlovákok közös részvételével zajlottak le. A mi véleményünk ezzel szemben az, hogy ha ezek a tüntetések ténylegesen megtörténtek volna, annak minden bizonnyal maradtak volna levéltári forrásai. Ám mivel ilyenek a mai napig nem bukkantak elő, a tüntetések feltehetően csupán az emigráció képzeletében születtek meg, valós hátterük azonban nincs.

Demonstrációk helyett a kutató leginkább az ellenállás lágyabb formáiról, ún. szimbolikus cselekedetéről tud csupán beszámolni. Ilyennek minősíthetők a himnusz-éneklések, nemzetiszínű koszorúk elhelyezései, a gyászszalag viselése vagy éppen a forradalmat elítélő nyilatkozatok aláírásának a megtagadása.

Az első Csehszlovák Köztársaságból örökölt szlovákiai szokásjog nem tűrte (s ma is nehezen tolerálja) a magyar nemzeti jelképek viselését, illetve a nemzeti himnusz nyilvános eléneklését. Így az ilyen esetek forradalom alatti felbukkanását egyértelműen a hatalommal való szembeszegülés lehetséges formájaként kell minősítenünk, ami azonban kemény büntetést vont maga után. A nemzeti himnusz nyilvános eléneklésének tradicionális helyszínei a templomokban zajló misék voltak. A forradalom időszakában a vasárnapi mise után többek között a Nyitra melletti Alsóbodokon és a Rimaszombati járásba tartozó Gesztetén is elénekeltek a magyar himnuszt.³² Nagyobb visszhangot váltott ki a Nyitrához közeli Kolonban történt esemény, amelyet Sándor János helytörténésznek köszönhetően jól ismerünk,³³ s amely esetet mind a szlovákiai magyar lakosságnak a forradalommal kapcsolatos recepciójának, mind pedig a hatóságok reakciója szempontjából szimptomatikusnak kell tekintenünk. Az október 29-i események a helyi kocsmában zajlottak le, ahol az egyik asztaltársaság a magyar forradalom eseményeit tárgyalta. Feltehetően az elfogyasztott ital hatására Vraniak Károly (aki szlovák nemzetiségű volt) hangosan éltetni kezdte a forradalmat, majd erre az egész asztaltársaság elénekelte a magyar himnuszt. Az éneklésbe a párttitkár kivételével fokozatosan az egész kocsmába bekapcsolódott. A történetek nem maradtak megtorlatlanul. A faluban másnap megjelenő hatóságok 5 személyt letartóztattak, akiket az

aranyosmaróti népbíróóság köztársaság-ellenes magatartás vádjával 1–3 hónapig tartó szabadságvesztésre ítélte.

Az esetet azért is tekinthetjük tipikusnak, hiszen a szlovákiai magyarok (ebben az esetben velük együtt a szlovákok is) csupán ilyen és hasonló módon fejezhették ki a forradalommal kapcsolatos véleményüket, a hatalom pedig szinte minden esetben az események jelentőségét túlértékelve reagált azokra. Ezt a véleményt támasztja alá az a dokumentum is, amely a november 22-ig a Nyitrai kerületben a magyarországi eseményekkel kapcsolatban letartóztatottak listáját tartalmazza.³⁴ A jegyzéken összesen 72 név szerepel, többségük magyar nemzetiségű. A letartóztatások okaként legtöbb esetben alkoholos befolyás hatása alatt elkövetett cselekmények – a forradalmárok szóbeli támogatása, a szovjetek becsmérése, a kommunisták elleni szóbeli megnyilvánulások – szerepelnek.

A csendes tiltakozás sajátos formája volt a korábban elhanyagolt, nyilvánosan meg nem koszorúzott világháborús emlékművek, a háborúban hősi halált halt (magyar) katonák sírjainak rendbetétele, ill. megkoszorúzása. A belügyi szervek jelentései szerint november 1-jén ilyenre került Ipolyságon, ahol egy többgyerekes családanya nemzeti-színű szalaggal díszített koszorút helyezett el a temető bejáratánál levő keresztnél.³⁵ A szenci temetőben pedig az itt eltemetett második világháborús magyar katonák (a jelentés egyszerűen csak fasisztának nevezi őket) sírjaira a Szenci Helyi Nemzeti Bizottság 4800 korona összegért 62 keresztet készíttetett, amit egyes szlovák lakosok sérelmesnek tartottak.³⁶

A nemzeti színek helyett a gyászt kifejező fekete szalagot raktak ruhájukra a losonci és párkányi diákok, valamint a pozsonyi Magyar Tannyelvű Pedagógiai Iskola diákjai. Ez utóbbi iskola napjainkban megszólaltatott volt diákjai³⁷ ugyan ellentmondásosan nyilatkoznak a történekekről, valószínűnek azonban az látszik, hogy erre november 4-e után került sor, mégpedig először a IV. osztályban majd pedig a hagyományos november 7-i pozsonyi felvonuláson.

A forradalom melletti szimbolikus kiállítás lehetőségét hordozták magukban az olyan események, amelyek során egyének vagy csoportok megtagadták, ill. megkerülték a magyarországi események elítélését és ellenforradalomnak való minősítését tartalmazó nyilatkozatok aláírását. A számtalan ilyen eset közül említést érdemel a komáromi gimnázium esete. A gimnázium aulájában összehívott diákok és tanárok közül ugyan is senki nem szavazta meg a pártszervek által előre elkészített nyilatkozatot.³⁸

Érdekes, de feltehetően nem egyedi eset történt a bálványosi állami gazdaságban, ahol a forradalmat elítélő nyilatkozat elfogadására összehívott gyűlésen a zootechnikus nyilvánosan kiállt a forradalmárok mellett, s mint a belügyi jelentés rögzíti, álláspontját részben azzal magyarázta, hogy „a felkelők azért sem lehetnek csirkefogók, mert a neves focista, Puskás is támogatja őket”.³⁹

A szlovákiai magyarok részt vállalása a forradalommal szembeni csehszlovák intézkedésekben

A csehszlovák párt- és állami szervek egyfajta gyanakvással figyelték a szlovákiai magyarok forradalom alatti viselkedését, s a forradalom napjaiban a mozgósított tartalékosok közé magyarokat nem is hívtak be. Ennek ellenére a magyarországi események kapcsán fogantatosított csehszlovák intézkedések egy részébe kénytelenek voltak a magyarokat is bevonni, sőt olykor főszerepet is osztani rájuk.

Ilyen főszerepet szántak volna Fábry Istvánnak,⁴⁰ a rozsnyói származású magyar kommunistának, akit egy, a CSKP KB október 24-i ülésén felmerült javaslat szerint a magyarországi ellenforradalmárok ellen verbuválandó önkéntes egységek élére kívántak állítani.⁴¹ Már október 28-án létrejött viszont a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának keretén belül egy külön koordinációs központ, amely a Magyarországra irányuló „illegális és legális” propagandát irányította.⁴² Ennek élére pedig ismét csak nem véletlenül egy neves szlovákiai magyar kommunista, a Csemadok akkori elnöke és az SZLKP KB tagja, Lőrincz Gyula került. A járási pártközpontokba (itt elsősorban a dél-szlovákiai járásokról van szó), ahol a korábbi időszak örökségének köszönhetően elsősorban szlovák nemzetiségűek ültek, az SZLKP KB 40 magyar anyanyelvű vagy magyarul jól beszélő pártmunkást küldött. Az ő feladatuk volt, hogy koordinálják azokat a magyarországi forradalommal kapcsolatos pártfeladatokat, amelyek megkövetelték a magyar nyelvben való jártasságot.

A Magyarországra irányuló csehszlovák propaganda fontos elemét képezte a röplapok és a szovjetbarát szemléletet tükröző sajtó magyarországi terjesztése. A százezres példányszámot is meghaladó alkalmi röplapok mellett hangsúlyos szerepet kaptak a dél-szlovákiai magyar sajtótermékek magyarországi terjesztésre szánt különkiadásai, amelyekben a CSKP álláspontját tükröző írások által próbálták befolyásolni a magyarországi közvéleményt. Az SZLKP KB főtítkára, Karol Bacílek által 1956. december 12-én az SZLKP KB elé terjesztett beszámolója szerint november 12-ig az *Új Szó* című napilap 14 rendkívüli kiadását szállították Magyarországra, átlagosan 50 ezres példányszámban.⁴³ Ezen kívül négy rendkívüli kiadása jelent meg az *Új Ifjúság* című hetilapnak, de több járási lap és a *Dolgozó Nő* című lap külön erre a célra nyomtatott kiadásai is nagy számban kerültek át a forradalmi Magyarországra. A Komáromban megjelenő járási földműves lapnak például 10 rendkívüli Magyarországra szánt kiadása jelent meg november végéig.

A határon átszállított sajtótermékek két érdekes kérdést is felvetnek: az újságok átjuttatásának mikéntjét és azok magyarországi recepciójának a kérdését. Ami az előbbit illeti, a csehszlovákiai lapok átszállításában meghatározó szerepet vittek a szlovákiai magyarok. Ezt Karol Bacílek is fontosnak tartotta hangsúlyozni a már említett értékelő felszólalásában, amelyben többek között a következőket mondta: „Ebben az időszakban a rendkívüli intézkedések biztosítása és a Magyarországra irányuló sajtó- és agitációs anyag átszállítása terén óriási munkát végeztek a magyar nyelven tudó párttagok, de pártonkívüliek is. Főképpen azok a magyar nemzetiségű elvtársak, akik az ellenforradalmárok által megszállt magyarországi területeken kilométerek tucatjait és százait tették meg, hogy kapcsolatot teremtsenek az ottani párttagokkal, segítsék a pártépítést, és rendeltetési helyükre szállítsák az agitációs anyagokat. Talán helyénvaló lenne megfontolni, és néhányukat kitüntetésre felterjeszteni bátorságuk miatt.”⁴⁴

A napilapokat, hetilapokat és röplapokat elsősorban Magyarország északi, határ menti megyéibe igyekeztek eljuttatni, s ebből a feladatból elsősorban azok vállaltak nagyobb részt, akik megfelelő helyismerettel rendelkeztek, rokoni és baráti kapcsolataik révén könnyebben tudtak magyarországi segítséget igénybe venni. Tevékenységük azonban így sem volt veszélytelen, hiszen a forradalmi erők gyorsan felfigyeltek az ellenük irányuló agitációra, s igyekeztek akadályokat gördíteni az elé. Jó példa erre az a levéltári forrásokkal is dokumentálható eset, amely az államhatár dunai szakaszán, Mosonmagyaróvár közelében zajlott le: Október 28-án a Somorjai járási pártszervezet megbízásából két férfi (Juricin Imre és Nagy János) csónakkal a Dunán átkelve

Doborgaz sziget közelében kötöttek ki. A magukkal vitt lapokat a part közelében elrejtették, majd sötétedésig ismerőseiknél húzódtak meg. Miután azonban este visszatértek az elrejtett lapokért – hogy azokat a környék településeire széthordják –, forradalmárok mintegy 15-20 fős csoportja vette őket körül. A két szlovákiai magyar férfi utólag tett vallomása szerint a forradalmárok (akik a szlovákiai újságokat is megtalálták) azzal fenyegetőztek, hogy kivégzik őket, de végül a határőrség egyik hadnagya, aki szintén a fegyveresek között tartózkodott, erről lebeszélte a forradalmárokat, s két szlovákiát pedig a dunakiliti laktanyába kísértette. A laktanyában eltöltött éjszaka után a napilapcsempészeket visszaküldték Szlovákiába. A két férfi azonban keserűen jegyzi meg a szlovák hatóságoknak tett vallomásában, hogy az evezőt elvették tőlük, így a csupán nagy erőfeszítés árán, kézzel evezve tudtak visszatérni a Duna szlovák oldalára.⁴⁵

Egy másik – ma már inkább mulatságosnak tűnő – esetet a Losonci járásból említene a pártanyagok. A forrás egy törincsi (Nógrád Szlovákiához tartozó települése) elvtárs önfeláldozását emeli ki. Az illető ugyanis a sajtó átszállítása közben az lpolyba esett, „de a hideg időjárás ellenére nem fordult vissza, amíg a pártfeladatot nem teljesítette”.⁴⁶

A Csehszlovákiából átjuttatott nyomtatott sajtót a forradalmi Magyarország nem fogadta örömmel. A Nógrád megyei járási rendőrkapitányság forradalmi tanácsának ülésén például többen is kifogásolták, hogy Csehszlovákiából olyan sajtótermékeket hoznak be, amelyek fasiszta ellenforradalomnak minősítik a magyarországi eseményeket.⁴⁷ De a *Szabad Nógrád* október 30-i száma is foglalkozott a megyében terjesztett *Új Szó* tartalmával.⁴⁸

A forradalom alatt a csehszlovák belügyi szervek az ügynökhálózatukat is mozgósították, miközben különösen nagy hangsúlyt helyeztek a magyar nemzetiségű, illetve magyarul jól beszélő ügynökök aktivizálására. A prágai belügyi levéltár dokumentumai szerint a forradalmi Magyarországra átküldött ügynökök elsősorban a szlovákiai magyar társadalom értelmiségi vagy középosztálybeli rétegeiből kerültek ki.⁴⁹ A „Spevák” (Énekes) fedőnevű ügynök a Szlovák Állami Néptáncegyüttes alkalmazottja volt, a Bažant (Fácán) fedőnevű személy középszintű vállalati vezető, Flórián kultúrház-igazgató, Vavrinec (Lőrinc) pedig egy Szenc melletti község plébánosa.⁵⁰ A fellelt iratok szerint az ügynököket általában két-három napos magyarországi küldetésre küldték. Feladatukról csak közvetlenül az elutazásuk előtt értesítették őket, ekkor kapták meg a költségeik fedezését szolgáló pénzt (általában 400 Ft-ot), s a határátlépésre feljogosító Alkalmi Útiokmányt (Priležitostná pohraničná priepustka). Munkahelyi hiányzásukat a munkahelyi pártszervezeteken keresztül intézte el a belügy. A Magyarországra átküldött ügynököktől elsősorban a felkelők katonai erőiről, az általános politikai helyzetről, a közvélemény hangulatáról igyekeztek információkat szerezni.

A szlovákiai magyarok szerepvállalását vizsgálva nem szabad elfeledkezni arról a vélhetőleg több tucat pártmunkásról sem, akik november 4-e után nagy számban jártak át Magyarországra, s kapcsolódtak bele az ottani párt újjáépítésébe ideológiai, cenzori vagy más szerepkört betöltve. A témával foglalkozó szakirodalom közlései szerint a kassai kerületi pártbizottság naponta 30-40, esetenként akár 80 magyarul beszélő agitátort küldött magyarországi pártmunkára, a Losonci járásból pedig 17 személy járt rendszeresen át.⁵¹

Az 1956-os események hatása a szlovákiai magyar kisebbség életére és pozícióira

Máig tisztázatlan az a kérdés, vajon mennyiben változtatta meg a forradalom, illetve az azok kapcsán hozott intézkedéssorozat a magyar kisebbség életét. Külön szociológiai kutatások nélkül is valószínűsíthető, hogy míg a forradalom kitörése felerősítette a változásokba vetett reményeket, addig a november 4-e utáni folyamatok épp az ellenkező irányban hatottak. Azt a tételt bizonyították, hogy a Szovjetunió szilárdan a kezében tartja a térség ellenőrzését, a társadalom demokratizálásának nincs esélye, a kisebbségi kérdés bármilyen irányú rendezése pedig teljes mértékben a párt monopóliuma.

Kimutatható hatással voltak viszont az események az államhatalomnak a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikájára. Bár a szlovákiai magyarok között november 4-e után voltak aggodalmak, hogy a magyarországi forradalom miatt a csehszlovák hatalom őket kiállítja ki bűnbaknak, s „rajtuk veri el a port” – ez nem következett be. Mint már történt rá utalás, a pártszervek összességében kedvezőnek ítélték meg a magyar lakosság forradalom alatti magatartását, bár a belső használatra készült anyagok azért negatív jelenségek meglétére is felhívták a figyelmet.

Noha a forradalom lényegében nem változtatott a CSKP nemzetiségi politikájának irányvonalán, az események tapasztalatai bizonyos területeken mégis korrekciókat váltottak ki. A pártvezetés első fontos tapasztalata a belügyi szervek jelentései alapján fogalmazódott meg, akik rögtön a forradalmi események elcsitulását követően felhívták arra a figyelmet, hogy a belügy Dél-Szlovákiában jelentős akadályokba ütközött amiatt, hogy gyakorlatilag nem rendelkezik magyarul beszélő munkatársakkal. A belügyminiszter kollégiuma számára november 27-én készített jelentés „a belügyi operatív szolgálat komoly hiányosságának” nevezte ezt a helyzetet.⁵² Erre reagálva a legfelső pártszervek utasítására a Belügyminisztérium rögtön felmérte azt, hogy a belügy állományában milyen a nemzetiségi összetétel, s toborzást kezdett a magyarok között. Az indoklás szerint ugyanis miközben Dél-Szlovákia egyes járásaiban 90-95%-os a magyarok aránya, a Belügyminisztérium járási tisztségei ezekben és más járásokban „szinte teljes mértékben magyar nyelvet nem beszélőkkel vannak betöltve.”⁵³ A jelentés beszámol arról is, hogy elsősorban fiatal (többnyire 30 éven aluli) párttagokat és szimpatizánsokat igyekeztek a beszervezni, s elsődleges követelménynek számított az is, hogy az illetők szóban és írásban is bírják a magyar nyelvet. A toborzás, amelyből a járási pártszervek aktívan kivették részüket, feltehetően nem lehetett könnyű feladat, mivel – ahogy a jelentés megjegyzi – a jelöltek egy része még a magyar események hatása alatt volt, illetve a feleségük a belépés ellen befolyásolta őket. Végül a 494 jelöltből 53 főt választottak ki, akiket 1957 januárjában négyhetes tanfolyamra küldtek Pozsonyba.

Az állambiztonsági szervekhez való toborzással párhuzamosan a rendőrség kötelékébe is toborzás indult a magyarok között abból a célból, hogy a kiválasztottak fokozatosan felváltsák majd a déli járásokban a magyarul nem beszélő rendőröket.

A CSKP vezető testületeinek másik fontos felfedezése az volt, hogy a szlovákiai magyar kisebbséget az eddiginél is jobban el kell szigetelni Magyarországtól, s le kell kapcsolni az összmagyar kulturális és közéleti vérkeringésről, amelyet leginkább a Magyarországról érkező sajtó és könyvek éllették. Az SZLKP KB december 12–13-i ülésén nem más, mint az egyik legbefolyásosabb magyar kommunista, az *Új Szó* főszerkesztője, Dénes Ferenc bírálta azt, hogy a két ország közötti kulturális egyezmény értelmé-

ben 220 sajtótermék került át Magyarországról Szlovákiába, amelyek évi összpéldányszáma elérte a 3,5 milliót. Ezek pedig a csehszlovák megítélés szerint „veszélyesek” voltak. Dénes szerint „még az olyan – idézőjelben – ártatlan képes folyóiratok is, mint a *Béke és Szabadság*, vagy a *Ludas Matyi* rendkívül ravasz módon lázítottak a párt és a kormány ellen”. Ezért javasolta, hogy „a jövőben jobban figyelniük kellene a testületeinknek, hogy milyen sajtótermékek és milyen mennyiségben kerülnek be az országba”.

Felszólalásával Dénes nyitott kapukat döngtetett, hiszen a magyarországi sajtó behozatalának korlátozására már korábban intézkedések történtek,⁵⁴ sőt a következő években már nemcsak a sajtótermékek behozatalát igyekeztek korlátozni, hanem kísérletek történtek a szlovákiai magyar közkönyvtárak állományának felülvizsgálatára s a prágai Magyar Kulturális Intézet által Magyarországról behozott könyvek „cenzúrázása” is. 1961-ben például a csehszlovák Külügyminisztérium felkérésére a CSKP KB PB is foglalkozott a prágai Magyar Kulturális Intézet által Dél-Szlovákiába szétküldött könyvek kérdésével. A testület határozatot fogadott el arról, hogy az illetékes szervek hozzanak megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy az „ideológiailag hibás magyar könyvek” ne kerüljenek be az országba, valamint hogy a már könyvtárakban, iskolákban és tudományos intézményekben meglevő ilyen könyvek kiselejtezésre kerüljenek.⁵⁵

Tanulságok

Ha összességében akarjuk értékelni a szlovákiai magyar lakosságnak az 1956-os magyar forradalomhoz való viszonyát, akkor csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk. Az ugyan leszögezhető, hogy a magyar lakosság rendkívül nagy figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, ám többségük a forradalomhoz való viszonyát nem fejezte ki nyilvánosan. Hogy miért? Megkockáztathatjuk azonban azt a feltevést, hogy ebben a pártállami terror, a déli járásokba felvonuló hadsereg és a belügyi szervek fokozott jelenléte éppúgy közrejátszott, mint az a bénultság, amely még mindig nem oldódott fel a magyarok körében az 1944 és 1948 közötti időszak óta. Ebben a helyzetben döntőnek mutatkozott az is, hogy 1945 és 1948 között a szlovákiai magyarok nemcsak korábbi országos politikai vezetőiket veszítették el (1945-ben a két háború közötti magyar politikusok legtöbbje börtönbe került, illetve Magyarországra vagy Nyugatra távozott), hanem elveszítette a falusi közösségekben természetes autoritással bíró gazdákat, református papokat, tanítókat, a szinte teljes pozsonyi és kassai magyar polgárságot. A helyükbe lépő új nomenklátúra pedig egyrészt nem volt alkalmas arra, hogy a magyar közösség érdekeinek védelmét felvállalja, másrészt pedig ez nem is állt szándékában. Megfelelő vezetők és irányadók, érdekvédelmi szervezetek stb. nélkül pedig a magyarság többé-kevésbé engedelmes tömegnek bizonyult a párt kezében.

Ugyanígy fontosnak tarjuk azonban azt is, hogy a szlovákiai magyarok többsége a forradalmat olyan eseményként fogta fel, amely által a magyarság kivívta a demokratikus világ elismerését. A második világháborúban újból a vesztes oldalra kerülő s igazságtalan módon a kollektív bűnösség vádjával sújtott kisebbségi magyar számára 1956 így hosszú idő után az első olyan eseménysort jelentette, amely kapcsán büszke lehetett magyarságára, s ez vélhetően pozitívan hatott önértékelésére és nemzet-tudatára is.

Jegyzetek

- 1 A XX. kongresszusnak a CSKP-n belüli recepciójával kapcsolatban lásd Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Českoslovenka. Doba tání 1953–1956*. Brno, Barrister & Principal, 2005.
- 2 Annak okairól, hogy Csehszlovákiában Lengyelországhoz vagy Magyarországhoz képest miért nem történtek forradalmi események 1956-ban, s ez milyen összefüggésben van a csehszlovák társadalom és párt állapotával, hasznos olvasmány Blaive, Muriel: *Pro-měně přiležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor, 2001.
- 3 Ebben a tekintetben szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy az a közhely miszerint a kommunista párt 1948. februári hatalomátvételét követően egyenes út vezetett a magyar kisebbség egyenjogúsításához, korrekciókra szorul. A CSKP korabeli kisebbségi politikájának elemzését lásd Kiss, Jozef: *Postavenie maďarskej menšiny v kontexte česko-slovenských vzťahov (1948–1960)*. In *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno, 2002, 57–74. p.
- 4 Az egyik visszaemlékező szerint a jogfosztottság hatása oly erős volt, hogy „a magyar forradalom eseményeit jómagam és környezetem még a »hallgatás évei«-ből bennünk maradt traumák hatása alatt éltem meg.” Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica. Kézirattár. Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Máté László visszaemlékezése.
- 5 Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.
- 6 Uo.
- 7 Az egyik visszaemlékező szerint a szlovákiai magyarok „Nagy Imrét úgy emlegették, mint Petőfit, Kossuthot, az ő személyében reménykedtek, hogy az újra magángazdálkodóvá vált szövetségi tagok földjeit nem veszik el újra.” Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica. Kézirattár. Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Máté László visszaemlékezése.
- 8 Kaplan: i. m. 482–484. p.; AMV (Archív Ministerstva Vnitřní, Praha), H-761-4-7, Mimoriadné udalosti – hlásenie.
- 9 Uo.
- 10 Szabó Béla: *Napló 1956*. Bratislava, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.
- 11 Az utólagos konstrukció tényét az alábbi idézet is igazolni látszik. „Október 24. (szerda) ...Ma reggel értesültem a magyarországi eseményekről, a magyar ifjúság tüntetéséről, amely nyilvánvalóan ellenforradalomra növi ki magát. Ami engem illet, én az első perctől kezdve tisztában vagyok az események ellenforradalmi jellegével...” Uo. 173. p.
- 12 Vö. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok. Tarics János visszaemlékezése.
- 13 Illés Sándor (Nagytárkány) személyes közlése.
- 14 Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok. Máté László visszaemlékezése.
- 15 Kaplan: i. m. 527. p.
- 16 AMV Praha, sign. 319–231.
- 17 Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok. Kmeczkó Mihály visszaemlékezése.
- 18 SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2237, a. j. 73., Správy krajských prokuratur počas udalostí v Maďarsku (1956).
- 19 „Tornalja sohasem volt Šafáriková, csak a szlovákok nevezték át, de újra Tornalja lesz. Mi ezt ki fogjuk harcolni” Uo.
- 20 SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Polsko.

- 21 VHA Praha, MNO, 1956, SM/KM, 1/10-2. Zápis z mimořádného kolegia ministra národní obrany. In *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956*. Díl 1. K vydání připravil Bílek, J. Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1993.
- 22 Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok. Kolár Péter visszaemlékezése.
- 23 AMV Praha, sign. 319-23-1, Skúmanie verejnej mienky obyvateľstva v Bratislavskom kraji v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku.
- 24 Vö. Egy november 9-i belügyi jelentés szerint „megállapítást nyert továbbá, hogy Macháza és Lég-kolónia községek lakosai, főleg a morva és cseh telepeseek el akarják adni birtokukat, és vissza akarnak költözni szülőfalujukba.” AMV Praha, H-761., sv. 15. Politická situácia v okrese Senec – zpráva.
- 25 Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeczkó Mihály hagyatéka. Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok. Pásztyó András visszaemlékezése.
- 26 Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003, 42. p.
- 27 *Új Szó*, 1956. október 30.
- 28 „Néhány nappal ezelőtt Somorján Csemadok-gyűlés, ahol a pozsonyi küldött magyarázta a magyarországi helyzetet. De Csiberová Magda félbeszakította, hogy ilyen szöveggel nem ér el semmit.” SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Poľsko.
„A Csemadok KB felhívásával kapcsolatban a Csemadok Pozsonyi Helyi Szervezetének titkára jelenti, hogy a magyar nemzetiségű főiskolások nem értenek egyet azzal, s jelenlegi magyarországi vezetés szellemében hazafias mozgalomként értékelik az eseményeket. Bakán és más falvakban is felháborodás tört ki a Csemadok állásfoglalása miatt.” SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2252, a. j. 39. Z informačných zpráv slovenského ÚV ČSM zo dna 1. XI. 1956.
- 29 Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica Somorja, Csemadok Levéltár, A Csemadok VI. Országos Közgyűlése. 1957. május 26–27. Lőrincz Gyula elnöki beszámolója.
- 30 Ezt támasztja alá Őszi Irma közlése is, mely szerint a közben a Csemadok tagjai közül ki-zárt Kovács Flóriánt a hatóságok letartóztatták, és 3 havi börtönbüntetésre ítélték.
- 31 Szesztay: i. m. 40–41. p.
- 32 SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Poľsko.
- 33 Sándor János: 1956 Kolonban. Kézirat. Lásd még *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 8. évf. (12006) 3. sz. 153–158. p.
- 34 AMV Praha, H-761, Soznam zadržaných osôb v súvislosti vyskitnuvších sa udalostí v Maďarsku, ako i ostatných zatknutých osôb v priebehu bezpečnostných opatrení.
- 35 „November elsején Ipolyságon Lámi molnár özvegye egy nagy koszorút vitt a temetőbe 4 m hosszú és 2 cm széles magyar trikolórral, és a temető bejáratánál lévő nagy kereszthez tette. Elkobozva, vizsgálat.” SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2237, a. j. 73. Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956). A koszorú elhelyezését a hatóságok letartóztatták, s Besztercebányán állították bíróság elé. A börtönbüntetést végül kiskorú gyerekei miatt kerülhette el.
- 36 „Megállapítást nyert, hogy a szenci temetőben 1956. november elsejéről másodikára virradó éjszaka valakik rendbe rakták az itt eltemetett magyar katnák sírját.” AMV, sign. 319-23-1, valamint AMV Praha, H-761., sv. 15. Politická situácia v okrese Senec – zpráva.
- 37 Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, Kézirattár. Az 1956-os forradalom visszhangja a Felvidéken. Oral History interjúk. Készítette Vajda Barnabás, 2006.
- 38 Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. *Valóság*, XLVI. évf. (2003) 6. sz. 99–100. p.
- 39 SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Poľsko.

- 40 Fábry Józsefnek, a Magyar Néphadsereg alezredesének és a Hadtörténeti Múzeum munkatársának a testvéréről van szó. Míg Fábry István 1945 után Csehszlovákiában maradt, és az ötvenes években komoly pártkarriert futott be, Fábry József az 1944-től Szlovákiában kibontakozó magyarüldözések miatt Magyarországra települt át.
- 41 SUA Praha, ÚV KSČ 02/2 – PB ÚV KSČ, sv. 19, a. j. 146.
- 42 SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2252, a. j. 39, Zpráva o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku.
- 43 SNA, ÚV KSS-Pr, k. 934, a. j. 153, Zpráva o činnosti Komunistickej strany Slovenska a uplatňovanie jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. 7. 12. 1956; SNA, ÚV KSS-pléna; k. 1836, a. j. 30. Zasadanie ÚV KSS konané v dňoch 12.–13. decembra 1956.
- 44 SNA, ÚV KSS-pléna; k. 1836, a. j. 30. Zasadanie ÚV KSS konané v dňoch 12-13. decembra 1956
- 45 SNA, ÚV KSS-taj. David, k. 2252, a. j. 38. Hodnotenie udalostí v Maďarsku a ich vplyv u nás.
- 46 Uo.
- 47 Á. Varga László (szerk.): *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára*. Salgótarján, Nógrád megyei levéltár, 1996, 138. p.
- 48 Á. Varga László–Pásztor Cecília: *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára I.* (1956. október 24. november 13.). Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2001. 6. sz. dokumentum 124. p.
- 49 A magyarok kiválasztását a nyelv- és helyismeretek mellett az is indokolta, hogy velük szemben a forradalmi határőrszervek kevésbé voltak gyanakvók. Legalábbis ez derül ki a Trubka nevezetű ügynök jelentéséből, aki október 29-én Rajkánál lépett be Magyarország területére. Jelentése szerint amint a határőrök meghallották, hogy magyarul köszön, rögtön kedvesebben szóltak hozzá, majd felajánlották neki, „ha nem akarsz, nem kell visszamened Csehszlovákiába: mindent elintézőnk neked, jó sorsod lesz a szabad Magyarországon, sokkal jobb mint a kommunisták alatt...” AMV Praha, H-761. sv. 1–3.
- 50 Uo.
- 51 Pešek: i. m. 439. p.; Kaplan: i. m. 463. p.
- 52 AMV Praha, H-761., sv. 8-11. Zpráva o připravenosti a morálně morálně politickém stavu součásti MV v době mimořádných opatření v souvislosti s událostmi v maďarsku, Polsku a Egypte.
- 53 SÚA Praha, KSC-ÚV, 02/2, sv. 125, a. j. 160., Nábor osob ovládajících maďarský jazyk pro službu na OO MV na jižním Slovensku.
- 54 A magyarországi sajtóval kapcsolatos intézkedésekről bővebben lásd Popély Árpád tanulmányát jelen kötetben.
- 55 SÚA Praha, KSČ-ÚV-AN II., k. 130, Zpráva o materiálech rozesílaných kulturním střediskem Maďarské lidové republiky obsahující nesprávné údaje o Československé socialistické republice. Az érintett dokumentum mellett található jegyzék szerint a csehszlovák fél olyan kiadványokat is indexre tett, mint Arany János balladáinak 1959-es, Zichy Mihály illusztrációival díszített kiadása, Gulyás Pál *Magyar írói álnévlexikona* vagy *Gárdonyi gyermekmesék* c. könyve.

Attila Simon

Maďarská menšina na Slovensku a revolúcia roku 1956

Zhrnutie

Štúdia analyzuje reakcie maďarskej menšiny na Slovensku na revolúciu v Maďarsku roku 1956. Pramene tejto zatiaľ nedostatočne prebádanej témy predstavujú predovšetkým československé agentúrne správy a spomienky súčasníkov.

Maďarská menšina žijúca pod diktatúrou strany stalinského typu mala v prvej polovici 50. rokov, napriek nepriepustnej štátnej hranici s Maďarskom, presné informácie o tamojšom vývoji. Okrem pevných cezhraničných vzázkov k tomu prispel predovšetkým rozhlas. Agentúrne správy však neinformovali len o tom, že Maďari na Slovensku sledovali udalosti v Maďarsku so zvýšenou pozornosťou, ale aj o tom, že od nich očakávali i zmenu vlastného postavenia. Najčastejšie sa objavujúcim motívom bolo, že dúfali v rozšírenie svojich menšinových práv, ale prvýkrát od povojnového obdobia bezprávia sa pertraktovali aj názory, že môže dôjsť k revízii následkov výmeny obyvateľstva a deportácií. Maďarské obyvateľstvo na Slovensku sledovalo s veľkými sympatiami aj opätovný vzostup Imreho Nagya. Videli v ňom totiž osobnosť, ktorá by mohla byť pre nich záchranou pred kolektivizáciou. Keďže vo vtedajšom Československu neexistovali demokratické možnosti vyjadrenia verejnej mienky, maďarská menšina na Slovensku mohla prezentovať svoj názor na revolúciu len formou symbolických aktov. Často to boli vplyvom revolučných udalostí znásobené emocionálne porvy, konkrétne prejavy národnej hrdosti. Preto sa v mnohých obciach spievala maďarská národná hymna, na čo československá moc, už tradične netolerantná voči používaniu národných symbolov, ihneď odpovedala retorzne. Po 4. novembri bolo charakteristickou formou študentskej revolty, že vo viacerých mestách nosili mladí na odevoch čierne smútočné pásy. Takéto prejavy bolo možné sledovať napríklad v Bratislave, v Štúrove a v Lučenci.

Napriek tomu, že komunistický režim mal obavy z reakcií maďarskej menšiny na Slovensku – čoho prejavom bolo, že medzi mobilizovanými vojakmi v zálohe neboli Maďari – usiloval sa využiť ju na vlastné ciele. Nebolo náhodou, že na čelo centra pre pomoc Maďarskej strane pracujúcich, ktoré vzniklo 28. októbra pri ÚV KSS, vymenovali práve Júliusa Lőrincza, predsedu Csemadoku. Úlohou Maďarov na Slovensku malo byť v prvom rade, aby sa zvláštne vydania denníka *Új Szó* a iných maďarských tlačovín ilegálne dostali na územie revolučného Maďarska. Okrem toho väčšina agentov bezpečnosti posielaných cez hranice s cieľom získavania informácií bola maďarskej národnosti.

Na zasadnutí ÚV KSS v dňoch 12.–13. decembra Karol Bacílek spokojne skonštatoval, že v dňoch maďarskej krízy Maďari na Slovensku dobre zložili skúšku z vlastenectva. Toto konštatovanie, z ktorého priam dýchala demagógia, však ani zďaleka neodrážalo skutočnosť. Bolo pravdivé len do tej miery, že maďarská menšina otvorene nepodporila, ba ani nemohla podporiť revolúciu v Maďarsku. Príčina spočívala v dôsledkoch obdobia bezprávia bezprostredne po vojne, ktoré vtislo svoju pečať ešte aj životu v polovici 50. rokov.

POPÉLY ÁRPÁD

A SZLOVÁK PÁRTVEZETÉS ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

Az 1956-os magyar forradalom csehszlovákiai vonatkozásai, Csehszlovákiára, különösen pedig az ország magyarságára, ill. magyarságpolitikájára gyakorolt hatása ma még sokkal kevésbé feldolgozott, mint a forradalom erdélyi, kárpátaljai vagy vajdasági visszhangja. Ennek a hiánynak a pótlásához kíván hozzájárulni az alábbi tanulmány, amely a szlovák kommunista pártvezetés iratanyaga alapján arra keresi a választ, milyen módon reagált a pozsonyi pártközpont az 1956. októberi–novemberi magyarországi eseményekre, milyen lépéseket tett a forradalom továbbterjedésének megakadályozása érdekében, hogyan értékelte az ország magyarságának a forradalom alatti magatartását, valamint azt, hogy a forradalom milyen kisebbségpolitikai intézkedések meghozatalára készítette a pártvezetést.

Eközben természetesen nem szabad szem elől téveszteni, hogy a legfontosabb párt döntések nem Pozsonyban, hanem a prágai pártközpontban születtek. Különösen a nemzetközi vonatkozású kérdésekről vagy pedig az olyan nagy horderejű belpolitikai döntésekről, mint a népi milícia és a hadsereg mozgósítása – Prágában határoztak. Szlovákia Kommunista Pártját (SZLKP) már 1948 őszén beolvasztották Csehszlovákia Kommunista Pártjába (CSKP), s a szlovákiai pártszervezetet – bár nevét megtarthatta – gyakorlatilag az országos kommunista párt területi szervévé degradálták, hatáskörét jelentősen korlátozták, s legfontosabb határozatait is a prágai pártvezetéssel kellett jóváhagyatnia. Az SZLKP Központi Bizottságának, a KB Titkárságának és a KB Irodájának¹ levéltári iratanyaga mégis kitűnő lehetőséget nyújt a csehszlovák és ezen belül a szlovák kommunista pártvezetés magyarországi forradalommal kapcsolatos reakciójának feltérképezésére.

*

Az 1956. februári XX. szovjet pártkongresszust követően az azon elhangzott Hruscsov beszéd következtében a szovjet tömb többi országához hasonlóan Csehszlovákiában is megindult egyfajta politikai enyhülési folyamat. Megélénkült a pártélet, s a társadalom egyes rétegei, különösen az írók és az egyetemi diákság nyíltan merték bírálni a pártállam hiányosságait, a pártirányítás gyakorlatát, mindenekelőtt a párt kulturális és oktatáspolitikáját. Párton belül és kívül egyaránt számos kritika érte a személyi kultusz csehszlovákiai megnyilvánulásait, az ún. szocialista törvényesség megsértését, s megfogalmazták az 1950-es évek első felének politikai pereiben elítéltek rehabilitálásának igényét is, szlovák részről pedig az 1954-ben szlovák burzsoá nacionalizmus vádjával elítélt Gustáv Husák és társai perének felülvizsgálását.

Mivel azonban a koncepciós perekben a hatalmon levő pártelit nagy része is érintett volt, érdekei azt kívánták, hogy a személyi kultuszról zajló vitát saját ellenőrzése alatt tartsa. Amikor a vita kezdett kilépni a pártkeretekből, s az írók, ill. a diákok rendszerellenesnek minősített követeléseket is megfogalmaztak, a CSKP KB Politikai Irodája már 1956. május 2-án elhatározta a XX. szovjet pártkongresszusról folyó vita lezárását. A prágai döntést követően nem meglepő, hogy az SZLKP KB május 10–11-i ülése megerősítette az ún. burzsoá nacionalisták elítélésének jogosságát, a CSKP június 11–15-ére összehívott országos konferenciája pedig egyenesen elítélte a társadalmi vitát, a koncepciós perek áldozatainak várt rehabilitálása pedig hosszú időre lekerült a napirendről. A rövid életű csehszlovákiai enyhülési folyamat egyetlen eredményét a szlovák nemzeti szervek – a parlamentnek megfelelő Szlovák Nemzeti Tanács és a kormánynak megfelelő Megbízottak Testülete – hatáskörének a meghirdetett decentralizáció keretében végrehajtott csekély mértékű növelése jelentette.²

*

A csehszlovák párt- és állami vezetés ilyen körülmények között természetesen már 1956 nyarán–őszén nyugtalanul figyelte mind a lengyelországi rendszerellenes megmozdulásokat, mind pedig a magyarországi politikai fejleményeket: Rákosi Mátyás bukását, a rehabilitálásokat, Rajk László újratemetését, a rendszer demokratizálását sürgető társadalmi vitát és a vezetés hibáit egyre nyíltabban bíráló sajtó hangját. A magyarországi sajtótermékek iránt – elsősorban az ország magyar lakossága körében – Csehszlovákiában is rendkívül nagy volt az érdeklődés, ezért a prágai és pozsonyi pártvezetés mindenképpen meg akarta akadályozni a nem kívánt magyarországi szellemi irányzatok csehszlovákiai elterjedését. Az SZLKP KB Titkársága ezért már 1956. október 19-én – vagyis négy nappal a magyar forradalom kitörése előtt – a lengyel és magyar sajtó „hiányosságairól” tárgyalva úgy határozott, hogy meg kell akadályozni a hivatalos magyar pártlap, a *Szabad Nép* aznapi számának szlovákiai terjesztését, s intézkedéseket kell hozni a magyarországi sajtótermékek behozatalának korlátozására. A pozsonyi pártvezetés nemtetszését konkrétan a *Szabad Nép* azon két cikke váltotta ki, amelyek a szövetkezetesítés jugoszláv minta szerinti átalakítását vetették fel, ill. tudósítást közöltek a diákság és az ellenzék fő fórumának számító Petőfi Kör vitaestjéről, amelyen felmerült a kötelező beszolgáltatások eltörlésének kívánalma is.³

Az október 23-i budapesti tömegmegmozdulások másnapján azonnal összeült mind a prágai, mind a pozsonyi pártvezetés. A CSKP KB Politikai Irodájának október 24-i ülése még konkrét határozathozatal nélkül ért véget, mivel meg akarták várni Antonín Novotný első titkár hazaérkezését, aki Nyikita Hruscsov szovjet pártvezető meghívására a szovjet vezetésnek a lengyelországi és magyarországi helyzetről tárgyaló moszkvai rendkívüli ülésén vett részt. A Politikai Iroda október 25-én és 26-án folytatódó ülése azonban – Novotný hazatérését és a moszkvai tanácskozásról szóló tájékoztatóját követően – már egyetértését fejezte ki Hruscsov értékelésével, aki a magyar felkelést ellenforradalmi puccsnak, a felkelőket pedig banditáknak bélyegezte. Egyúttal megbízta a CSKP KB Titkárságát, hogy a magyarországi eseményekkel kapcsolatban tegye meg a szükséges intézkedéseket, s úgy határozott, hogy október 28-ra teljes harckészültségbe kell helyezni a Belügyminisztérium fegyveres erőit és a népi milíciát, a belügyminisztert pedig megbízta, konzultáljon a szovjet vezetőkkel „önkéntes egységek” Magyarországra küldésének lehetőségéről.⁴

A szlovák pártvezetés elsődleges feladata – egyrészt a hazai lakosság, másrészt a Magyarország felé irányuló – propagandakampány megszervezése volt. Prágából már a magyar forradalom első napjaiban Pozsonyba küldték Bruno Köhler KB-titkárt, a prágai pártvezetés egyik legdogmatikusabb, legkeményvonalasabb tagját, hogy személyesen irányítsa a szlovákiai propaganda-hadjáratot, s biztosítsa, hogy a pozsonyi pártközpont a CSKP KB Politikai Irodájának irányelvei szerint járjon el.⁵

Az SZLKP KB Irodája a magyarországi eseményekkel foglalkozó október 24-i ülésén jóváhagyta a KB Titkárságának a magyarországi sajtó behozatalának ideiglenes leállítására vonatkozó intézkedéseit és a kerületi pártbizottságokhoz intézett táviratát, az egyes szlovákiai kerületekbe pedig kiküldte a KB osztályvezetőit, hogy azok a helyszínen személyesen irányíthassák a propagandamunkát.⁶ A kerületi pártbizottságokhoz intézett távirat mellett, hogy megmagyarázta az október 23-i és 24-i magyarországi eseményeket, „ellenforradalmi banditák” által szított zavargásoknak tüntetve fel azokat, készséget hirdetett a kerületi és járási pártbizottságokon, s elrendelte, hogy az egyes járásokban helyezzenek készenlétbe olyan magyarul beszélő elvtársakat, akik szükség esetén felhasználhatóak lennének „a kérdések megmagyarázására”. A távirat arra is nyomtatékosan felhívta a címzettek figyelmét, hogy minden eszközzel meg kell akadályozniuk az „ellenforradalmi beszédek és garázdálkodást”, a határ menti járásokban olyan személyek átszivárgását, akik a helyi lakosságot felbujthatnák, a gyanús személyeket pedig azonnal át kell adni a biztonsági szerveknek.⁷ Az elfogadott határozatok közé ugyan még nem került be, de a KB Irodája október 24-i ülésének vitája során Karol Bacílek, az SZLKP első titkára már felvetette a diákság szemmel tartásának és az ún. kerületi aktívák összehívásának szükségességét.⁸

A pártvezetés nyilvánvalóan tudatában volt annak, hogy Magyarországon a felkelés egyik fő mozgatórugója az ifjúság és az egyetemi diákság, ezért az SZLKP KB Irodája október 29-én a fiatalság körében folytatott propaganda fokozására szólította fel Milan Rázust, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ) Szlovákiai Központi Bizottságának elnökét, külön felhívva a figyelmét a magyar ifjúság közötti politikai munka és a magyar fiatalok CSISZ-be való fokozottabb mértékű felvételének fontosságára.⁹

A szlovákiai társadalom másik csoportja, amely reakciójától a pártvezetés leginkább tartott, a szlovákiai magyarság volt. A magyarországi újságok behozatalát ugyan betiltották, a magyar kisebbség azonban nyelvismere, a magyar rádió adásainak hallgatása s magyarországi rokoni kapcsolatai révén mégis első kézből származó információkkal rendelkezhetett a magyarországi helyzetről, nem véletlen tehát, hogy a (cseh)-szlovák vezetés az ország magyar lakosságát kiemelt rizikófaktornak tekintette. Az SZLKP KB Irodája október 29-i ülésén ezért elrendelte a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, a Csemadok vezetőinek¹⁰ összehívását is, s utasításokkal való ellátását arra vonatkozóan, milyen munkát fejtsenek ki a magyar lakosság körében.¹¹

Nincs róla tudomásunk, hogy a két esemény között van-e ok-okozati összefüggés, mindenesetre tény, hogy a Csemadok Elnöksége még aznap, azaz október 29-én nyilatkozatában ítélt el a magyarországi felkelést, azt a magyar nép elleni nyugati imperialista támadásként értékelte, s „a csehszlovákiai magyar dolgozók” hűségéről biztosította a csehszlovák párt- és állami vezetést. Az *Új Szó* október 30-i számában közzétett, majd a szlovák és cseh pártlapok által is közölt hűségnyilatkozat szerint: „Mi, csehszlovákiai magyar dolgozók, a Csehszlovák Köztársaság szabad és egyenjogú polgárai, hűséggel tömörülünk pártunk, Csehszlovákia Kommunista Pártja és népi demokratikus kormányunk köré...”¹²

A pozsonyi pártvezetés ugyancsak október 29-én határozott a már korábban is felvetett kerületi és járási aktívák összehívásáról azzal a feladattal, hogy azok „helyesen” tájékoztassanak a magyarországi eseményekről.¹³ A pártvezetés által kezdeményezett aktívákat, amelyeken a pártfunkcionáriusok mellett miniszterek, megbízottak, parlamenti képviselők, a tömegszervezetek és üzemek, vállalatok képviselői is részt vettek, s amelyeken sorra elítélték a Magyarországon történeteket, október 31-én Szlovákia valamennyi kerületében és járásában valóban meg is tartották csakúgy, mint a cseh országrészek kerületeiben és járásaiban. Az aktívák szervezői a magyarlakta kerületekben és járásokban a magyarországi „reakció” rémtetteit ráadásul számos esetben magyar nyelvű felszólalásokban, magyar felszólalókkal, általában magyar üzemi munkásokkal ítéltették el, akik egyben szintén a magyar lakosság hűségéről biztosították a csehszlovák állami és pártvezetést.

A forradalom egész időtartama alatt általános jelenség volt az is, hogy a hatalom a magyar nyelvű pártlap, az *Új Szó* hasábjain magyar munkaközösségekkel mondatta el a magyarországi „ellenforradalommal” kapcsolatos véleményét. A sort október 26-án az érsekújvári Elektrosvit vállalat dolgozóinak a CSKP KB-hez és a kormányhoz intézett nyilatkozata nyitotta meg, amely elítélte a zavargások kezdeményezőit, mint „akik nem lehettek mások, csupán a nép és a népi demokratikus rendszer ellenségei”.¹⁴ A lap ezzel egy időben rövid hírt közölt az ógyallai gép- és traktorállomás dolgozóinak állásfoglalásáról is, ezt azonban dokumentummal nem támasztotta alá.¹⁵ Ezt október 28-án a kalondai egységes földműves-szövetkezet tagjainak tiltakozó levele követte, amely „a legmélyebb felháborodással” ítélte el „az ellenforradalmi bandák garázdálkodását”,¹⁶ majd pedig a következő napokban tucatszám jelentek meg az *Új Szóban* – akárcsak a cseh és szlovák lapokban is – a magyarországi forradalmat elítélő nyilatkozatok.

Az SZLKP KB Irodájának október 29-i ülése határozott a magyarországi szovjetbarát erőknél nyújtandó segítség megszervezéséről is. A Magyarország felé irányuló propaganda irányítása céljából a KB mellett létrehoztak egy propagandaközpontot, amelynek irányítását Lőrincz Gyulára, a Csemadok elnökére bízták, aki tisztségéből adódóan az SZLKP KB-nak is tagja volt. A propagandaközpontban fenntartottak két helyet a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) két képviselőjének is, a Magyarországgal határos délszlovákiai járások pártbizottságai mellett pedig hasonló központokat hoztak létre, ugyancsak a csehszlovák területre átmenekült magyar kommunisták részvételével. Az egyes déli járásokban ezen túlmenően illegális pártszervezeteket is létesítettek azzal a feladattal, hogy kapcsolatot tartsanak a határ menti magyar megyék és járások magyar elvtársaival.¹⁷ A határ menti járások és megyék pártszerveinek az „ellenforradalom” alatti és annak leverése utáni együttműködését a két fél később annyira eredményesnek minősítette, hogy az SZLKP KB küldöttsége és a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven újjászerveződött magyar állampárt képviselői közötti 1957. május 3–4-i budapesti megbeszélésen megállapodás született az együttműködés intézményesítéséről.¹⁸

A Magyarország felé irányuló propagandába bekapcsolták a szlovákiai magyar sajtótermékeket is: az *Új Szó* és az *Új Ifjúság* című ifjúsági hetilap október 28-tól kezdődően magyarországi terjesztésre szánt különszámokat jelentetett meg. Amint arról Karol Bacílek szlovákiai első titkár az SZLKP KB Irodájának 1956. december 7-i ülésén beszámolt, november 12-ig az *Új Szó* 13 kétoldalas és 1 négyoldalas különszámát juttatták át Magyarországra, egyenként 50 ezres példányszámban. Ezen kívül az *Új Ifjúság* 4 különkiadását juttatták át 20 ezres példányban, a *Dolgozó Nő* című magazin há-

romezer példányát, valamint két plakátot, egyenként 100 ezres példányban, Dél-Szlovákiából pedig hat magyar nyelvű rádióállomás sugározta a szovjetbarát propagandát Magyarország felé.¹⁹ Az *Új Szó* különszámainak kiadása és magyarországi terjesztése, korlátozott mértékben bár, de november 12-e után is folytatódott, általunk ismert utolsó különkiadása december 2-i dátummal látott napvilágot.²⁰ A napilap Magyarországra szánt számai a szerkesztőségben belül is szűk körben, egyenesen Dénes Ferenc főszerkesztő irányításával készültek, az egyes számok tartalmát pedig előzetesen megvitaták a pártközpont ideológiai osztályával is. Magyarországi terjesztésüket illegális úton oldották meg, általában megbízható elvtársak hordták, ill. csempészték át őket a határon. Egy részüket egyszerűen szétszórták a határ menti településeken, másik részük elosztásáról pedig személyes kapcsolataik révén gondoskodtak.²¹

Bizonyára nem véletlen, hogy a csehszlovák párt- és állami szervek a magyar forradalom idején döntöttek az állambiztonsági szervek magyarokkal való kiegészítésének, valamint dél-szlovákiai ügynökhálózatuk kibővítésének szükségességéről is: az SZLKP KB Titkársága 1956. november 2-án adta beleegyezését, hogy a Belügyminisztérium az állambiztonsági szervekbe magyarul beszélő személyeket toborozzon.²² Erre a lépésre a pártvezetés nyilvánvalóan azért szánta el magát, mivel elégedetlen volt a Dél-Szlovákiából beérkező hírekkel, mindenekelőtt a magyar lakosság véleményéről beszámoló hangulatjelentésekkel. Amint azt a CSKP KB Politikai Irodája 1956. december 17-én megállapította, Dél-Szlovákia magyar lakosságának jelentős része nem tud szlovákul, a Belügyminisztérium dél-szlovákiai munkatársai pedig nem beszélik a magyar nyelvet, s nincs kiépítve az a hírszerző hálózat, amely jelezni tudná a magyar lakosság hangulatát, ill. a körében megnyilvánuló ellenséges tevékenységet.²³ Az állambiztonsági szervekbe összességében 494 magyar nemzetiségű jelöltet választottak ki, de közülük csak 53 lépett szolgálatba, a többiek különböző okokból visszautasították a belügyi szolgálatot.²⁴

A szlovák pártvezetés a magyar forradalom napjaiban nemcsak a magyar ifjúságnak a CSISZ-be való nagyobb arányú felvételéről határozott, hanem a KB Titkárságának november 2-i ülésén kimondták azt is, hogy a magyar nemzetiségű munkásokat és földműveseket nagyobb számban kell felvenni a kommunista pártba. Ez utóbbi programpontra eredetileg nem szerepelt a Titkárság november 2-i ülésének napirendjén, az erről szóló határozat beiktatására a nem kommunista pártok tagjainak és tisztségviselőinek a kommunista pártba való felvételéről szóló anyag tárgyalása után került sor.²⁵ E döntéseket egyrészt a magyar ifjúságnak az ifjúsági szövetségbe, ill. a magyar lakosságnak a kommunista pártba való valóban alacsony mértékű beszervezettsége magyarázza, másrészt pedig a pártvezetésnek az a reménye és törekvése, hogy a CSISZ és a párt révén hatékonyabb felügyeletet tud majd gyakorolni a magyar lakosság felett, s így könnyebben elejét tudja venni bármiféle rendszerellenes megnyilvánulásnak.

A forradalom idején sok szovjetbarát kommunista politikus menekült át Magyarországról csehszlovák területre, a Szovjetunió után Csehszlovákia volt az az állam, amely a legtöbb menekült magyar kommunistát befogadta. Egyikükkel, Kossa Istvánnal az SZLKP KB Titkárságának november 2-i ülésén a szlovák pártvezetők személyesen is elbeszélgettek. Kossa, aki az MDP KB tagja s Nagy Imre kormányának pénzügyminisztere volt, október 30-án szakított a Nagy-kormánnyal, és Csehszlovákiába távozott, majd pedig a november 4-i szovjet intervenciót követően Kádár János ún. forradalmi munkás-paraszt kormányának tagjaként tért vissza Magyarországra. Meghallgatása során Kossa amellett, hogy beszámolt a magyarországi történeésekről, a Magyarországon terjesztett illegális sajtótermékek további kiadását és a rádió útján zajló propaganda foly-

tatását javasolta a szlovák pártvezetésnek. A meghallgatásáról készült feljegyzés szerint Karol Bacilek első titkár útmutatásokkal látta el Kossát, milyen irányú tevékenységet fejtsen ki Szlovákiában, a CSKP KB-hez intézett táviratában pedig a pozsonyi pártvezetés kikérte Prága véleményét arról, egyetért-e azzal, hogy Kossát bekapcsolják a propagandamunkába és az ellenállási mozgalom szervezésébe.²⁶

*

A forradalom leverését követően a csehszlovák párt- és állami vezetés rendkívüli erőfeszítéseket tett a Kádár-kormány politikai és gazdasági megsegítése érdekében. Viliam Široký miniszterelnök vezetésével már 1956. november 15-én csehszlovák kormányküldöttség utazott Budapestre, ahol tárgyalásokat folytatott a Magyarországnak, pontosabban a Kádár-rendszernek nyújtandó csehszlovák anyagi és pénzügyi segítségről.²⁷ A csehszlovák küldöttség az első külföldi kormánydelegáció volt, amely a szovjet beavatkozás után Magyarországra látogatott, célja pedig a gazdasági segítség mellett a nemzetközi elszigeteltséggel küzdő szovjetbarát kormány politikai támogatásának demonstrálása is volt.

A CSKP KB Politikai Bizottsága 1956. november 12-én határozta el, hogy Csehszlovákia 90 millió korona értékű gazdasági segítséget nyújt Magyarországnak. A magyar kommunistáknak adandó segítségnyújtásban a szlovákiai járási és kerületi pártszervek rendkívül kezdeményezően jártak el, s gyakran olyan termékek szállítását is megígérték magyarországi partnereiknek, amelyekkel Csehszlovákia nem rendelkezett vagy pedig nem szerepeltek a pártvezetés által Magyarország számára jóváhagyott termékek listáján. Az SZLKP KB Irodájának november 9-i ülésén ezért Václav David KB-titkár fékezni volt kénytelen ezeket a kezdeményezéseket, hangsúlyozva, hogy a segítségnyújtással várni kell a két kormány közötti megállapodás megkötéséig, annál is inkább, mivel a szovjetbarát erők még nem urai mindenütt a helyzetnek, s nincs biztosítva, hogy a Kádár-kormánynak szánt segítség valóban a címzettek kezébe jut. Példaként a salgótarjáni bányászok esetét hozta fel, akiknek élelmiszersegélyt kívántak nyújtani, de mivel a bányászok éppen az új kormány ellen sztrájkoltak, David szerint megengedhetetlen, hogy segélyben részesüljenek.²⁸

A Magyarországnak nyújtandó segítség módját az SZLKP KB Titkárságának a Magyarországgal határos szlovákiai kerületek: a Pozsonyi, Nyitrai, Besztercebányai és Kassai kerület pártbizottságaihoz intézett november 23-i távirata szabályozta. A távirat leszögezte többek között, hogy a segélynyújtást az „egységes és helyes eljárás” biztosítása érdekében minden esetben a pártszervek útján kell végrehajtani, megvalósításának módját úgy kell megválasztani, hogy a helyzet konszolidálására, valamint a csehszlovák és magyar dolgozók szövetségének megerősítésére lehessen felhasználni, a segítségről pedig központi nyilvántartást kell vezetni, hogy be lehessen számítani a Magyarország számára jóváhagyott 90 millió koronás támogatásba.²⁹

Az SZLKP KB Irodájának 1956. november 9-i ülése a Magyarországnak nyújtandó gazdasági segítség módja mellett a magyarországi események értékelésével és a Magyarország felé irányuló csehszlovák propaganda hatékonyságával is foglalkozott. A vita során voltak, akik bírálták az *Új Szó* magyarországi különszámain, s annak a véleményüknek adtak hangot, hogy azok nem jelentettek túl nagy segítséget. Különösen azt tartották elhibázottnak, hogy azok az általános magyarországi szovjetellenes hangulatban a Szovjetunió iránti hűség fontosságát hangsúlyozták, amivel eleve elriasztották a lap olvasásától a magyarországi olvasókat. Ezért azt javasolták, hogy az *Új Szó*

különszámait a továbbiakban már ne jelentessék meg, Karol Bacílek első titkár azonban kiállt a lap további magyarországi terjesztése mellett, így annak különszámait – amint azt már említettük – egész december elejéig megjelentették.

Az ülés résztvevői valamennyien pozitívan vélekedtek a párt helyzetéről, s úgy értékelték, hogy a párt soha nem volt annyira összeforrott és egységes, mint a magyarországi események idején. Ugyancsak elismerően nyilatkoztak a magyar kisebbség magatartásáról, amely véleményük szerint magas fokú hazafiságról tett tanúbizonyságot, aktívan kivette részét az „ellenforradalom” elleni küzdelemben, s név szerint is kiemelték néhány magyar ügynök tevékenységét, akik a határ menti magyar megyékben részt vettek a szovjetbarát propaganda terjesztésében.

Jóval több bírálatot kapott a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség, amely „nem tartotta kézben a helyzetet”, aminek következtében olyan esetek fordulhattak elő, hogy az egyetemi, főiskolai és középiskolai diákság egyes helyeken szimpátiáját fejezte ki a magyarországi diákság, ill. események iránt. Konkrét példaként a kassai Műszaki Főiskola Bányamérnöki Karát hozták fel, ahol a diákok egyperces néma csenddel emlékeztek meg a magyarországi harcokban elesett diákokról, a pozsonyi Szlovák Műszaki Főiskola Villamosmérnöki Karának vitaestjét, amelyen „provokációs” felszólalások hangzottak el, valamint a losonci magyar tannyelvű középiskola diákjait, akik a szovjet beavatkozást követően gomblyukukba tűzött fekete gyászszalaggal jelentek meg az iskolában.³⁰

1956 novemberének második felében az SZLKP KB Irodája két alkalommal is napirendre tűzte a „Szlovákia Kommunista Pártja magyarországi események alatti tevékenységéről és szlovákiai vezető szerepének érvényesítéséről” készült jelentés megvitatását, az anyag megvitatását azonban mind november 16-án, mind pedig november 23-án elhalasztotta, s csupán december 7-én, azt követően kerített rá sort, hogy előzőleg a CSKP KB már megtárgyalta a magyarországi történéseket és azok csehszlovákiai visszhangját.

A CSKP KB 1956. december 5-6-i ülése a magyarországi eseményeket A jelenlegi nemzetközi helyzet és a párt feladatai című napirendi pont keretében tárgyalta. A nemzetközi helyzetet elemző Antonín Novotný első titkár az egész magyarországi eseménysort ellenforradalomnak minősítette, annak csehszlovákiai vonatkozásait pedig úgy értékelte, hogy az értelmiség és a fiatalság nagy többsége kitartott a szocializmus mellett. A forradalom szlovákiai, a szlovákiai magyarságra gyakorolt hatásáról az ülés szlovák küldöttei számoltak be, s valamennyiükre jellemző volt, hogy igyekeztek elbagatelizálni annak hatását. Rudolf Strechaj, a Megbízottak Testületének elnöke szerint a szlovákiai magyarok és ukránok a „csehszlovák szocialista hazafiságból” jelesre vizsgáltak, amivel bebizonyították, hogy nagyra értékelik a párt és kormány nemzetiségi politikáját.³¹

Hasonlóan vélekedett az SZLKP KB Irodájának a magyar forradalom szlovákiai visszhangjával és a párt tevékenységével foglalkozó december 7-i ülésén Karol Bacílek is. Az SZLKP KB első titkára szerint „a magyar nemzetiségű lakosság körében még soha nem nyilvánult úgy meg a Csehszlovák Köztársaság iránti hazafias érzés, mint ebben az időben. A magyar nemzetiségű dolgozók köztársaságunkat túlnyomó többségükben a hazájuknak tekintik”.³² Bacílek ugyanezt az SZLKP KB december 12–13-i ülésén is megismételte azzal a különbséggel, hogy itt már nemcsak a magyar, hanem az ukrán lakosság „hazafias érzésének” megnyilvánulásáról is beszélt, ahhoz a megállapításhoz pedig, hogy a magyar nemzetiségű dolgozók a köztársaságot a hazájuknak tekintik, hozzáfűzte azt is, hogy „Csehszlovákia Kommunista Pártját pedig a pártjuknak”.³³

A csehszlovák párt- és állami vezetés tehát a magyar kisebbségnek az 1956-os magyar forradalom alatti tartózkodó magatartásából azt szűrte le, hogy a magyar lakosság elégedett saját helyzetével, kiállta a csehszlovák szocialista hazafiság próbáját, tanúságot tett Csehszlovákia iránti hűségéről, ami annak köszönhető, hogy hazájának tekinti Csehszlovákiát, és nagyra értékeli a párt nemzetiségi politikáját. Tény, hogy a magyar forradalom a csehszlovákiai magyarság körében – akárcsak az ország szlovák és cseh lakossága körében sem – nem váltott ki szervezett megmozdulást. A magyar lakosság fokozott érdeklődéssel figyelte ugyan a magyarországi eseményeket, rokonszenve azonban csupán elszigetelt szimpátia-megnyilvánulásokra (pl. gyászszalag viselése egyes középiskolákban, templomi himnuszéneklés, honvédsírok megkoszorúzása, az „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozatok aláírásának megtagadása)³⁴ korlátozódhatott, s értelmetlennek tartotta a forradalom melletti nyílt kiállást.³⁵

Rudolf Strechaj, a Megbízottak Testületének elnöke a magyar kisebbség magatartását az SZLKP KB Irodájának 1956. november 9-i ülésén az 1938–39. évi határváltozások után szerzett negatív tapasztalataival magyarázta.³⁶ Valószínűbbnek tűnik azonban az a magyarázat, hogy elevenen élt még emlékezetében a második világháború utáni meghurcoltatásának emléke, s nem merte vállalni, hogy a forradalom melletti nyílt kiállásáért ismét rásüssék a kollektív bűnösség vádját. Megfélemlítettsege mellett szerepet játszhatott az a tény is, hogy a háború utáni kitelepítések, ill. a lakosságcsere elsősorban vezető értelmiségétől fosztotta meg, új vezetőit pedig a párt által 1948–49-ben kinevezett káderek alkották, akiktől messze állt az efféle kiállás.³⁷

Tartózkodó magatartását a csehszlovák társadalom valamennyi rétegének egységét és a párt melletti kiállását hirdető propaganda kis is aknáztta. A hatalomnak a magyar lakosság magatartásával kapcsolatos félelmét ugyanakkor mindennél jobban jelezte az a tény, hogy a csehszlovák hadsereg 1956. november elején elrendelt mozgósítása alkalmával a magyar (és lengyel) nemzetiségű tartalékosokat nem merték behívni.³⁸ A csehszlovákiai magyarság 1956-os passzivitása ugyanakkor a későbbiekben a magyar kisebbségi vezetők számára is kitűnő hivatkozási lehetőséget kínált a magyar lakosság lojalitásának demonstrálására, 1938-as és 1956-os magatartásának szembeállítására. Amint azt Lörincz Gyula, a Csemadok elnöke a Szlovák Nemzeti Front KB 1957. június 24-i ülésén – gyakorlatilag Rudolf Strechaj magyarázatát átvéve – megállapította: „1957 már nem 1938. [...] A csehszlovákiai magyar dolgozók abszolút többsége a kritikus októberi napokban megállta a helyét, bebizonyították, hogy szeretik hazájukat, a népi demokratikus Csehszlovák Köztársaságot, hogy jó hazafiak.”³⁹

Érdekes adalékokról számolt be a szlovákiai magyar értelmiség forradalom alatti hangulatáról az SZLKP KB már említett 1956. december 11–12-i ülésén Dénes Ferenc, az *Új Szó* főszerkesztője. Dénes, aki az SZLKP KB-nak is tagja volt, hozzászólásában élesen szembeállította a csehszlovákiai pártsajtót, közte a magyar nyelvű pártlapot, az *Új Szót* az általa párt- és rendszerellenesnek minősített magyarországi lapok: a *Béke és Szabadság*, *Ludas Matyi*, *Irodalmi Újság* és *Művelt Nép*, valamint a magyarországi írók és újságírók „usztító” magatartásával, nem mulasztotta el ugyanakkor hozzáfűzni, hogy Csehszlovákiában is voltak törekvések a magyar (és lengyel) sajtó módszereinek átvételére, mégpedig nemcsak az újságírók, hanem az írók részéről is. Véleménye szerint a jövőben jobban kellene ügyelni arra, hogy milyen sajtótermékeket hoznak be az országba, annak okán pedig, hogy a szlovákul nem tudó magyarok csehszlovákiai magyar nyelvű elméleti pártlap hiányában a Magyarországról behozott elméleti folyóiratokat kénytelenek olvasni, amelyek a csehszlovák követelményeknek nem felelnek meg, felvetette egy magyar nyelvű elméleti pártlap megjelenetésének szükségességét.⁴⁰

Pozitívan értékelte Dénes az *Új Szó* magyarországi kiadásait, valamint a lap szerkesztőségének helytállását, el kellett azonban ismernie, hogy voltak a szerkesztőségnek munkatársai, „akik meginogtak, akik nacionalista jelszavak hatása alá kerültek”. Akadtak, akik üdvözölték Nagy Imre visszatérését, s a magyarországi eseményeket „nemzeti forradalomnak” és „igazságos felkelésnek” minősítették. Eszmei alapállásukat a Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának ülésén fogalmazták meg, s arra akarták rábírni az *Új Szót*, hogy tegye közzé határozatukat, amelyben élesebben ítélték el az MDP egykori vezetésének hibáit, mint „az ellenforradalom barbár-fasiszta tetteit”, ráadásul Bábi Tibor – Dénes szerint a „nacionalista szárny egyik képviselője” – a Magyar Szekció összejövetelén egy közép-európai föderáció szükségességét is megfogalmazta.

Dénes végül szóba hozta Fábry Zoltán esetét is, akinek nevében a *Rudé právo* című prágai központi pártlap 1956. november 3-án olyan nyilatkozatot közölt, amelyben Fábry a magyarországi eseményeket úgy értékelte, mint amelyek „az imperialisták malmára hajtják a vizet”.⁴¹ E nyilatkozatát azonban Fábry a Magyar Szekció ülésén Ctibor Štítnický, az írószövetség titkára által felolvasott levelében visszavonta. Štítnický szerepvállalását Dénes elítélte, és „rendkívül kétesnek” minősítette, amivel szerinte az volt a célja, hogy a magyar írók is olyan „közömbös” álláspontot foglaljanak el a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, mint ő és néhány szlovák írótársa. Dénes azt is tudni vélte, hogy állítólag maga Štítnický érte el az idős, beteg s visszavonult élő Fábrynál nyilatkozata visszavonását, ami nagy adu lett a kezében, és sikerült a szekció ülésén „pártellenes” légkört teremtenie.⁴²

*

Az 1956-os magyar forradalom és (cseh)szlovákiai visszhangjának értékelését a párt 1956 decemberében lényegében lezárta, a szlovák pártvezetés ülésein azonban különböző ügyek tárgyalása kapcsán még 1957 folyamán is többször felbukkantak a forradalommal kapcsolatos kérdések.

Dénes Ferenc állítását, miszerint az *Új Szó* szerkesztőbizottságában a forradalom napjaiban nem ment minden zökkenőmentesen, az SZLKP KB Irodája 1957. március 8-i ülése is igazolta, amely Mács József szerkesztőnek a laptól való elbocsátását tárgyalta. Mácsot az *Új Szó* szerkesztősége január 5-én, a Csehszlovák Rádió magyar adásának újévi műsorában elhangzott, a csehszlovákiai magyar irodalom távlataival foglalkozó, ennek kapcsán pedig az irodalomkritikát és az irodalomirányítás gyakorlatát bírálattal illető nyilatkozata után bocsátotta el. Elbocsátását Dénes azzal indokolta, hogy a rádióbeszéd az *Új Szó* vezetése elleni ellenséges hangnak minősült, ráadásul Mács a lap pártalapszervezetében már hosszabb ideje „ellenzéki álláspontot” képviselt, ami többek között abban nyilvánult meg, hogy a magyarországi események idején tartott szerkesztőségi megbeszélések és párt-alapszervezeti gyűlések során nem titkolta, hogy szimpatizál a Magyarországon történnel. Jelen volt a Magyar Szekció ülésén is, amelyen az írók elfogadták a magyarországi eseményekkel kapcsolatos ismert állásfoglalásukat, s amely közzétételét az *Új Szó* elutasította. Mács azonban azt mindenáron közölni akarta, s ezért éles harcot folytatott a szerkesztőségben. Emellett többször is megpróbált „ideológiailag káros” anyagokat becsempészni a lapba, ami legutóbb az év végén sikerült neki azzal, hogy a január 1-jei számba becsempészte Bábi Tibor versét, amely „Magyarország integritásának horthysta koncepcióját fejezi ki”. A Mács elbocsátását indokló Dénes Ferenc szerint az említett rádióbeszédet készítő

Dénes György költőnek, a magyar adás szerkesztőjének a magyarországi események idején szintén „nagyon tisztázatlan” volt az álláspontja, ezért minden jel arra utal, hogy a beszéd minden mondata alaposan át volt gondolva.⁴³ Mács elbocsátását az SZLKP KB Irodája jóváhagyta azzal, hogy lehetővé kell tenni számára, hogy valamelyik más magyar lap szerkesztőségében dolgozhasson, Dénes főszerkesztőnek pedig feladatult adták, hogy a fiatal szerkesztők nevelésére fordítson nagyobb figyelmet.⁴⁴

Ugyancsak az SZLKP KB Irodájának 1957. március 8-i ülése foglalkozott a Szlovák Írók Szövetsége *Kultúrny život* című hetilapjában tapasztalható „kedvezőtlen jelenségekkel”. A lap közölni akarta ugyanis Egri Viktor interjút Veres Péter és Szabó Pál magyarországi írókkal, s ezért a kinyomtatott lapot egyenesen Antonín Novotný, a CSKP KB első titkára utasítására visszatartották és bezúzták. Egri egy négyfős csehszlovák íróküldöttség tagjaként még februárban látogatott Magyarországra azzal a céllal, hogy ott feltérképezzék a magyar írók hangulatát, és megpróbálják megnyerni őket a Kádár-rendszer számára.⁴⁵ Noha Egri az egyik legvonalasabb csehszlovákiai magyar írónak számított, a pártvezetés nem engedélyezte a Kádár-kormánnyal szembenálló, s ezért Magyarországon publikálási tilalommal sújtott Veres Péterrel és Szabó Pállal készített interjújának közlését.⁴⁶

A magyar forradalom egyik legsajátosabb csehszlovákiai következménye az volt, hogy paradox módon hozzájárult a szlovákiai magyar kisebbségi sajtó megerősödéséhez. Az SZLKP KB Irodája már 1956. november 16-án, tehát nem egész két héttel a forradalom elfojtását követően amellelt, hogy ismét elrendelte a magyarországi sajtótermékek behozatalának korlátozását, a kieső sajtótermékek pótlása céljából határozatot hozott több szlovákiai magyar sajtótermék példányszámának emeléséről. A KB Irodájának határozata szerint a Csehszlovákiai Nők Szlovákiai Bizottsága kiadásában megjelenő *Dolgozó Nő* példányszámát december 1-jétől 15 ezerről 19 ezerre, a CSISZ Szlovákiai Központi Bizottsága *Új Ifjúság* című hetilapjának példányszámát 1957. január 1-jétől 6 ezerről 10 ezerre, a Földművelésügyi és Erdőgazdasági Megbízotti Hivatal *Szabad Földműves* című hetilapjának példányszámát pedig ugyancsak január 1-jétől 13 ezerről 15 ezerre kell emelni. A határozati javaslat az *Új Szó* példányszámának 50 ezerről 70 ezerre történő emelését s heti terjedelmének 46-ról 48 oldalra való növelését is előirányozta, ez azonban az elfogadott határozatba végül nem került bele, s az *Új Szóval* kapcsolatban csupán a magyarországi különszámok miatt megnövekedett példányszámához szükséges rotációs papír mennyiségének növeléséről döntöttek.⁴⁷

Ugyancsak az SZLKP KB Irodájának 1956. november 16-i határozata mondta ki, hogy egy hónappal előbbre kell hozni a Csemadok eredetileg 1957. január 1-jétől engedélyezett, a *Fáklyát* felváltó *A Hét* című hetilapjának elindítását. Az alacsony színvonalú, elavult nyomdatechnikájú s egyre csökkenő példányszámú *Fáklya* hetilappá alakítását, ill. új címmel való megjelentetését a Csemadok vezetése már több mint egy éve szorgalmazta. Az SZLKP KB Titkársága 1955. október 22-én még elutasította a Csemadok Elnökségének kérését, hogy a havilap 1956. január 1-jétől hetilapként jelenhessen meg,⁴⁸ majd a megismételt kérést követően 1956. június 1-jén beleegyezését adta ugyan a lap hetilappá alakulásához és *A Hét* címmel való megjelentetéséhez, azt azonban a Csemadok által szorgalmazott október 1-je helyett csupán 1957. január 1-jétől engedélyezte.⁴⁹ A lap 1957-től engedélyezett indítását tehát nyilvánvalóan a magyar forradalommal összefüggésben hozták előre 1956. december 1-jére. Ezt támasztja alá a Csemadok 1956. október 26-i elnökségi ülésének jegyzőkönyve is, amely szerint Lőrincz Gyula, az egyesület elnöke beszámolt arról, hogy Karol Bacílek, az SZLKP KB első titkára fogadta őt és Egri Viktort, *A Hét* későbbi főszerkesztőjét, és

felszólította őket, hogy a magyarországi eseményekre való tekintettel mielőbb indítsák meg az eredetileg csupán 1957 januárjától engedélyezett lapot.⁵⁰

A magyarországi sajtótermékek behozatalát a forradalom leverése után 1957 elején felújították, csehszlovák kérésre azonban csupán minimális mennyiségben. Amíg a forradalom előtt 220 magyarországi újságot terjesztettek Csehszlovákiában, néme-lyeket több ezres példányban, a forradalom után a behozott sajtótermékek példányszá-mát minimálisra csökkentették. Nyilvános árusításuk sem volt megengedett, s csupán egyes kiválasztott előfizetők, általában hivatalok és vállalatok juthattak hozzájuk. A *Szabad Nép* utódlapja, a *Népszabadság* behozott példányainak számát például 426-ról 45-re, a *Ludas Matyiét* 15 490-ről 19-re, az *Irodalmi Újság* utódlapját, az *Élet és Irodalomét* a korábbi 338-ról 24-re csökkentették, a korábban 2500-as példányban be-hozott *Népsport*, a 7540-es példányban behozott *Képes Sport*, a 11520-as példány-ban behozott *Rádió Újság* és az 5500-as példányban behozott *Nők Lapja* behozatalát pedig be is szüntették.

A Csehszlovákiából kitiltott magyarországi sajtó behozatalának és terjesztésének alapelveit az SZLKP KB Titkársága 1957. június 19-én vitatta meg és hagyta jóvá. Az alapelvek indoklása szerint a magyar sajtó „az ellenforradalom leverése után helyes irányt vett, s teljes mértékben hathatós eszközévé vált a Magyar Szocialista Munkás-pártnak és a munkás-paraszt kormánynak az ellenforradalom ideológiai szétverésé-ben, valamint a dolgozóknak az ellenforradalom által okozott károk eltávolítására való mozgósításában”. Ennek ellenére bizonyos sajtótermékek behozatalát továbbra is kor-látozni kell, mivel előfordulhat, hogy miként a múltban is, a jövőben is félretájékoztat-hatják az ország magyar lakosságát.

A pártvezetés által elfogadott alapelvek ezek alapján kimondták, hogy a behozott magyarországi sajtótermékek számát a forradalom előttihez képest csökkenteni kell, s például a *Népsport* behozott példányainak számát 1000-ben, a *Képes Sportét* 3000-ben, a *Ludas Matyiét* 8000-ben, a *Rádió Újságét* és a *Nők Lapját* 2000-ben, az *Élet és Irodalomét* 100-ban maximálták. Leszögezték azt is, hogy nem megengedett széles körű propagálásuk és tömeges terjesztésük, s legnagyobb részüket a kerületi székhelyekre és üdülőközpontokba, vagyis a szlováklakta régiókba kell irányítani.⁵¹

*

Csehszlovákiában az 1956-os magyar forradalom idején nem került sor látványos rend-szerellenes megmozdulásokra. Ennek oka részben az ország vitathatatlanul jobb gaz-dasági helyzetében, a párton belüli reformellenzék hiányában, nem utolsósorban pe-dig a párt- és állami vezetés gyors és határozott fellépésében keresendő, amellyel ele-jét tudta venni bármiféle nagyobb megmozdulásnak. Az ország többségi nemzeteinek passzív magatartását többek között a magyar revizionista törekvések állítólagos feléle-désétől való félelem is magyarázza, amivel a csehszlovák propaganda tudatosan rio-gatta a közvéleményt. A magyar lakosság tartózkodó magatartása elsősorban a máso-dik világháború utáni meghurcoltatásából adódó megfélemlítettségére vezethető vis-sza, s noha nyilvánvalóan szimpátiával figyelte a magyarországi eseményeket, a ma-gyar forradalom melletti kiállása csupán szimbolikus cselekedetekre korlátozódott.

A forradalom mellett mégis nyíltan kiálló természetesen nem kerülték el a bünte-tést, az egész kisebbséget büntetni azonban ekkor már nem lehetett, s a társadalom egységét hirdető hatalomnak ez nem is állt érdekében. Rudolf Strechaj, a Megbízottak Testületének elnöke 1957. június 11-én azt közölte a nála bemutatkozó látogatást te-

vő Sztankó Pál pozsonyi magyar konzullal, hogy Szlovákiában az 1956-os magyarországi eseményekkel kapcsolatos magatartása miatt 43 magyar nemzetiségű személyt vettek őrizetbe.⁵²

Melléklet

Dénes Ferenc felszólalása az SZLKP KB 1956. december 12–13-i ülésén

Beszámolójában Bacilek elvtárs a legutóbbi nemzetközi eseményeket értékelte, s említést tett többek között arról is, hogy ebben az időben jelentős szerepet játszott a párt-sajtó. Felkészülten tájékoztatta dolgozóinkat, magyarázott és figyelmeztetett a nemzetközi reakció részéről fenyegető veszélyre. Ez egyedül azért volt lehetséges, mivel Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága helyesen irányította a pártszervek és a párt-sajtó munkáját. A Központi Bizottság, különösen a magyarországi események idején, naponta pontosan tájékoztatta és irányította a párt-sajtót. Pozsonyban a kommunista párt Központi Bizottsága mellett naponta ülésezett a sajtóbizottság, s rövid és nagyon világos utasításokat adott, milyen álláspontot foglaljon el a sajtó az eseményekkel kapcsolatban. A Központi Bizottság ráadásul már a magyarországi ellenforradalom kitörése előtt gondosan ügyelt rá, hogy lapjaink ne tévedjenek arra az útra, amelyre a lengyel és magyar lapok tévedtek. Igaz, nálunk is voltak törekvések a lengyel és magyar sajtó módszereinek átvételére, voltak elvtársak – s nemcsak írók, hanem újságírók is –, akik a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa után azt gondolták, elérkezett az ideje, hogy felelőtlenül garázdálkodjanak az újságok hasábjain. Ilyen törekvések különösen azon újságírók körében fordultak elő, akik egyúttal írók is. Kizárólag bíráló cikkeket akartak írni, nem látni semmi mást, csakis a rosszat, támadásukat pedig mindenekelőtt a pártvezetés ellen akarták összpontosítani. Irigyleték a lengyel és magyar újságírók olcsó sikerét. Ekkor mutatkozott meg pártunk szilárdsága és egysége. Az efféle törekvésekkel hamar le tudtunk számolni. A lengyel sajtó nem volt akkora befolyással a szlovákiai olvasókra, mint a magyarországi újságírók cikkei. A magyarországi események előtt különböző lapok százai jártak ide: napilapok, hetilapok, havilapok, körülbelül háromszáz különböző sajtótermék. Naponta körülbelül ötszáz példány napilap járt, de a hetilapok együttesen már százezres példányszámban jártak, ami már veszélyes volt, mivel tartalmuk a párt ellen, s ma már bátran állíthatjuk, hogy a népi demokratikus rendszer ellen is irányult. Még az olyan – idézőjelben – ártatlan képes folyóiratok is, mint a *Béke és Szabadság* vagy a *Ludas Matyi* nagyon körmönfont módon tudtak uszítani a párt és a kormány ellen. De nem kis szerepet játszott ebben az időben az *Irodalmi Újság* és a *Művelt Nép* is, amelyek az írók hivatalos lapjai voltak, s amelyek közvetlenül a magyarországi események kitörése előtt, tehát már október 23-a előtt egyenesen pogromszerűen uszítottak minden ellen, ami népi és szocialista volt. Kritikusan kell itt szólnom arról, miként feledkezünk meg néha a pártnak az éberséggel és elővigyázatossággal kapcsolatos figyelmeztetéseiről. Állami szerveinknek már korábban észre kellett volna venniük, milyen kárt okozhatnak ezek az újságok, milyen rettenetesen megmérgezhetik a csehszlovákiai magyar dolgozók gondolkodását. Azért, ami Magyarországon történt, nagy felelősség terheli azoknak az íróknak és újságíróknak jelentős részét, akik ezekbe az újságokba publikáltak. Kendőzetlenül megmutatkoztak a nagy „értelmiségiek”, elárulták, milyen a viszonyulá-

suk a dolgozókhöz és milyen ellenszenvet táplálnak a népi demokratikus rendszer iránt. A mi címünkre is nemegyszer elhangzottak olyan hangok, különösen a kispolgároktól, hogy nekünk is úgy kellene írunk, ahogy a magyarországi újságok írnak. Állítólag tanulnunk kellene tőlük, különösen a magyarok érdekében kellene írunk és az itteni magyar lakosság érdekeit védelmeznünk. A magyar sajtóban ráadásul olyan cikkek is megjelentek, amelyek a szemünkre vetették, hogy nem látjuk a magyar érdekeket. Ezek az uszító hangok azonban nem zavarták meg a fejünket, szilárdan álltunk pártunk irányvonalán. Szerveinknek a jövőben jobban kellene ügyelniük arra, milyen sajtóanyag és milyen terjedelemben jön be hozzánk. Köztársaságunkban még sok az olyan magyar dolgozó, aki csak részben vagy egyáltalán nem tud szlovákul, s ezért magyarul kénytelen olvasni azt, amihez hozzájut. Ezért volt nálunk ennyire elterjedt a magyar sajtóanyag. Magyar dolgozóink most nagy elismeréssel és örömmel fogadják a huszonnégy oldalas *A Hét* című kulturális hetilap kiadását, amely képeivel részben helyettesíti a képes folyóiratokat is. Komoly kérdés azonban, hogy egyáltalán nem jelenik meg nálunk magyar nyelvű elméleti pártlap, és ezért eddig mindenki, aki nem tud szlovákul, a Magyarországról behozott elméleti folyóiratokat volt kénytelen olvasni. Ezek az elméleti folyóiratok már korábban sem feleltek meg a mi feltételeinknek, és még kevésbé fognak megfelelni a jövőben, ha majd megint megjelennek. Úgy gondolom, szükséges lenne, hogy a Központi Bizottság vegye fontolóra egy ilyen magyar nyelvű elméleti folyóirat kiadását, mint ahogy cseh nyelven megjelenik a *Nová mysl*, szlovák nyelven pedig a *Pod zástavou socializmu*. Ráadásul véleményem szerint a helyzetnek úgy kellene megváltoznia, hogy a szocializmus egészséges eszméi a jövőben tőlünk áramoljanak Magyarországra felé. Tehát nekünk kellene őket anyagokkal ellátnunk, hogy segítsünk nekik megszilárdítani a népi demokratikus rendszert és főleg a párt sorait. Szükségesnek tartom megemlíteni azt is, hogy a rádióban keveset sugárzunk a magyar dolgozóink számára. Rádiónk útján sokkal többet kellene szólnunk a magyar dolgozókhöz, már csak azért is, hogy ezt a hangot Magyarország dolgozói is hallgassák. Hogy ennek megvan az értelme, arról meggyőződhattunk akkor, amikor a nehéz napok alatt innen szóltunk Magyarországra dolgozóinkhoz. Pártunknak a magyar párt és a magyar dolgozók számára nyújtott segítsége általában nagyon hatékony volt. Nagy visszhangja volt az *Új Szó* magyarországi kiadásának. Ezt legjobban az a kis epizód jellemzi, amelyet két héttel ezelőtt a volt magyar helyi ipari miniszter, Szabó elvtárs mesélt el nekem: A magyar kommunisták az ellenforradalom garázdálkodása idején minden reményüket elveszítették. Annyira tájékozatlanok voltak, hogy az ellenforradalmárok kezdeti magyarországi sikereit az ellenforradalom egész közép-európai győzelmének hitték. Azt gondolták, nálunk is minden összeomlóban van. Egyenesen kétségbe voltak esve. És akkor az a földműves, aki vidékről élelmiszert hozott nekik, titokban átadta neki az *Új Szó* néhány számát. „Amikor elolvastam őket – mondta Szabó elvtárs –, új erőt merítettem, és tudatosítottam, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja és a Csehszlovák Köztársaság kormánya szilárdan áll, és kész visszaverni a népi demokratikus rendszer elleni minden támadást.” Arról, hogy Magyarország dolgozói miként fogadták újságunkat, azok az elvtársak tudnának mesélni, akik – életük kockáztatásával – naponta vitték át az *Új Szót* Magyarországra, hogy a magyar dolgozókat biztosítsák Csehszlovákia Kommunista Pártjának szilárdságáról és egységéről, valamint hogy megerősítsék őket szolidaritásunkról csakúgy, mint a nemzetközi kommunista mozgalom szolidaritásáról az ellenforradalom elleni harcukban.

Az *Új Szó* szerkesztőségi kollektívája örömmel látott hozzá az új jelentős feladatok teljesítéséhez, s amint az a beszámolóból kitűnik, feladatát tisztességgel ellátta.

Ugyanakkor nem hallgathatom el, hogy voltak a szerkesztőségben olyan elvtársak, akik meginogtak, akik nacionalista jelszavak hatása alá kerültek. Ezt már akkor észre lehetett venni, amikor a magyar újságokban a párt és a népi demokratikus hatalom elleni cikkek kezdtek megjelenni. Olyanok is akadtak, akik üdvözölték Nagy Imre visszatérését, s nem látva az ellenforradalom térnyerését, a magyarországi eseményeket „nemzeti forradalomnak” és „igazságos felkelésnek” vélték. Eszmei alapállásukat ezt követően az itteni magyar írók értekezletén világosan meg is fogalmazták. Határozatukban a Magyar Dolgozók Pártja egykori vezetésének hibáit határozottabban ítélték el, mint az ellenforradalom barbár-fasiszta tetteit. Arra akarták rábírn az *Új Szó* szerkesztőségét, hogy a határozatot tegye közzé, azt a határozatot, amelyben egy szóval sem emlékeztek meg a Szovjetuniónak a békeharcban betöltött szerepéről, feltételezem ugyanakkor, hogy éppen ennek elhallgatásával a szovjet hadsereg előrenyomulását Magyarország belügyeibe való beavatkozásnak tekintették. A nacionalista szárny egyik képviselője – Bábi – olyan messzire ment, hogy megfenyegette a szerkesztőséget, hogy majd meglátjátok, mi történik, ha a határozatot nem tesszük közzé. Így aztán megláttuk, mi történt: Csehszlovákia magyar dolgozói, közösen a szlovák és cseh dolgozókkal, elítélték a magyarországi ellenforradalmat, és szilárdan a pártvezetés és a Nemzeti Front kormánya mellé álltak. Bábi a magyar írók értekezletén valamiféle közép-európai föderáció szükségességéről merészelt beszélni, úgy gondolta nyilván, hogy Jugoszlávia vezetése alatt. Nem hiányoztak az értekezleten a szovjetellenes, nacionalista és antiszemita hangok sem. Nagyon kétes szerepet játszott az értekezleten a Szlovák Írók Szövetségének titkára, Štítnický elvtárs, aki el akarta érni, hogy az itteni magyar írók is olyan közömbös, sőt még rosszabb álláspontot foglaljanak el a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, mint ő és néhány további szlovák író. A jelenlevőket megismertette Fábry Zoltán magyar irodalomkritikus és író nyilatkozatával, amelyben visszavonja a magyarországi eseményekkel kapcsolatban a *Rudé právo*-ban közzétett nyilatkozatát, amelyben a nevezett Fábry elvtárs élesen elítélte az ellenforradalmat, valamint egyes magyar írók hozzáállását és magatartását. Nem nehéz kitalálni, mi módon érte el Štítnický elvtárs Fábry elvtársnál nyilatkozata visszavonását. Fábry elvtárs idős ember, beteg, s a mindennapi élettől teljesen elszigetelten egy Stósz nevű kis községben él. Fábry nyilatkozata, hogy visszavonja a *Rudé právo*-ban közzétett nyilatkozatát, az írók értekezletén nagy adu volt Štítnický kezében, mivel Fábry az itteni magyar írók szellemi vezetője. Igaz, hogy nagy antifasiszta harcos és író, nincs azonban forradalmi szellemmel áthatva. Štítnickýnek tehát a magyar írók értekezletén ilyen módszerrel sikerült olyan légkört teremtenie, amelyet pártellenesnek tekinthetünk, de jelentős hatással volt a légkörre a magyarországi írók nyilatkozata is, amelyet két napon át hajszoltak Budapestről, s amelyben a magyarországi írók azt üzenték, hogy mindaddig nem vesznek részt semmiféle társadalmi munkában, amíg az utolsó szovjet katona el nem hagyja Magyarországot. Ilyen lefolyása volt tehát az itteni magyar írók értekezletének, amelyen tőlünk is részt vett hat szerkesztő – pártalapszervezetünk tagjai. Amikor egyikük megértette, mi a kötelessége, s szólt a Szovjetunióknak ebben a küzdelemben betöltött jelentős szerepéről, valaki a következő ironikus megjegyzéssel hurrogta le: „Talán Dénes főszerkesztőt érzed a hátad mögött!” Pártalapszervezetünk taggyűlésén elemeztük az esetet, s egyes elvtársak elismerték a hibájukat, vagyis hogy megfélemedeztek arról, hogy a Szlovák Írók Szövetségében is kommunistáknak kell lenniük, s mindenütt pártunk alapszabálya szerint kell fellépniük. Elismerték, hogy hibát követtek el, amikor visszahúzódtak, és olyan embereknek engedték át a terepet, akik szét akarják verni a szlovák és cseh nemzettel a reakció elleni közös harcban al-

kotott egységünket. Jól tudjuk, kiket kell ezek közül az ingadozók közül meggyőzéssel helyes útra terelni, s azt is tudjuk, kik azok, akiktől szerkesztőségünknek meg kell válnia. Nagy hiányosság, hogy pártalapszervezetünk mind ez ideig gyenge munkát végzett. A legutóbbi események azonban jó tanulsággal szolgáltak a számunkra. Szerkesztőségünk túlnyomó többsége szilárdan és határozottan a párt vonalán áll, s elítéli az itteni magyar írók egy részének és azoknak a szerkesztőknek a magatartását, akik más utat keresnek, mint amelyet pártunk mutat nekünk. Ez a harc megacélozza sorainkat, s egész kollektívánk még határozottabban és hűségesebben kívánja teljesíteni azokat a feladatokat, amelyeket a Központi Bizottság számunkra kijelöl.

Forrás: SNA, ÚV KSS – pléna, 1836. d., *Zasadanie ÚV KSS, konané v dňoch 12.–13. decembra 1956.*

Jegyzetek

- 1 A CSKP KB, ill. az SZLKP KB Elnökségének megnevezését 1954-ben szovjet mintára (Politikai Bizottság, azaz Politbüro) egyaránt megváltoztatták, amíg azonban a prágai pártvezetés a Politikai Iroda (Politikai Bizottság, Politické byro) megnevezést vette fel, a pozsonyi nevéből a két párt közötti alárendeltségi viszonynak megfelelően kimaradt a „politikai” jelző, az csupán az Iroda (Bizottság, Büro) megnevezést használhatta.
- 2 Vö. Barnovský, Michal: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957)*. Brno, Nakladatelství Prius, 2002 /Krise komunistického systému v Československu 1953–1957. Sv. 6./, 61–99. p.
- 3 Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA), Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – Sekretariát (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – Titkárság; a továbbiakban: ÚV KSS – Sekr.), 143. d., Zápis zo 42. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 19-20. X. 1956. Zpráva o nedostatkoch v poľskej a maďarskej tlačí
- 4 Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 173. p.; Bílek, Jiří – Pilát, Vladimír: *Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. Soudobé dějiny* 1996 (III. roč.), 4. č., 500–501. p. (A Magyarországon bevetendő „önkéntes egységek” vezetését a pártvezetés elé terjesztett javaslat szerint a spanyol polgárháborút megjáró magyar nemzetiségű KB-tagra, Fábry Istvánra bízta volna.)
- 5 Pešek, Jan: *Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. Historický časopis*, 1993 (41. roč.), 4. č., 431. p.
- 6 SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – Predsedníctvo (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – Elnökség; a továbbiakban: ÚV KSS – Preds.), 932. d., Zápis zo 41. schôdzky Byra ÚV KSS, konanej dňa 24. októbra 1956.
- 7 SNA, ÚV KSS – Preds., 932. d., Zápis zo 41. schôdzky Byra ÚV KSS, konanej dňa 24. októbra 1956. Udalosti v Maďarsku – dialnopolis pre KV a OV KSS.
- 8 SNA, ÚV KSS – Preds., 932. d., Zasadnutie Byra ÚV KSS 24. X. 1956.
- 9 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956.
- 10 A Csemadok elnöke ebben az időben Lőrincz Gyula, vezető titkára Pathó Károly, szervezőtitkára Szabó Rezső, kulturális titkára Vajda József volt.
- 11 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956.
- 12 *Új Szó*, 1956. október 30. A Csemadok központi elnökségének felhívása, 2. p.
- 13 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956.
- 14 *Új Szó*, 1956. október 26. „Mi, az érsekújvári Elektrosvit dolgozói...” 1. p.
- 15 *Új Szó*, 1956. október 26. Az ógyallai traktorosok bizalma. 1. p.

- 16 *Új Szó*, 1956. október 28. A kalondai magyar nemzetiségű szövetkezeti tagok tiltakozása. 1. p.
- 17 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. októbra 1956. Návrh na organizovanie ďalšej politickej pomoci maďarským súdruhom.
- 18 SNA, ÚV KSS – Preds., 950. d., Zasadnutie Byra ÚV KSS 19. mája 1957. Informatívna správa z rokovania medzi delegáciou ÚV KSS a MSRS v Budapešti.
- 19 SNA, ÚV KSS – Preds., 934. d., Zpráva o činnosti Komunistickej strany Slovenska a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. (K. Bacílek referátumát közli: Pešek, Jan: *Slovensko v rokoch 1953–1957. Kapitoly z politického vývoja*. Brno, Nakladatelství Prius, 2001 /Krise komunistického systému v Československu 1953–1957. Sv. 4./, 100–110. p.)
- 20 Az *Új Szó* különszámai október 28-án, 29-én, 30-án és 31-én, november 1-jén, 2-án, 3-án, 5-én, 6-án, 7-én, 8-án, 9-én, 10-én, 11-én, 20-án, 21-én, 22-én, 23-án, 25-én, 27-én, 28-án, 29-én és 30-án, valamint december 1-jén és 2-án; az *Új Ifjúság* különszámai október 28-án, majd november 5-én, 7-én és 10-én jelentek meg.
- 21 Az *Új Szó* rendkívüli számaira lásd Zsilka László: Nem kért segítség. *Dimenziók*, 1994 (II. évf.) 1. sz. 22–25. p. (Az írás szerint a lap magyarországi számait november 30-ig adták ki.)
- 22 SNA, ÚV KSS – Sekr., 143. d., Zápis zo 43. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 2. XI. 1956.
- 23 Marušiak, Juraj: Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...*“ *Pocta Jozefovi Jablonickému*. Bratislava, Veda, 2005, 218–219. p.
- 24 Vö. Kaplan: i. m. 286. p.; Marušiak: i. m. 219. p.
- 25 SNA, ÚV KSS – Sekr., 143. d., Zápis zo 43. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 2. XI. 1956.
- 26 SNA, ÚV KSS – Sekr., 143. d., Zápis zo 43. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 2. XI. 1956. Prerokovanie uznesenia Politického byra ÚV KSČ vo veci poskytovania pomoci potravinami Maďarským súdruhom
- 27 *Új Szó* 1956. november 17. Hazaérkezett Magyarországról a csehszlovák kormányküldöttség, 1–2. p.
- 28 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí dňa 9. nov. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalostí v Maďarsku.
- 29 SNA, ÚV KSS – Sekr., 144. d., Zápis zo 46. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 23. nov. 1956. Dialnopolis KV KSS Bratislava, Nitra, B. Bystrica, Košice – pokyny o postupe a pomoci Maďarským pracujúcim.
- 30 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí dňa 9. nov. 1956 k otázkam vyhodnotenia udalostí v Maďarsku. Vö. Marušiak: i. m. 209–210. p.
- 31 Hajdu Tibor: „A magyar reakció népellenes puccsa.” A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi eseményekről. In *Évkönyv II*. Budapest, '56-os Intézet, 1993, 125–131. p.
- 32 SNA, ÚV KSS – Preds., 934. d., Zpráva o činnosti Komunistickej strany Slovenska a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku.
- 33 SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – pléna (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – plénum; a továbbiakban: ÚV KSS – pléna), 1836. d., Zasadanie ÚV KSS, konané v dňoch 12.–13. decembra 1956.
- 34 A magyar kisebbségnek a forradalomra való reagálására lásd a jelen kötetben Simon Attila: *A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom* c. tanulmányát, valamint Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet-Gondolat Kiadói Kör, 2003, 36–44. p.
- 35 Levéltári forrásokkal nem támasztható alá a korabeli nyugati sajtónak (*The New York Times*, 1956. november 2., *The Times*, 1956. december 7., *Neue Zürcher Zeitung*, 1957. augusztus 14.) a magyar emigráns kiadványok (pl. Révai István: A csehszlovákiai magyarság mai helyzete. *Katolikus Szemle*, 1958 [X. évf.]. 2. sz. 80. p.; Brogyányi, Coleman [Kálmán]: Hungary's Fight for Freedom and the Hungarian Minorities. In *Hungarians in Czechoslovakia*. New York, Research Institute for Minority Studies on Hungarians Attached to Czechoslovakia

- and Carpatho-Ruthenia, 1959, 94–95. p.) által is átvett állítása, hogy egyes dél-szlovákiai városokban: Érsekújvárott, Nyitrán, Léván, Losoncon, Szepsiben, Kassán és Nagykaposon rendszerellenes tüntetések zajlottak volna. (vö. Szesztay: i. m. 40–41. p.)
- 36 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS na zasadnutí dňa 9. nov. 1956 k otázke vyhodnotenia udalostí v Maďarsku.
 - 37 R. Strechaj magyarizációját egyes szlovák kutatók is kétkedéssel fogadják. Vö. Marušiak: i. m. 199. p.
 - 38 Pešek: Maďarské udalosti... i. m. 435–436. p.
 - 39 *A Hét*, 1957. július 7. (2. évf.) 27. sz. Lőrincz Gyula vitafelszólalása a Szlovák Nemzeti Front ülésén. 15. p.
 - 40 A Dénes által felvetett magyar nyelvű elméleti pártlap kiadására ugyan nem került sor, az SZLKP KB Titkársága azonban 1956. december 28-án határozatban mondta ki, hogy a szlovák *Život strany* magyar mutációjaként megjelenő *Pártélet* című lapot a cseh *Nová mysl* és a szlovák *Pod zástavou socializmu* című lapokból átvett elméleti írásokkal kell kiegészíteni. (SNA, ÚV KSS – Sekr., 146. d., Zápis z 53. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 28. XII. 1956.)
 - 41 *Rudé právo*, 1956. november 3. Maďarský spisovateľ Zoltán Fábry: Události, ktoré ženou vodu na mlyn imperialistum. 1. p. (Fábry nyilatkozatát másnap az *Új Szó* is átvette: *Új Szó*, 1956. november 4. Fábry Zoltán: Események, melyek az imperialisták malmára hajtják a vizet. 2. p.)
 - 42 SNA, ÚV KSS – pléna, 1836. d., Zasadanie ÚV KSS, konané v dňoch 12-13. decembra 1956. (Dénes Ferenc felszólalásának teljes szövegét lásd a tanulmány mellékletében.)
 - 43 Az ügynek a Csehszlovák Rádió magyar adásában is megvoltak a következményei: a rádió pozsonyi körzeti igazgatósága Dénes Györgyöt, valamint Delmár Gábort, a magyar adás szerkesztőségének helyettes vezetőjét „a munkarend megsértéséért” és „a kötelező politikai éberség elmulasztásáért” megrovásban részesítette. (Vö. –Iamér- [Lacza Tihamér]: Adalékok 1956-hoz. *Szabad Újság*, 2006. november 1. 16. p.)
 - 44 SNA, ÚV KSS – Preds., 942. d., Zápis z 8. schôdzky Byra ÚV KSS, konanej dňa 8. III. 1957. Návrh na uvoľnenie redaktora s. Jozefa Mácsa z redakcie Új Szó.
 - 45 A delegáció többek között Illés Bélával, Bölöni Györggyel, Karinthy Ferencsel, Örkény Istvánval, Veres Péterrel, Szabó Pállal és Darvas Józseffel találkozott.
 - 46 SNA, ÚV KSS – Preds., 942. d., Zasadnutie Byra ÚV KSS 8. 3. 1957. Informácia s. Jeleňa o nepriaznivých zjavoch v Kultúrnom živote. (Magyarországi levéltári források alapján ugyanerről lásd Szesztay: i. m. 43. p.)
 - 47 SNA, ÚV KSS – Preds., 933. d., Zápis zo 45. schôdzky Byra ÚV KSS, dňa 16. nov. 1956.
 - 48 SNA, ÚV KSS – Sekr., 120. d., Zápis zo 46. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS dňa 22. októbra 1955.
 - 49 SNA, ÚV KSS – Sekr., 138. d., Zápis z 27. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS, 1. júna 1956.
 - 50 Bibliotheca Hungarica, Šamorín/Somorja, Csemadok iratai, Elnökség, III. d., 121. cs., Jegyzőkönyv a Csemadok Elnökségének 1956. október 26-i üléséről.
 - 51 SNA, ÚV KSS – Sekr., 154. d., Zápis zo 7. schôdze Sekretariátu ÚV KSS, 19. VI. 1957. Návrh zásad pre dovoz a distribúciu tlače z Maďarskej ľudovej republiky.
 - 52 Magyar Országos Levéltár, XIX- J-32-a, Pozsonyi Főkonzulátus TÜK-iratai, 9. d., 47/5/szig.titk.1957.

Árpád Popély

Komunistická strana Slovenska a maďarská revolúcia roku 1956

Zhrnutie

Štúdia na základe archívneho materiálu vedenia Komunistickej strany Slovenska (KSS) skúma, ako reagovalo bratislavské ústredie strany na udalosti v Maďarsku roku 1956, aké nariadenia uplatnilo v praxi v záujme toho, aby sa revolučné hnutie neprenieslo aj

do Československa, ako hodnotilo správanie sa maďarskej menšiny počas revolúcie a napokon k akým opatreniam ho v rámci menšinovej politiky maďarská revolúcia donútila. Najdôležitejšie stranícke rozhodnutia síce nevznikli v Bratislave, ale v Prahe, no archívne materiály Ústredného výboru KSS, Sekretariátu ÚV KSS a Byra ÚV KSS poskytujú vynikajúce možnosti na zmapovanie reakcie československého i slovenského vedenia na revolúciu v Maďarsku.

Prvoradou úlohou slovenského vedenia strany bolo organizovať propagandu – sčasti smerom k domácejmu obyvateľstvu a sčasti smerom k Maďarsku. Kancelária ÚV KSS vyslala do jednotlivých krajov Slovenska vedúcich jeho oddelení, aby na mieste osobne riadili propagačnú činnosť. Pri ÚV vzniklo propagačné centrum, ktorého úlohou bolo riadiť propagačnú prácu nasmerovanú na Maďarsko a ktorého vedením bol poverený predseda Csemadoku, Július Lőrincz. Na tejto práci sa zúčastnili aj maďarskí komunisti, ktorí ušli do Československa, kde hľadali útočisko. Do propagovania priateľstva so ZSSR nasmerovaného na Maďarsko sa zapojila aj maďarská menšinová tlač na Slovensku. Predovšetkým to bol maďarský stranícky denník *Új Szó*, ktorý v čase od 28. októbra do 2. decembra vydával mimoriadne čísla rozširované v Maďarsku.

Komunistická strana Slovenska mala obavy predovšetkým zo správania sa mládeže a maďarskej menšiny. Preto považovala za dôležité inštruovať vedúcich Zväzu československej mládeže a Csemadoku o tom, aké politické aktivity treba rozvinúť medzi mládežou, resp. medzi maďarským obyvateľstvom.

Faktom je, že v Československu nedošlo v čase maďarskej revolúcie roku 1956 k nijakému väčšiemu vystúpeniu proti režimu. Popri hospodárskej a politickej situácii v Československu, ktorá bola lepšia ako v Maďarsku, treba príčiny hľadať aj v rýchlom a rozhodnom postupe straníckych a štátnych orgánov. Revolúcia nevyvolala organizované hnutie ani v kruhoch maďarskej menšiny. Hoci maďarské obyvateľstvo venovalo udalostiam za hranicami zvýšenú pozornosť, jeho sympatie sa prejavili len obmedzene. Diskrétny postoj maďarskej menšiny považovalo vedenie strany za prejav lojality maďarského obyvateľstva voči Československu. Interpretovalo ho v tom zmysle, že maďarské obyvateľstvo je spokojné so svojím postavením, považuje Československo za svoju vlasť a váži si národnostnú politiku strany. Pravdepodobnejším sa však zdá vysvetlenie, že v pamäti maďarskej menšiny bola ešte živá spomienka na prenasledovanie z rokov 1945–1948 a nemala odvahu otvorene sa postaviť na stranu revolúcie, aby jej znova neprisúdili kolektívnu vinu. Popri pocite ohrozenia hral úlohu aj fakt, že vysídlenie a výmena obyvateľstva obrala maďarskú menšinu predovšetkým o inteligenciu a jej noví vodcovia vymenovaní komunistickou stranou neboli vhodní na to, aby otvorene obhajovali záujmy menšiny a postavili sa na stranu revolúcie.

Za jeden z najzvláštnejších dôsledkov maďarskej revolúcie v Československu považujeme, že sa paradoxne pričínila o posilnenie maďarskej tlače na Slovensku. Vedenie strany totiž s cieľom nahradiť zakázanú maďarskú tlač z Maďarska rozhodlo o zvýšení nákladu najvýznamnejších maďarských týždenníkov na Slovensku (*Új Ifjúság*, *Szabad Földműves*, *Dolgozó Nő*) a o skoršom vydaní týždenníka *A Hét*, ktoré bolo naplánované na rok 1957.

LÁSZLÓ BUKOVSKÝ

ŠTÁTNA BEZPEČNOSŤ A MAĎARSKÁ REVOLÚCIA ROKU 1956

Päťdesiate roky minulého storočia v štátoch bývalého sovietskeho bloku boli poznamenané všeobecnou politickou i hospodárskou krízou. Táto kríza mala, prirodzene, hlbšie korene, ale po smrti Josifa V. Stalina a po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) sa dostala do popredia.¹

Po Stalinovej smrti sa objavili určité náznaky zmien v hodnotení vedúcich komunistických špičiek aj v Československu. Čiastočne ako výsledok tohto procesu môžeme hodnotiť organizačnú zmenu Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktorá bola vtedy na vrchole svojej moci. Okrem zásadných organizačných a personálnych zmien bolo 11. septembra 1953 zrušené ministerstvo národnej bezpečnosti a vytvorené nové ministerstvo vnútra, a to z ministerstva národnej bezpečnosti a vtedajšieho ministerstva vnútra.² Napriek týmto úpravám celá činnosť nového ministerstva bola naďalej podriadená záujmom a potrebám komunistickej strany.³

Na jar 1956 v intenciách sovietskeho vedenia bolo badať určité snahy politickej korektúry aj v Československu. Napriek susednému Poľsku a Maďarsku sa však z tohto procesu nevytvorili široké, celospoločenské aktivity a formy odporu, ktoré by ohrozovali ďalšiu existenciu totalitného komunistického režimu. Československý vývoj smeroval celkom opačným smerom. Komunistické vedenie po počiatočnej kríze stabilizovalo politickú a ekonomickú situáciu. V tomto procese efektívne asistovali ozbrojené zložky ministerstva vnútra (MV), medzi ktoré patrila i Štátna bezpečnosť, priamo riadená ministrom vnútra Rudolfom Barákom a tromi námestníkmi.⁴ Ozbrojené zložky MV boli formálne podriadené podpredsedovi vlády, ale v skutočnosti plnili rozhodnutia politbyra ÚV KSČ.⁵

Poľské a maďarské jesenné udalosti napriek stabilizácii politickej a ekonomickej situácie mali široký ohlas aj v Československu. V celej spoločnosti bolo badať dva typy odporu proti režimu: osobný a kolektívny, ktoré zahŕňali v sebe rôzne formy vonkajších znakov sympatie s revolučnými udalosťami a spoločenskou premenou v uvedených dvoch susedných štátoch. To, že tieto formy odporu boli neporovnateľné s maďarskými udalosťami, sa môže vysvetliť vnútropolitickou situáciou. V rámci straníckej špičky sa po roku 1953 neuvádzala žiadna nová alternatíva vo vnútri strany tak ako to bolo v Maďarsku v prípade Imreho Nagya. Napriek hospodárskej kríze na začiatku 50. rokov a menovej reforme roku 1953, životná úroveň v Československu bola vyššia ako v Maďarsku.⁶ V neposlednom rade spoločenskú pasivitu môžeme vysvetliť aj aktívnou činnosťou ozbrojených zložiek ministerstva vnútra.

Reakcia ÚV KSČ v rámci jeho spoločensko-mocenského postavenia bola nekompromisná. V dôsledku poľských a maďarských udalostí počas jesene 1956 bolo vydaných niekoľko noriem represívneho charakteru, pomocou ktorých ozbrojené zložky MV zaslaňovali, dezinformovali vlastné obyvateľstvo a monitorovali každý náznak odporu smerujúci proti „vedúcej sile“ spoločnosti. Výsledkom tejto činnosti bezpečnostných zložiek MV bolo hromadné perzekvovanie obyvateľstva.

Vedenie KSČ sa situáciou v Maďarsku prvýkrát zaoberalo 23. októbra na základe ústnych správ Antonína Novotného a Rudolfa Baráka. Na druhý deň poobede, po doručení nových správ o udalostiach v Maďarsku, zasadalo politbyro bez Novotného, ktorý v tom čase bol na porade v Moskve. Po prednesení aktuálnych správ ministrom vnútra najvyššie vedenie ÚV schválilo vydanie rozkazu ministra Baráka.⁷ Politbyro vzniknutú situáciu v susednom Poľsku a Maďarsku charakterizovalo ako proces vyjasňovania si niektorých vnútrostraníckych a vnútroštátnych otázok. Pouličné boje v Budapešti označovalo za ozbrojenú provokáciu malej skupiny ľudí. Napriek tomu politbyro vydaním tajného rozkazu ministra vnútra č. 105 vytvorilo priestor na agresívny postup proti potenciálnym nepriateľom a predpokladaným udalostiam na domácej pôde.

Tajný rozkaz MV č. 105 (TRMV) v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku v deviatich bodoch nariadil zložkám MV najvyšší stupeň bdlosti a akcieschopnosti. Štátna bezpečnosť ostrážito sledovala operatívnu situáciu v krajine a zachytávala všetky signály o šírení správ o revolučných udalostiach v Maďarsku a konkrétne správanie sa jednotlivcov. Na tento účel dostala ŠtB všetky operatívne prostriedky. Barák s rozkazom vyhlásil stav dosažiteľnosti pre všetky zložky MV, pričom náčelníci mali v právomoci podľa miestnej situácie posilniť útvary stálej služby. Na území celého Slovenska 24. októbra vyhlásil 50-percentnú pohotovosť všetkých zložiek MV vrátane vnútornej a pohraničnej stráže.⁸ Pohraničné oddiely Verejnej bezpečnosti (VB) boli posilnené príslušníkmi krajských správ MV a obmedzili malý pohraničný styk a turistické cesty na minimum.

Za celé obdobie revolučného diania v Maďarsku boli ozbrojené zložky MV v stálom kontakte s okresnými a krajskými orgánmi strany. Útvary ŠtB ale i VB pravidelne informovali o aktuálnej situácii stranícku špičku, stranícke orgány mali naopak za povinnosť politickú mobilizáciu príslušníkov MV. Náčelníci zložiek MV podávali denné situačné správy ministrovi vnútra, resp. sekretariátu MV.

V čase vydania rozkazu č. 105 došlo v Budapešti k ozbrojenému boju. Z obavy, že môže nastať podobná situácia, politbyro uvedeným rozkazom spravilo konkrétne bezpečnostné opatrenia Prahy. Počas pohotovosti hliadkovú službu a stráženie strategických objektov zabezpečovali jednotlivé správy a zvláštne odbory MV. Napr. II. správa MV mala na starosti monitorovanie Václavského námestia, III. správa MV kontrolovala vysielanie rozhlasu a televízie, venovala pozornosť školám, študentským ubytovniam a kostolom, VIII. správa strážila sídlo ÚV KSČ, Hrad, byty členov politbyra, budovu veľvyslanectva ZSSR a budovu ministerstva zahraničných vecí.⁹

V ten deň náčelníci krajských správ MV dostali úlohy ihneď rozpracovať a realizovať na svojich útvaroch jednotlivé body tajného rozkazu. Štátna bezpečnosť podľa príkazu ministra cez tajných spolupracovníkov, aktivistov a svojich príslušníkov aktivizovala operatívnu činnosť. V jednotlivých krajoch a okresoch sa táto operatívna činnosť zameriavala na sledovanie postoja občanov, na prieskum verejnej mienky, na šírenie protištátnych letákov atď. Osoby, ktoré schvaľovali situáciu v Maďarsku a ktoré sa záporne vyjadrovali proti štátnemu zriadeniu a ZSSR, boli rozpracované a sledované. Na túto činnosť ŠtB mohla využiť všetky prostriedky, ktoré mala k dispozícii.¹⁰ Platilo to aj na

kontrolu poštových zásielok, ktorú na krajských správach MV vykonávalo 2. zvláštne oddelenie.¹¹ Podľa rozkazu na úrovni okresov a krajov boli 26. októbra vytvorené operatívne štáby (skupiny), ktoré mali riešiť všetky záležitosti týkajúci sa udalostí v Maďarsku, a to koordinovať štátno-bezpečnostnú prácu, preverovať a vyhodnocovať správy.¹² V jednotlivých krajoch v zmysle rozkazov náčelníkov zintenzívnili hliadkovú činnosť v krajských a okresných mestách ako aj na všetkých cestách. Okrem toho napr. náčelník KS MV v Košiciach npor. Hanuljak nariadil prelustrovať podozrivé osoby v hraničných okresoch.¹³

Ozbrojené zložky MV operatívnu činnosť na jednotlivých krajských správach v pohraničných krajoch s Maďarskom vykonávali koordinovane. Operatívne súčasti napr. Krajskej správy MV v Košiciach – štátna bezpečnosť, verejná bezpečnosť a odbor železničnej dopravy – do 27. októbra, čiže za tri dni od vydania rozkazu, cez svojich tajných spolupracovníkov a inou cestou získali 121 agentúrnych správ.¹⁴ Presný počet tajných spolupracovníkov dosadených v Košickom kraji na sledovanie činnosti obyvateľstva zatiaľ nepoznáme. Z jednotlivých denných situačných správ sa však doteraz podarilo identifikovať 25 krycích mien tajných spolupracovníkov.

Tok informácií bol presne koordinovaný. Okresné oddelenia MV svoje denné správy predkladali do 15. hodiny krajským správam, ale i na OV KSS, vedúcemu tajomníkovi.¹⁵ Po ich vyhodnotení v mene operatívneho štábu KS náčelník posielal správy do Prahy na MV, do Bratislavy na KS MV námestníkovi MV a na krajský výbor strany (napr. náčelník KS MV v Prešove mjr. Lohner pravidelne zasielal správy vedúcemu tajomníkovi KV KSS Vasiľovi Biľakovi).¹⁶

Počet zaslaných denných správ závisel od intenzity udalostí. Po druhom zákroku sovietskych vojsk proti revolucionárom 6. novembra z Krajskej správy MV v Košiciach zaslali do Prahy spolu šesť správ.¹⁷ V zmysle tajného rozkazu ministra Baráka orgány MV operatívnu činnosť vykonávali aj v pohraničnom území s Maďarskom, ale i na druhej strane hraníc. Na získanie a vyhodnotenie správ z Maďarska boli náčelníci KS MV povinní vyslať hraničných zmocnencov na pohraničné oddiely VB, kde mali cez pohraničných zmocnencov z Maďarska získavať informácie o pohybe povstaleckých vojsk.¹⁸ Okrem toho pohraničné oddelenia mali zabezpečiť získavanie situačných správ z Maďarska pomocou dosiahnuteľných prostriedkov.

Revolúcia sa 24. októbra rozšírila po celom Maďarsku, v mestách i na vidieku. Po rokovaniach predsedníctva ÚV KSSZ udalosti v Maďarsku boli označené za „kontrarevolúciu“. ¹⁹ Československé stranícke vedenie v maďarských udalostiach videlo potenciálne nebezpečenstvo. Podľa rozhodnutia R. Baráka z 25. októbra ochrana južných hraníc s Maďarskom bola zverená jednotnému riadeniu pohraničnej stráže pod velením plk. Miroslava Dudu,²⁰ s ktorým KS MV udržiavali priame spojenie prostredníctvom styčných dôstojníkov. Hlavnou úlohou pohraničných oddelení bolo zabrániť akýmkoľvek pokusom o narušenie štátnych hraníc povstaleckými jednotkami. Na druhej strane však zavedením bezpečnostných opatrení zaistili voľný pohyb obyvateľstva na hraniciach z československej strany, aby nemohli získavať informácie od občanov z Maďarska. Na malý pohraničný styk vydávali osobitné povolenia náčelníci KS MV – platilo to aj v prípade straníckych funkcionárov.²¹

V dôsledku vývoja udalostí v Maďarsku a podľa moskovských intencií sa postoj politbyra KSČ priostřil. Na Východnom Slovensku v dôsledku aktivizácie domáceho odporu bola od 30. októbra 1956 nariadená stopercentná pohotovosť všetkých príslušníkov ŠtB, ako aj VB.²² Zvýšilo sa hliadkovanie na cestách a platila prísna kontrola všetkých podozrivých osôb. Príslušníci bezpečnosti sa cez agentúrnu sieť zameriavali

hlavne na zistenie rozširovateľov protištátnych letákov. Štátna bezpečnosť zintenzívnila svoju činnosť na objektoch po všetkých líniiach. Zvlášť venovala pozornosť hlinkovcom, tzv. bývalým ľuďom, cirkvi a bývalým vysokým dôstojníkom. Okresné oddelenia vypracovali zoznamy všetkých podozrivých osôb, tzv. reakčných živlov.²³

V posledných októbrových dňoch revolúcia v Maďarsku zvířazila. Pre sovietske vedenie to znamenalo, že sa vyčerpali možnosti mierového riešenia maďarskej krízy. Na rokovaniach predsedníctva ÚV KSSZ v dňoch 30. – 31. októbra 1956 sa zrodilo rozhodnutie o príprave druhej vojenskej operácie.²⁴ Československé stranické vedenie vojenský, ozbrojený zákrok proti povstaniu podporilo. Vzniknutú situáciu v Maďarsku charakterizovalo ako „akciu imperialistických síl proti socialistickým štátom a ich mierumilovnej politike“.²⁵

V súvislosti so sovietskou ofenzívou ozbrojené zložky MV sa pripravili na prípadné nepokoje aj v Československu. Úlohy ozbrojených orgánov MV v tomto smere konkretizoval ďalší tajný rozkaz R. Baráka, vydaný 3. novembra. V zmysle rozkazu ŠtB nekompromisne eliminovala akékoľvek aktivity odporcov komunistického režimu a svojimi prostriedkami obmedzila aj najmenšiu príležitosť ich aktivizácie. Cieľom komunistického vedenia bolo navonok prezentovať jednotu strany, jednotu robotníckej triedy a celej spoločnosti. Tento cieľ ŠtB svojou činnosťou plne podporovala. Podľa Baráka „Štátna bezpečnosť bola a je zbraňou strany a zbraňou ľudu. Vďaka vedeniu strany a vlády môže naša bezpečnosť úspešne plniť svoje čestné poslanie.“²⁶

Štátna bezpečnosť mala zaistiť všetky náznaky a pokusy nepriateľskej činnosti, ktoré by smerovali k protistraníckym a protištátnym výzvam a jednotlivé prípady samostatne riešiť. Najväčší dôraz MV kladlo na zosilnenie agentúrnej činnosti na všetkých úsekoch. Agentúra sa zameriavala predovšetkým na tzv. bývalých ľudí. Druhú cieľovú skupinu záujmu ŠtB tvorili západní diplomati, novinári a vízoví cudzinci. Ich styky sa monitorovali všetkými operatívnymi prostriedkami. ŠtB sa aktívne venovala agentúrnemu rozpracovaniu osôb, na ktoré už bol založený zväzok a mala signály o ich nepriateľskej činnosti. Za nepriateľskú činnosť sa považoval styk s rozvedkou západných štátov, podozrenie na organizovanie ilegálnych protištátnych skupín, sabotáže atď. Podľa tajného rozkazu č. 115 Štátna bezpečnosť venovala zvýšenú pozornosť odhaľovaniu nepriateľskej činnosti medzi študentmi, novinármi, spisovateľmi a umelcami. Sledovala činnosť bývalých väzňov, navrátilcov, turistov a všetkých cudzincov zo Západu.²⁷

Po skúsenostiach z Maďarska bolo vedenie komunistickej strany pripravené na prípadné demonštrácie i na ozbrojený odpor. Námetník MV plk. Jozef Kudrna mal za úlohu pripraviť zásady a smernice o agentúrno-operatívnej taktike v prípade nepokojov na športových, kultúrnych a spoločenských podujatiach.²⁸ V celej republike prebehli kontroly ochrany armádných muničných skladov pod dohľadom VI. správy MV. Ostatné skladiská zbraní a munícií mali zaistiť náčelníci krajských správ MV. V prípade nepokojov minister vnútra nariadil bojovú prípravu všetkých príslušníkov MV, ktorá bola zameraná na praktické ovládanie používaných zbraní. Podľa Barákovho rozkazu ozbrojené zložky MV mali v právomoci zneškodniť akékoľvek pokusy odporu. V okresných a krajských mestách boli počas lampiónových sprievodov a 7. novembra na manifestáciách pracujúcich v pohotovosti všetky ozbrojené zložky MV. Povinnosťou hliadok VB bolo udržať verejný poriadok a bezpečnosť počas sprievodov, zabráňovať rozširovaniu letákov, písaniu protištátnych nápisov, hlásaniu protištátnych hesiel a prekaziť prípadnú provokáciu a výtržnosť.²⁹ Okrem toho v krajských mestách boli zriadené pohotovostné jednotky ozbrojené ľahkými zbraňami. Počet príslušníkov jednotlivých pohotovostných jednotiek dosahoval 15 osôb.

V súvislosti s ozbrojeným útokom sovietskej armády 4. novembra minister Barák nariadil stopercentnú pohotovosť pre všetky zložky MV. Počas revolúcie legálne, resp. ilegálne prichádzali z Maďarska rôzne skupiny civilistov. Aby sa zabránilo prechodu bývalých revolucionárov na územie ČSR, po 4. novembri boli všetky osoby i členovia strany pri prechode štátnych hraníc s riadnym cestovným povolením odovzdané orgánom štátnej bezpečnosti na predbežný výsluch. Na slovenskej strane sa v sídle každého pohraničného okresu zriadili tzv. výsluchové skupiny. Existovali len krátko – námestník ministra vnútra plk. Karel Klíma ich dňom 23. novembra 1956 zrušil. Členovia týchto skupín sa vrátili na miesta trvalého zaradenia a úlohy výsluchových skupín prevzali okresné oddelenia MV, ktoré podľa potreby na to určili istý počet príslušníkov zo svojich radov.³⁰

Po potlačení revolúcie v Maďarsku sovietskou armádou MV postupne odvolalo svoje bezpečnostné opatrenia. Tajným rozkazom č. 120 z 9. novembra 1956 bola na Slovensku zrušená pohotovosť príslušníkov ŠtB i VB. Naďalej však zostala v platnosti stopercentná dosažiteľnosť. Náčelníci krajských správ MV mali podľa miestnej situácie zaistiť ďalšie bezpečnostné opatrenia.³¹ Štyri dni po historickej návšteve predsedu vlády ČSR Viliama Širokého v Budapešti, minister Barák ďalším rozkazom zrušil 20. novembra dosažiteľnosť ozbrojených zložiek MV. Zrušil aj mimoriadne opatrenia vo väzniciach a povinnosť podávania mimoriadnych situačných správ. Vzhľadom na konsolidáciu situácie v Maďarsku prestali o mesiac neskôr, 20. decembra, platiť mimoriadne opatrenia aj na československo-maďarských štátnych hraniciach.³²

Rudolf Barák činnosť bezpečnostných orgánov počas maďarských udalostí hodnotil veľmi kladne. Koncom novembra vyslovil poďakovanie všetkým zložkám MV za zodpovedný výkon služby. Podľa neho všetky zložky MV prejavili pri výkone služby „vysokého stranického a bojového ducha, a tým znovu potvrdili, že aparát ministerstva vnútra je spoľahlivou zbraňou ľudu, KSČ a vlády národného frontu“.³³

Táto „spoľahlivá zbraň ľudu“ z mocenského princípu úzkej elity KSČ, resp. KSS spečatila životy cca 400 občanom na Slovensku, ktorí verejne alebo tajne vyslovili súhlas so spoločenskou premenou a podporili udalosti v Maďarsku.

Poznámky

- 1 Kaplan, K.: Československo v letech 1953–1966. 3. část. Praha, SPN, 1992, s.4.; Marušiak, J.: Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956–1957. In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989. Najnovšie dejiny I. Banská Bystrica, 1997, s.180–181.
- 2 Frolík, J.: Nástin organizačného vývoje štátobezpečnostných složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: Sborník archivních prací, 1991, č.2, s. 463–470.
- 3 Pešek, J.: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970. Bratislava, Veda, 2000, s. 21.
- 4 Pešek, J.: c. d., s. 22.
- 5 Frolík, J.: c. d.; Churaň, M. a kol.: Encyklopedie špionáže. Praha, 2000, s. 224.
- 6 Szakolczy, A.: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Budapest, 2001, s. 17–18. Životná úroveň mestského obyvateľstva v Maďarsku bola roku 1956 nižšia, ako roku 1936.
- 7 Pernes, J.: Ohlas maďarské revolúcie roku 1956 v československej verejnosti. In: Soudobé dějiny, 4, 96, s. 512–527; Bílek, J. – Pilát, V.: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In: Soudobé dějiny, 4, 96, s. 500–512.

- 8 Archív Ústavu pamäti národa. (A ÚPN). Zbierka normatív. TRMV č. 105/1956.
- 9 Tamže, príloha TRMV č. 105/1956.
- 10 A ÚPN. f. B 10. Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. Inv. j. 72.
- 11 A ÚPN. Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. KE-OP. a. č. 8417. Správa o verejnej mienke za deň 4. 11. 1956 podľa poštových zásielok.
- 12 Tamže. V Košickom kraji boli na základe rozkazu náčelníka KS MV č. 15 zriadené okresné štáby. Napr. na OO MV v Poprade členmi štábu boli: por. Bušovský – náčelník štábu, npor. Zofčák – zástupca náčelníka, ppor. Koval, ppor. Komarnický a ppor. Dorčiak – členovia.
- 13 A ÚPN. f. B 10. Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. Inv. j. 72. Nariadenie npor. Hanulíka pre všetky OO MV z dňa 25. 10. 1956.
- 14 Tamže. Cestou agentúry bolo získaných 42, cestou DP a aktivistov 56, z oficiálnych prameňov 5 a cestou poštovej kontroly 18 správ.
- 15 A ÚPN. f. B 10-3. Okresné oddelenie MV vo Vranove. Inv. j. 7.
- 16 A ÚPN. f. B 10-7. Krajská správa MV v Prešove. Inv. j. 88.
- 17 A ÚPN. f. B 10 Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. Inv. j. 72.
- 18 Tamže.
- 19 Szakolczy, A.: c. d., s. 35.
- 20 Štaigl, J.: Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956. In: Armáda a spoločnosť v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Bratislava, 1997, s.187–188.
- 21 A ÚPN. f. B 10 Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. Inv. j. 72.
- 22 A ÚPN. f B 10 Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. Inv. j. 72. Nariadenie náčelníka KS MV v Košiciach z dňa 30.10.1956.
- 23 Tamže.
- 24 Germuska, P.: Najnovšie poznatky o maďarskej revolúcii roku 1956 a maďarsko-slovenské vzťahy roku 1956. In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989. s. 155.
- 25 A ÚPN. Úvod TRMV č. 115/1956.
- 26 Tamže.
- 27 Tamže. Bod 2.
- 28 Tamže. Bod 4.
- 29 A ÚPN. f. V/R 08 Krajská správa MV S-VB v Nitre. Inv. j. 14.
- 30 A ÚPN. f. B 10 Krajská správa ZNB S-ŠtB v Košiciach. Inv. j. 72.
- 31 A ÚPN. TRMV, č.120/1956 (Zrušení pohotovosti příslušníků MV a VB u součástí na Slovensku).
- 32 A ÚPN. TRMV č. 140/1956 (Zrušení mimořádných opatření na čs.-maďarské státní hranici).
- 33 A ÚPN. TRMV č. 128/1956 (Opatření v souvislosti s vystoupením kontrarevoluce v Maďarsku).

Bukovszky László

Az Államvédelmi Hatóság és az 1956-os magyar forradalom

Rezümé

Az 1956. október 23-i budapesti, majd az azt követő magyarországi események hatását a legfelsőbb csehszlovák állami- és pártvezetés aggodalommal figyelte. Saját hatalmának megdöntésétől féltve tartott minden esetleges ellenállási formától. A politikai vezetés a kezdeti önvédelemből rövid idő alatt az agresszió, majd az internacionalista, bárati segítségnyújtás dimenziójába lépett át. E háromlépcsős folyamat szlovákiai esemé-

nyeit teljes egészében dokumentálják a csehszlovák belügyminiszter Rudolf Barák rendelkezései, valamint Államvédelmi Hatóság (Štátna bezpečnosť – ŠtB) forrásai.

A pártvezetés a közvetlenül irányított fegyveres szervein – többek között az Államvédelmi Hatóságon – keresztül ellenőrizte az országhatáron belül, de azon kívül is a magyarországi események hatását. Sztálin halálát követően a politikai enyhülés bizonyos fokú változásokat eredményezett a csehszlovák Államvédelmi Hatóság irányításában és szervezetében. A megszüntetett önálló Nemzetbiztonsági Minisztérium 1953 őszén összeolvadt a Belügyminisztériummal. A minisztérium szerkezeti átalakítását követően a belügyminiszter első helyettese látta el Államvédelmi Hatóság szerveinek felügyeletét. Az egész szervezet azonban belügyminiszter közvetlen irányítása alatt állt.

Az, hogy 1956 őszén a magyarországi eseményekhez hasonló széles körű társadalmi megmozdulásokra Csehszlovákiában nem került sor, több okra vezethető vissza. A kommunista párt konzervatív szárnyának 1953-at követően apró változtatásokkal sikerült megerősítenie hatalmi pozícióját, s a hazai gazdasági helyzet is lényegesen jobb volt, mint Magyarországon, de ami a legfontosabb: a belügyi szervek, elsősorban az Államvédelmi Hatóság minden eszközt bevetett, hogy az esetleges ellenállási megnyilvánulásokat eltiporja.

A Belügyminisztérium fegyveres szerveinek tevékenységét a belügyminiszter saját rendeleteivel irányította. Az általános rendeletek mellett a belügyminiszter – Rudolf Barák – 1956. október 24-e és december 20-a között kiadott 10 titkos parancsa szabta meg az Államvédelmi Hatóság szerveinek irányvonalát. A Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága Elnökségének jóváhagyása után kiadott rendeletek sorát a 105. számú titkos parancs nyitotta meg. Ez a magyarországi és a lengyelországi események kapcsán az állambiztonság szerveit 50 százalékos készenlétségbe helyezte. Országos viszonylatban a legmagasabb éberséget és a társadalmi szervezkedések csírájában való elfojtását fogalmazta meg, fokozta az operatív tevékenységet az ún. belső, ill. a külső ellenséggel szemben stb. A második szovjet beavatkozás előtt egy nappal kiadott 115. számú titkos parancs alapján rendkívüli intézkedések léptek életbe az ország egész területén, amely a fegyveres fellépést is engedélyezte. A belügyi alakulatok 100 százalékos készenlétségben várták az események kibontakozását.

A magyar forradalom és szabadságharc fegyveres leverése után a belügyminiszter fokozatosan visszavonta a korábbi intézkedéseit. Viliam Široký budapesti látogatását követően, 1956. november 20-án Rudolf Barák belügyminiszter megszüntette a belügyi szervek készenléti állapotát, majd december 20-án a csehszlovák–magyar határszakaszon is megszűnt a rendkívüli állapot.

A belügyi szervek, köztük az Államvédelmi Hatóság 1956 őszén betöltött szerepét jól tükrözi, hogy az idézett titkos rendelkezések és a kiépített operatív tevékenység során kb. 400 szlovákiai polgár ellen indult eljárás a forradalom és szabadságharc idején végzett állam- és társadalomellenes tevékenységük miatt.

JOZEF HALKO

OHLAS MAĎARSKEJ REVOLÚCIE ROKU 1956 V KATOLÍCKEJ CIRKVI V ČESKOSLOVENSKU

Analýzy postojov a fungovania katolíckej cirkvi počas štyridsaťročnej existencie komunistického režimu potvrdzujú, že práve cirkev napriek svojej ideologickej odlišnosti bola jedinou legálne existujúcou, pritom sústavne obmedzovanou opozičnou štruktúrou vtedajšej spoločnosti. Najvyššie komunistické vedenie ju vtedy charakterizovalo ako „reálnu silu, ktorá v sebe skrýva možnosť zneužitia proti záujmom pracujúceho ľudu a proti výstavbe socializmu“ a to pre jej „dobrú organizáciu... masovú základňu a silu náboženských prežitkov v mysliach ľudí“.¹ Táto „reálna sila“ sila sa začala prebúdať aj v prvých mesiacoch roka 1956 po kritike stalinských deformácií na XX. zjazde KSSZ a po celoštátnej konferencii Komunistickej strany Československa (KSČ) z polovice júna, pretože ich vnímala ako náznaky politického odmäku. Od jari 1956 silneli zo strany cirkvi kritické hlasy voči cirkevnej politike štátu, konkrétne v máji predložil Celoštátny mierový výbor katolíckeho duchovenstva svojich 34 požiadaviek. Tento pohyb vo vnútri cirkvi vyvrcholil, keď 27. októbra 1956 štyria slovenskí biskupi dňa podali vláde petíciu s požiadavkou na zmeny cirkevných zákonov s odvolaním sa na zmeny v susednom Poľsku a Maďarsku. Hoci biskupi svoje požiadavky formulovali pred vypuknutím nepokojov v Maďarsku, komunistická vláda ich dostala práve v čase ich maximálneho vyhrotenia, čo vnímala ako akt odporu cirkevných predstaviteľov „podľa maďarského vzoru“.² Za „maďarský vzor“ komunisti akiste pokladali kardinála Józsefa Mindszentyho, ktorý po oslobodení z internácie 3. novembra večer prehovoril v priamom rozhlasovom vysielaní. Prebiehajúcu revolúciu definoval ako národnooslobodzovací zápas proti sovietskej okupácii a komunistický režim označil za skrachovaný. „Ako hlava katolíckej cirkvi vyhlasujem“, dodal kardinál, „že všetky ujmy, ktoré Cirkvi spôsobil skrachovaný, násilnícky a lživý režim, odstránime!“³

Neprekvapuje teda, že už 24. októbra dostali všetky okresné oddelenia ministerstva vnútra ČSR (MV) rozkaz celoplošne skúmať verejnú mienku o revolučných udalostiach v Maďarsku⁴ a je len logické, že bezpečnostné orgány ostro sledovali aj cirkev, jej duchovných a veriacich. Ešte aktuálnejším sa takýto monitoring ukazoval, keď v Maďarsku 4. novembra zasiahli proti revolúcii sovietske vojská. V ten istý deň československý minister vnútra Rudolf Barák vyhlásil okamžitú „stopercentnú pohotovosť“ všetkých príslušníkov MV a jeho útvarov a do 18.00 toho istého dňa žiadal situačné správy o verejnej mienke občanov.⁵ Tieto správy, samozrejme, opäť opisovali i postoj duchovenstva k Mindszentyho a jeho protisocialistickým a protisovietskym výrokom.

Odoziev na Mindszentyho krátke pôsobenie zachytila Štátna bezpečnosť (ŠtB) medzi kňazmi relatívne málo, a to prevažne negatívnych. Malo to iste svoj dôvod: duchovní boli vo vyjadreniach k tejto problematike zvlášť opatrní na základe nedávnej

skúsenosti s perzekúciou 23 maďarských duchovných, obvinených zo špionáže pre maďarského kardinála.⁶ Negatívne vyjadrenia pochádzali z kruhov prorežimne pôsobiacich duchovných, pre ktorých kardinálov úmysel odstrániť ujmy spôsobené cirkvi znamenal aj bezprostredné ohrozenie ich prorežimného Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva. Napríklad popredný činiteľ tohto hnutia, litoměřický kapitulný vikár Eduard Oliva sa kardinálovým návratom cítil osobne ohrozený, veď hrozil aj návrat odstaveného českého biskupa Štěpána Trochtu, ktorého Oliva z vôle komunistov nahradil a za takúto kolaboráciu mohol byť exkomunikovaný.⁷ Ďalšie zmienky o Mindszentym zachytili agenti na banskobystričskom biskupskom úrade, kde na danú tému diskutoval tajomník kapitulného vikára Jána Decheta Jozef Broniš s farárom Štefanom Májovským zo Slovenskej Ľupče a s jeho kolegom Antonom Gröblom. Odsudzovali Mindszentym príchod do Budapešti, kritizovali ho, že „si vždy počínal ako gróf“ a že kňazov „považoval za otrokov“. Dá sa vraj očakávať, že so svojimi prívržencami bude v Maďarsku „prenasledovať pokrokových kňazov“.⁸ Toho sa panicky bál aj čelný predstaviteľ maďarského pokrokového duchovenstva Miklós Beresztóczy, ktorý práve počas maďarských udalostí navštívil Slovensko s delegáciou ďalších mierových kňazov z Maďarska. ŠtB zachytila, že Beresztóczy vyjadril nad Mindszentym návratom do Ostrihomy najväčšie obavy. „Mindszentym sa obávajú všetci kňazi“, hlásili agenti, „lebo vraj ide o absolútneho diktátora“.⁹

Komentáre k širším politickým súvislostiam zachytila ŠtB v Žilinskom kraji. Viacerí duchovní na čele s dekanom Rudolfom Številom z Čadce vyčítali Vatikánu, že s Mindszentym to vraj bol „netaktický ťah“, lebo kardinál takto „dostáva možnosť zasahovať do politiky“. Po prevzatí arcibiskupského úradu by sa mal radšej venovať iba tomuto úradu a cirkev nekompromitovať zasahovaním do politiky. Ono to totiž nemá dosah len na cirkev v Maďarsku, ale aj v Československu.¹⁰ Inak zmýšľal farár Alojz Drgoň z Fačkova, podľa ktorého mohol byť Mindszentym dosah iba minimálny, lebo ako „starý dedko“ „nemôže riadiť diecézu, lebo sotva chodí“.¹¹

Uprostred množstva takýchto kritik a výhrad voči maďarskému kardinálovi boli výnimkou pozitívne ohlasy u duchovenstva Trnavskej apoštolskej administratúry: o Mindszentym hovorili s radostnou úľavou, že „bude môcť brániť záujmy rímskokatolíckej cirkvi nielen v Maďarsku, ale bude prínosom pre celú cirkev“.¹²

Z Mindszentym obrany záujmov cirkvi napokon nebolo nič, keďže skončil v azyle na americkej ambasáde hneď po tom, ako revolučný pohyb potlačili sovietske vojská. O reakcie na ich zásah sa agenti ŠtB tiež intenzívne zaujímali. Chronologicky prvá informácia o tejto téme pochádza ešte z posledných októbrových dní: agenti vtedy zachytili výrok pravoslávneho kňaza Michala Symkarževského z Bajeroviec, že „sovietske vojská musia odísť z Maďarska“, lebo Maďari si chcú štát spravovať sami, s čím aj on „úplne súhlasí“.¹³ Súhlasil aj katolícky farár Dr. Fridrich Herczeg z Diakoviec, podľa ktorého majú ľudia socializmu, budovania raja a najmä Rusov po krk: desať rokov po vojne sú veľmi drzí a rozťahovační, pričom majú vlastné lacné obchody, kým maďarský ľud sa musí uskrňovať.¹⁴

Herczegove názory agenti zachytili bezprostredne po tom, ako Sovietsi zasiahli, čo nálady, samozrejme, radikalizovalo a agentúrne hlásenia konštatovali zostrujúce sa postoje. Napríklad topoľčiansky farár Štefan Michálek akúkoľvek intervenciu do vývoja ktoréhokolvek štátu zásadne zavrhoval, keďže je vecou každého národa usporiadať si svoje politické záležitosti podľa vlastného zváženia.¹⁵ Ani farár v Mariánke Ján Rybár sa netajil, že „bol proti boľševikom vždy a takým zostane“, a povstanie Maďarov označil za snahu vymaniť sa spod cudzej, čiže sovietskej nadvlády.¹⁶ Za „barbarizmus“ označil

počínanie Sovietov v Maďarsku farár Eduard Vendrinský z Domaníže, lebo búrajú domy, vraždia ľudí a deti a „to v dejinách nikdy nebolo“. Podľa neho by Američania „mali zasiahnuť a Rusov vyhnáť preč“. Podľa Vendrinského kolegu Júliusa Kalamena by zasa mali Sovietsku armádu z Maďarska jednoducho odsunúť a aj „my by sme sa mali od ZSSR odpútať a tak ľuďom poskytnúť viac slobody“.¹⁷ Podobne ostro odsudzoval zásah Sovietov farár Jozef Fridrich z Podskalja. Vraždenie obyvateľstva vyhlásil za čin proti ľudským právam, Rusi by mali ísť až niekam na Sibír a nezostávať v Európe. Aj on spomínal Američanov, ktorí by mali „okamžite zasiahnuť a ZSSR eliminovať“. „Farár Fridrich“, končí tajná správa, „sa prejavuje ako vyložené reakčný duchovný“. Ešte „reakčnejší“ bol kaplán Jozef Pociík: priamo do očí cirkevného tajomníka spochybňoval účelnosť priateľstva so ZSSR nielen pre veľký časový odstup od vojny, ale aj v dôsledku pochybnosti, že „akýže to už len je náš vzor“. Cirkevný tajomník sa mu pokúsil vysvetliť, že „priateľstvo so ZSSR je nutné v záujme budovania socializmu“.¹⁸

V záujme onoho pokračujúceho priateľstva a budovania socializmu stál komunistický režim koncom roku 1956 – aj vo vzťahu k cirkvi – pred náročnou propagandistickou úlohou: po absorbovaní a minimalizovaní protisovietskych nálad bolo žiaduce ventillovať vzniknuté napätie cez pozitívne ladenú a intenzívne propagovanú aktivitu, ktorou sa stala celospoločenská zbierka do tzv. Fondu solidarity.

Do formovania nálad voči Sovietom zapojili komunisti všetky využiteľné inštitúcie existujúce na pôde cirkvi, menovite *Katolícke noviny*, Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva, či dokonca Zväz československo-sovietskeho priateľstva (ZČSSP). *Katolícke noviny*, ktoré v tom čase úplne ovládali, vysvetľovali už týždeň po sovietskom zásahu, že „vláda Imre Nagya nevedela dosiahnuť poriadok najmä preto, že sa Nagy spojil s reakčnými stranami“, a úspešná bola až Kádárova vláda, ktorá „pozvala na pomoc sovietske jednotky, ktoré pomohli revolučnej vláde obnoviť pokoj a poriadok v celej krajine“.¹⁹ O blahosklonnosti Sovietov voči samotnému náboženstvu potom čitateľov katolíckeho periodika presviedčal článok z pera prorežimného kanonika Ladislava Poláka. Pod titulom *Chrámové staviteľstvo v Rusku* opísal svoje dojmy z Moskvy, ako sa tam „kochali krásami bielokamennej Moskvy... prechádzali Červeným námestím“. Polák konštatuje, že „svojbytnú formu typickej ruskej architektúry... obdivuje celý svet“.²⁰ O týždeň tie isté noviny informovali o „obnove starobyľých kostolov v ZSSR“, že sa tam „venujú veľké sumy na obnovu starobyľých architektonických pamiatok“, že moskovskí umelci obnovili kremľský chrám a že ukrajinská vláda uvoľnila na reštauračné práce tridsať miliónov rubľov.²¹ Nasledovala informácia o veľkorysosti Sovietskeho zväzu aj voči Maďarsku, postihnutému „kontrarevolučným pustošením“: „Predovšetkým Sovietsky zväz“, prízvukovalo to isté vydanie Katolíckych novín, „svojím veľkorysým rozhodnutím podáva maďarskému ľudu svoju pomocnú ruku, sovietska vláda rozhodla sa odoslať maďarským pracujúcim bez náhrady 50.000 ton obilia a múky, 3 000 ton mäsa, 2 000 ton masla a množstvo iných potravín.“²²

Ďalšou bázou využiteľnou na ovplyvňovanie nálad, bol Zväz československo-sovietskeho priateľstva. Najmä po sovietskej intervencii sa stala aktuálnou inštrukcia najvyššieho straníckeho vedenia venovať mimoriadnu pozornosť príprave Mesiaca československo-sovietskeho priateľstva.²³ Odbočka tejto sovietofilnej organizácie fungovala dokonca aj v bohosloveckom seminári, isteže nie zo spontánnej vôle seminaristov, ale pod nátlakom násilne dosadeného tajomníka Bohumila Kvasničku. Jeho úlohou bolo podrobne monitorovať nálady medzi profesormi a seminaristami, o ktorých v tom období napísal, že nežiadúci duch medzi nich preniká aj prostredníctvom pravidelne odobieraného maďarského katolíckeho týždenníka *Új Ember* a vo vystupovaní bohoslovcov

badateľ „nové a smelšie postoje“. Aby bolo jasné, že smelšie postoje sú nežiadúce, v polovici júna 1956 bol zo štúdia podmiennečne vylúčený seminarista Ľubomír Sedlák pre údajný nedostatok rešpektu „voči požiadavkám kladeným na vysokoškolského študenta – bohoslovca“. ²⁴

Napriek takémuto zastrašovaniu musel Kvasnička v novembri 1956 konštatovať, že „udalosti v Maďarsku vyvolali mimoriadny záujem a u mnohých študentov pochopiteľne aj očakávanie, čo prinesie každý ďalší deň u nás“. Súčasne prejavili sa aj rozpaky, lebo „študenti si pre rýchly spád udalostí nevedeli vytvoriť definitívne závery“. Podľa tajomníka v tomto období v časti študentov „badateľne oživilo národné povedomie, ako aj na myšlienke slovenskej vzájomnosti stojaci lojálny vzťah k ZSSR“. A pokiaľ ide o poslucháčov maďarskej národnosti, „neprejavili otvorene nezdravé tendencie“. Otázku Mindszentyho „všeobecne nerozhodne obchádzali“. Kvasnička to pripisoval vystúpeniu dekana Dr. Cyrila Dudáša, ktorý verejne priznal, že Mindszentyho vyhlásenie vzal „s bolesťou na vedomie“, lebo kardinál bude „pokračovať vo svojej činnosti tam, kde pred ôsmimi rokmi prestal“.

Kvasnička súčasne opisoval, aká vraj bola v tých dňoch neľahká jeho situácia na prednáškach spoločenských vied. Bohoslovcov sa snažil presvedčať, že s maďarskými pracujúcimi sympatizuje, pokladá ich však za „oklamanych reakciou“ a „strhnutých nacionalizmom“, pričom Jánosa Eszterházyho a Otta Habsburského označil za „kapitalistické a fašistické živly“. Tiež vyhlásil, že našej maďarskej menšine treba zabezpečiť „rovnaké práva ako ostatným pracujúcim“, s mnohoznačným dodatkom, že za to „budeme od nich žiadať vernosť republiky“. ²⁵

Nezdá sa však, že by Kvasnička presvedčil všetkých študentov, lebo sa neskôr sťažoval na „reakčne zameraných bohoslovcov“, ktorí kuloárne schvalovali maďarské povstanie, ospravedlňovali Mindszentyho, ba na jeho hodinách si dovolili kritizovať spôsob, akým tlač písala o pápežovi. Medzi profesormi bol zasa nápadne nelojálny Alexander Spesz, ktorý sarkastickými poznámkami proti socializmu „znížil jeho autoritu“. ²⁶

Túto napätú atmosféru sa Kvasnička medzi bohoslovcami pokúšal uvoľniť organizovaním prosocialistických a ešte viac prosovietských akcií. „Veľmi silno som zdôrazňoval“, hlásil svojim nadriadeným, „význam nášho spojenectva a priateľstva so ZSSR, najmä vzhľadom k blížiacemu sa Mesiacu československo-sovietskeho priateľstva.“ ²⁷ Čo najslávostnejšie zorganizoval jeho otvorenie, prednášku Jozefa Straku doplnilo počúvanie tvorby ruských klasikov a informatívna beseda o mierovej konferencii v Prahe. ²⁸ Posledné týždne roka 1956 opisoval Kvasnička nasledovne: „Politické ovzdušie bolo charakterizované doznievajúcim odrazom búrlivých udalostí v Maďarsku. S postupujúcou konsolidáciou pomerov začal pomaly klesať i záujem o túto otázku.“ Na ďalšiu konsolidáciu Kvasnička využil aj záver Mesiaca priateľstva, keď sa sám podujal na prednášku o tomto priateľstve „z hľadiska vývinu súčasnej medzinárodnej situácie“. ²⁹

Popri prerožimnej redakcii *Katolíckych novín* a súdruha Kvasničku, v kňazskom seminári spolupracovala na usmerňovaní nálad najmä medzi veriacimi aj skupina prerožimných kňazov tzv. Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva. Na zasadnutí jeho Celoslovenského mierového výboru v polovici novembra predniesol hlavný referát predseda výboru Alexander Horák, ktorý sa podujal analyzovať pomery predchádzajúce vývoju maďarských udalostí. Medzi iným vyhlásil, „že naše duchovenstvo sa od začiatku postavilo po boku pracujúceho ľudu a na tento ľud vždy s láskou myslí, pomáha mu a chráni i bude chrániť všetky jeho sociálne výdobytky“. ³⁰ Následne predsedníctvo uvedeného výboru prijalo vyhlásenie, v ktorom po odsúdení vojenskej agresie anglo-francúzskych jednotiek v Egypte jeho členovia konštatovali „hlboké rany v živote celého

národa v Maďarsku“. Z propagandistického hľadiska bola najdôležitejšia ich proklamácia, že „pevne stoja na základe ľudovodemokratického zriadenia našej československej vlasti“, veď práve preto môžu pomôcť bratom v susednom Maďarsku, aby „pocítili výsledky našej statočnej budovateľskej práce“. ³¹ Ďalší mieroví kňazi zdôrazňovali „vymožnosti socializmu“ a „upevňovanie priateľských vzťahov k Sovietskemu zväzu“, a čo bolo ideologicky ešte účinnejšie, vyzývali, aby sa náš ľud „nedal klamať nepriateľskými živlami“, ale aby pokračoval „v zdravom vývoji...“. ³² „Sme šťastní“, dodávali Katolícke noviny na inom mieste, „že Boh chráni našu vlasť od nešťastí a sme vďační aj našej vláde, že spravodlivou politikou, spravodlivým hospodárením zabezpečuje všetkému ľudu prácu, zárobok, liečenie, kultúrne výdobytky a iné.“ ³³

Drobnokresbu reakcie na revolúciu v Maďarsku dopĺňajú zápisnice z kňazských dekanátnych stretnutí. Na každej sa mali preberať tézy českého prorezimného duchovného Josefa Plojgara, ktoré preniesol na pražskej celoštátnej konferencii mierového duchovenstva. Ich základnou myšlienkou bolo, že v Maďarsku „pre nejednotnosť vlády neriešili požiadavky pracujúcich, čo zneužili kontrarevolučné prot ľudové sily pre svoje ciele, čo maďarský ľud ťažko oplakáva“. ³⁴ Plojgar citoval aj čelného francúzskeho komunistu Mauricea Thoreza, ktorý mal povedať: „My sa nikdy s komunistami nedohodneme na tom, či je po smrti nebo, alebo peklo; ale na tom, aby nebolo peklo na zemi, sa dohodnúť môžeme a musíme!“. ³⁵ Následné diskusie o revolúcii u južných susedov však vôbec spontánne, keďže každú kňazskú schôdzu duchovných dozoroval príslušný cirkevný tajomník, alebo dokonca sám vládny zmocnenec z biskupského úradu. Títo komunistickí funkcionári aktívne zasahovali do kňazských rozhovorov, vysvetľovali, ako treba chápať revolúciu u južných susedov, a od kňazov žiadali nepolitizovať a radšej upokojsť veriacich a tíšiť ich nálady.

O utišovaní nálad a neistote veriacich sa napríklad hovorilo na porade Okresného mierového výboru senického dekanátu. Farár Jozef Kuzma z Balogu nad Ipľom opisoval paniku svojich veriacich, skupujúcich potraviny. Len ťažko ich presviedčal, že vojna nebude, lebo oni mu zasa naliehavo radili „brať viac“. Duchovní sa na poradách pokúšali aj o viac či menej kompetentné politické komentáre: na spomenutej porade napríklad vystúpil farár z Čárov Ladislav Ryšavý, podľa ktorého dôležitú úlohu v Maďarsku zohrali „západné špiónážne centrály“. Senický farár Filip Beňačka zasa vybadal súvislosť medzi udalosťami v Egypte a Maďarsku a podľa príslušnej zápisnice mal vyhlásiť, že „tí, čo potláčajú a ničia slobodu v Egypte na Níle, nemôžu dopriať pokoja ani obyvateľom na Dunaji“. Keď sa porada chýlila k záveru, tzv. pokrokoví duchovní sa zaviazali „rozptyľovať nepriateľské správy cudzieho rozhlasu zameraného k otravovaniu nášho pokojného ovzdušia a svoje kázne z času na čas tak zameriavať na veriacich, aby ich viedli k uskutočneniu praktickej lásky k blížnemu“. ³⁶

Tému maďarskej revolúcie obšírne analyzovali aj kňazi dekanátu Modrý Kameň, ktorí tiež vykresľovali situáciu vo svojich farnostiach: farár Štefan Lestár z obce Olováry sa pýtal, či jeho maďarskí veriaci môžu svojim príbuzným pomôcť aj mimo Fondu solidarity. Prítomní duchovní opäť prebrali i tézy českého prorezimného duchovného Plojgara, ktoré sa stali východiskom na konštatovanie, že „u nás vládne kruhy správne sa riadili požiadavkami robotníkov... u nás zásadou bola jednota a mier“ a preto je nutné „upevňovanie jednoty ľudu a bratských zväzkov so všetkými krajinami tábora mieru, predovšetkým so ZSSR, ktorý nás nesklamal“. K tomu farár z Čeboviec Csányi kuriózne doplnil, že „politika v Maďarsku bola zlá, u nás je druhé Švajčiarsko“, lebo „politika našej vlády je správna a preto jej musíme dôverovať“. Na záver okresný cirkevný tajomník Moravčík poznamenal, že Fond solidarity v ich dekanáte vyniesol v rámci okresu 75-tisíc korún. ³⁷

Uvedený Fond bol ústrednou témou schôdze kňazov komárňanského dekanátu, ktorí debatovali nielen o pokusoch „špekulovať“ s týmto fondom, ale aj o „obetavej láske veriacich pri zbere naturálií pre trpiacich južných bratov“, ako to živo vykreslil okoličniansky farár Ľudovít Lintner. Do politických analýz sa pustil kolárovskej kanonik Karol Csókás, ktorý konštatoval, že Maďarsko do nešťastia „vohnala štvavá propaganda západu“. Na záver dekan J. Gajdoš kňazov povzbudil byť príkladom trpezlivosti a pokojamilovnosti a prosil podľa možnosti nekritizovať a nepolitizovať.³⁸ O „štvaní Západu“ na zhromaždení novozámockého duchovenstva hovoril kňaz Dr. Jozef Korec, podľa ktorého zásah ZSSR bol nutný, lebo „nesmieme dovoliť vytvoriť nové ohnisko vojny“, pričom „nepriateľské živly a propaganda“ v Maďarsku „nám môžu byť na poučenie a povzbudenie k bdlosti“. K tomu vládny zmocnenec na biskupskom úrade v Trnave Karol Nagy doplnil, že „nie všetko bolo v Maďarsku zlé“, že tu ide „o zdiskreditovanie ľudovodemokratického zriadenia“, a preto nech sa kňazi pričinia, „aby ľud správne chápal udalosti v Maďarsku“.³⁹

Menej ideologizovaný a problém lepšie vystihujúci pohľad na revolučné udalosti v Maďarsku ponúkol galantský dekan Rezső Andris na pracovnom zasadnutí šaliankeho dekanátu: „Problémy začali, keď po vynechaní odborníkov a zanedbaní skutočných záujmov krajiny obetovali istí vedúci činitelia v záujme zbožštených noriem plánu státisíce forintov. Výsledkom bolo, že maďarskí pracujúci mali rovnako málo peňazí, ako radosti. Robotníctvo túžilo po transparentnejšej atmosfére a pozdvihli hlas proti upadajúcej životnej úrovni... medzi mnohými slovami potom zazneli aj zbrane. Smutný výsledok toho všetkého všetci dobre poznáme“. Keď sa potom vládny zmocnenec Nagy zaujímal o nálady medzi veriacimi, odpovedali mu, že podľa všeobecného názoru u nás nič podobné ako v Maďarsku nehrozí. Niektorí duchovní referovali o pochvalných vyjadreniach návštevníkov z Maďarska, ktorí si s najvyšším uznaním povzdychli, „kiež by sme si mohli zobrať niečo z vášho blahobytu“. Okresný cirkevný tajomník na záver vyhlásil, že v Maďarsku situáciu „zneužilo bývalé vedenie“ a popri oprávnených požiadavkách pracujúcich „vystrčili hlavy aj hyeny“. Samozrejme, hyenami mali byť bývalí veľkostatkári a fabrikanti, ktorí urobili všetko v záujme opätovného prevzatia moci z rúk ľudu. „Ale to sa im podariť nemôže, lebo ľud má väčšiu silu ako oni!“ Kňazov znova upozornil, že ich povolaním nie je politika, ale pozdvihnutie blahobytu pracujúceho človeka.⁴⁰

Negatívne hodnotenie vojenského zásahu sovietskych vojakov mala do úzadia zatlačiť a do pozitívnej polohy pretransformovať aktívna stimulácia obyvateľstva, aby prispelo do široko propagovaného Fondu solidarity na pomoc postihnutým v Maďarsku. *Katolícke noviny* prízvukovali, že prvým dobrodincom je vlastne komunistická vláda a je príkladom pre ľud, keď ohlásila, že „poskytuje Maďarsku pomoc v hodnote 90 miliónov korún“.⁴¹

Úspech finančnej zbierky napomohli aj jednotliví slovenskí ordinári, ktorí s jej celoplošnou podporou nemohli mať zásadnejší problém: akcia sa javila ako cirkvi blízka forma almužny pre trpiacich a postihnutých. V inkriminovanom období všetky farské úrady dostali obežník s inštrukciou, aby duchovní podnietili veriacich do veľkorysých príspevkov. Zaujímavé je, že hoci z každého biskupského úradu rozoslali vlastné, samostatne koncipované texty, všetky zjavne vychádzali zo spoločnej ideovej matrice. Na prvom mieste bol vždy opis žalostnej situácie u južných susedov, po ňom nasledoval biblický argument, ktorý – do tretice – ústil do apelu nezostať ľahostajným a prispieť. V prvom bode obežníky opisovali „strašné“, či „hrozné“ udalosti, ktoré „otriasli svetom“, následne pripomínajú straty na životoch i „nedozierne“ hmotné škody. Obež-

níky zo Spišského podhradia, Košíc a Rožňavy plasticky vykresľovali „veľa hrobov, vdov a sirôt“, ⁴² „rozbúrané rodinné domy... vraždy, krviprelievania, siroty, vdovy, hriechy a preklánania... srdcervúco boľavé rany nášho najbližšieho suseda“. ⁴³ O „nesmiernej biede“ sa zmieňoval prípis z Rožňavy, ktorý detailizoval „viac miliónom metrov štvorcových rozbitého okenného skla v novembrových mrazoch“, čo prinieslo „zimú, chorobu, nahotu, hlad, rany a vojnové útrapy“. ⁴⁴ Po náčrte situácie sa uvádzal vhodný biblický citát o almužne a pomoci blížnemu, najčastejšie obraz milosrdného Samaritána a tiež úryvok z Matúšovho evanjelia, kde sa Ježiš identifikuje s chudobnými hovoriac „bol som hladný a dali ste mi jesť“, alebo „čokoľvek ste urobili jednému z týchto mojich najmenších bratov, mne ste urobili“ (Mt 25, 35 – 40). Častejšie sa tiež citovala výzva evanjelistu Jána nemilovať iba slovom a jazykom, ale „skutkom a pravdou“ (1 Jn 3, 17 – 18). „Toto majme pred očami“, napísal biskup Ambróz Lazík z Trnavy, „a toto vysvetlíme aj svojim veriacim, aby nielen súcitom sa naplnilo ich dobré srdce, ale aby sa ono otvorilo aj hmatateľným spôsobom, žeby každý podľa svojej možnosti prispel k zvýšeniu pomoci, ktorú chceme poskytnúť našim utrápeným a núdzu trpiacim bratom a sestrám v Maďarsku.“ ⁴⁵ V niektorých obežníkoch opäť nechýbala „ideologická nadpráca“ v podobe nasledovných formulácií: „Sme šťastní“, písalo sa v obežníku z Košíc, „že náš štát je ostrovom pokoja, poriadku, práce a neustále stúpajúcej životnej úrovne.“ ⁴⁶ „Pod vedením Národného frontu“, dodával cirkulár zo Spišského Podhradia, „začal náš ľud veľkú, dlhodobú akciu pomoci, Fond solidarity... nesmieme chýbať ani my so svojimi veriacimi.“ ⁴⁷

Pokusom o využitie cirkvi na spoluformovanie spoločenskej atmosféry komunisti vlastne priznali, že jej stále pripisujú nemalý vplyv. Či ich cirkev „poslúchala“ alebo „neposlúchala“, stále to vyjadrovalo jej pretrvávajúci účinný dosah na nezanedbateľné množstvo veriacich. Aj skúsenosti z roku 1956 vo veľkej miere potvrdili, že cirkev zostávala aspoň do určitej miery mienkotvornou štruktúrou spoločnosti. Niet preto divu, že po prekonaní tejto prvej veľkej krízy totalitného režimu naformuloval ÚV KSČ v máji roku 1957 ďalšie *Zásady cirkevnej politiky*, podľa ktorých bolo nutné „skoncovať s nesprávnou praxou podceňovania cirkevnopolitickej problematiky v okresoch, ktorá viedla k tomu, že často dozor štátu nad činnosťou cirkvi poklesol“. ⁴⁸

Možno si totalitný vládca koncom 50. rokov predstavovali, že problematiku cirkvi budú mať dlhodobo pod nerušenou kontrolou. Netrvalo však dlho a zo zahraničia prišiel ďalší, pre cirkev dynamizujúci a pre komunistov znepokojujúci impulz. Tentoraz nie z Maďarska, ale z Vatikánu, kde nový pápež Ján XXIII. nečakane vyhlásil zvolanie Druhého vatikánskeho koncilu. To je však už iná téma.

Poznámky

- 1 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) ÚV KSS – preds., kartón (kart.) 961. Správa o súčasnej cirkevno-politickej situácii na Slovensku a uskutočňovanie zásad cirkevnej politiky, schválených politickým byrom ÚV KSČ z 21. mája 1957, schôdza z 27. septembra 1957.
- 2 Pešek, J. – Barnovský, M.: *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava, Veda Vydavateľstvo SAV, 1999, s. 48–49.
- 3 Gergely, J.: Mindszenty József. In: Rácz, Á.: *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok – 100 portré a magyar történelemből*. Budapest, Rubicon-Aquila-Könyvek, 2000, s. 318–319.
- 4 Archív Ústavu pamäti národa (AÚPN), f. B 10 – Krajská správa MV Košice, i. j. 72. Materiály o verejnej mienke obyvateľstva v Košickom kraji – zamerané k udalostiam v Poľsku a

- Maďarsku a bezpečnostné opatrenia k týmto v r. 1956. Telegram všetkým náčelníkom okresných oddelení MV z 24. októbra 1956.
- 5 AÚPN, f. B 10-7 – Krajská správa MV Prešov, i. j. 88. Mapa správ – materiály maďarských udalostí v roku 1956. Telegram „Všem náčelníkům KS – MV v ČSR“ zo 4. novembra 1956.
 - 6 SNA, f. ÚV KSS, kart. 3, fs. 30. Zápisnica zo schôdze Sekretariátu ÚV KSS – ďalšie opatrenia v súvislosti s KA zo 14. júla 1949.
 - 7 Archiv Ministerstva vnitra (AMV) – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 1. Správa o ohlase medzi obyvateľstvom ku svetovým udalostiam z 5. novembra 1956.
 - 8 AÚPN, f. B 9 – Krajská správa MV Banská Bystrica, i. j. 24. Udalosti v Maďarsku a Poľsku, mapa č. 2. Situačná správa k udalostiam v Maďarsku zo 4. novembra 1956.
 - 9 AMV – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 15. Telegram OO-MV Trnava z 2. novembra 1956.
 - 10 AÚPN, f. B 9 – Krajská správa MV Žilina, i. j. 24. Mapa správ z bezpečnostných opatrení v dobe udalostí v Poľsku a Maďarsku. Poznatky k udalostiam v Maďarsku z 8. novembra 1956.
 - 11 AMV – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 2A. Správa o skúmaní verejnej mienky obyvateľstva z 2. novembra 1956.
 - 12 AMV – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 15. Telegram OO-MV Trnava z 2. novembra 1956.
 - 13 AÚPN, f. B 10-7 – Krajská správa MV Prešov, i. j. 88. Mapa správ – materiály maďarských udalostí v roku 1956 – Správa o situácii v kraji Prešov z 30. októbra 1956.
 - 14 AMV – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 1. Správa KS-MV Nitra o udalostiach v Maďarsku z 3. novembra 1956.
 - 15 AMV – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 1. Správa OO-MV Topoľčany o ohlase medzi obyvateľstvom k situácii v Poľsku a Maďarsku, agentúrna správa č. 35 z 29. októbra 1956.
 - 16 AMV – Praha, f. H-24, kart. 24 „Akcia povstalci“ r. 1956, zv. 15. Fonogram OO-MV Skalica zo 6. novembra 1956. Správa o verejnej mienke o situácii v Maďarsku a Poľsku z 28. októbra 1956.
 - 17 AÚPN, f. B 9 – Krajská správa MV Žilina, i. j. 24. Mapa správ z bezpečnostných opatrení v dobe udalostí v Poľsku a Maďarsku. Správa o poznatkoch k udalostiam v Maďarsku zo 16. novembra 1956.
 - 18 AÚPN, f. B 9 – Krajská správa MV Žilina, i. j. 24. Mapa správ z bezpečnostných opatrení v dobe udalostí v Poľsku a Maďarsku. Správa k prebiehajúcim udalostiam v Maďarsku zo 4. novembra 1956.
 - 19 Na konci týždňa – Maďarsko si obhájilo výdobytky socializmu. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 46 z 11. novembra 1956, s. 5.
 - 20 Polák, L.: Chrámové staviteľstvo v Rusku. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 46 z 11. novembra 1956, s. 3.
 - 21 Obnova starobylých kostolov a iných stavebných pamiatok v ZSSR. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 47 z 18. novembra 1956, s. 3.
 - 22 -!-: Buďme opravdivými samaritánmi praktických skutkov lásky. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 47 z 18. novembra 1956, s. 3.
 - 23 SNA, f. ÚV KSS – preds., kart. 933. Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS z 29. októbra 1956.
 - 24 Vnuk, F.: Cyrilometodská bohoslovecká fakulta v rokoch 1950–1956. In: *Historický zborník* 6. Martin, Matica slovenská, 1996, s. 106–108.
 - 25 Diecézny archív (DA) – Nitra, f. SLOVÚC, kart. 26, fs. 2. Situačná správa za november 1956 z 5. novembra 1956.
 - 26 DA – Nitra, f. SLOVÚC, kart. 26, fs. 2. Situačná správa za november 1956 z 5. decembra 1956.
 - 27 DA – Nitra, f. SLOVÚC, kart. 26, fs. 2. Situačná správa za október 1956 z 5. novembra 1956.
 - 28 DA – Nitra, f. SLOVÚC, kart. 26, fs. 2. Situačná správa za november 1956 z 5. decembra 1956.

- 29 DA – Nitra, f. SLOVÚC, kart. 26, fs. 2. Situačná správa za december 1956 z 5. januára 1957.
- 30 Po nastúpenej ceste vernosti. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 48 z 25. novembra 1956, s. 4.
- 31 Spoločné vyhlásenie širšieho predsedníctva CMV KD. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 48 z 25. novembra 1956, s. 4.
- 32 Pevne po boku nášho ľudu na pôde nášho ľudovodemokratického zriadenia. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 47 z 18. novembra 1956, s. 1.
- 33 Veríme v nastolenie dôvery a mieru medzi národmi. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 45 z 11. novembra 1956, s. 1.
- 34 Archív Rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu (ARKABÚ) – Trnava, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6933/1956. Zápisnica z okresnej mierovej porady kňazstva modrokamenského dekanátu z 28. novembra 1956.
- 35 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6932/1956. Správa z pracovnej porady rímskokatolíckych duchovných hlohoveckého dekanátu z 29. novembra 1956.
- 36 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6896/1956. Zápisnica z kňazskej porady Okresného mierového výboru senického dekanátu z 27. decembra 1956.
- 37 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6933/1956. Zápisnica z okresnej mierovej porady kňazstva modrokamenského dekanátu z 28. novembra 1956.
- 38 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6781/1956. Zápisnica z dekanskej porady v Komárne z 26. novembra 1956.
- 39 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 7033/1956. Zápisnica z porady rímskokatolíckych duchovných novozámockého dekanátu zo 4. decembra 1956.
- 40 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6850/1956. A szála-vágsellyei kerület papságának munkaértekezletén 1956. november 26-án a vágsellyei r. k. plébánián felvett jegyzőkönyv z 26. novembra 1956.
- 41 Len láskou možno rany zaceliť. In: *Katolícke noviny*, roč. 71, č. 46 z 18. novembra 1956, s. 1.
- 42 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6753/1956. Obežník č. VI/1956 z BÚ Spišské Podhradie z 24. novembra 1956.
- 43 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6768/1956. Obežník č. X/1956 z BÚ Košice z 26. novembra 1956.
- 44 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6718/1956. Obežník č. XIII/1956 z BÚ Spišské Podhradie z 24. novembra 1956.
- 45 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6582/1956. Obežník č. XIII/1956 z BÚ Trnava zo 16. novembra 1956.
- 46 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6768/1956. Obežník č. X/1956 z BÚ Košice z 26. novembra 1956.
- 47 ARKABÚ, f. Apoštolská administratúra Trnava, Int. 20, č. 6753/1956. Obežník č. VI/1956 z BÚ Spišské Podhradie z 24. novembra 1956.
- 48 Pešek, J. – Barnovský, M.: c. d., s. 81–83.

Jozef Haľko

Az 1956-os magyar forradalom visszhangja a csehszlovákiai katolikus egyházban

Rezümé

A kommunista rendszer idején tulajdonképpen az egyház volt az ország egyetlen ellenzéki ereje, s éppen ezért állandó ellenőrzésnek volt kitéve. Csehszlovákiában a hívőknek egy sajátos csoportját képezték a magyar nemzetiségű hívők, akikre jellemző

volt, hogy nagyon érzékenyen reagáltak mindarra, ami Magyarországon az egyházzal és a hívőkkel történt. Ezért természetes volt, hogy az 1956-os események kirobbanása után Csehszlovákiában a magyar nemzetiségű katolikusokat fokozottan figyelték. Az elhárítás hálózata által megszerzett aprólékos információk közül két témakör számított különösen fontosnak: egyrészt az, hogyan tekintettek Mindszenty József hercegprímásra, másrészt a forradalmat leverő szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos vélemények. A Mindszentyvel kapcsolatban kialakult vélemények túlnyomórészt negatívak voltak, és a rendszerrel többé-kevésbé kollaboráló papoktól származtak. Ezek a vélemények elsősorban azt a félelmet tükrözték, hogy amennyiben a hercegprímás ismét elfoglalná a helyét, az ateista rendszerrel való együttműködés miatt a papok egy részét bizonyára megbüntetné. Az ügynökök azonban jóval több olyan információt továbbítottak, amelyek a szovjet beavatkozásra vonatkoztak. Ezeknek a véleményeknek a túlnyomó többsége szintén elmarasztaló: elítéli a szovjet terjeszkedést és arroganciát.

Az egyház szeizmográfja a teológiai szeminárium hallgatóinak a csoportja volt, ahol annak ellenére, hogy több esetben kísérlet történt „a csehszlovák–szovjet barátság” megszervezésére, a hallgatók élesen kritikus állásra helyezkedtek, Mindszentyvel és a forradalommal mint olyannal kapcsolatban viszont szimpátiájukat fejezték ki.

A kommunista rendszer az egyházat nemcsak ellenőrizte, hanem arra is törekedett, hogy azt a társadalmi hangulatok tompítására és szabályozására is felhasználja. A *Katolícke noviny* című lap és a békepapi mozgalom révén egyrészt szovjetbarát hangulatot és állásfoglalást igyekezett kialakítani, másrészt a széles körben propagált szolidaritás segítségével az egyházon belül is igyekezett mérsékelni a kommunistaellenes hangulatot.

JOZEF LEIKERT

SLOVENSKÍ SPISOVATELIA ROKU 1956 A ICH REAKCIE NA UDALOSTI V MAĎARSKU

Spätný pohľad na udalosti, ktoré na Slovensku úzko súviseli s maďarskou revolúciou v roku 1956, zameriame konkrétnejšie na konanie slovenských spisovateľov. Pretože v tomto období práve spisovatelia najväčšmi ovplyvňovali verejnú mienku a patrili medzi intelektuálov, ktorí sa nebáli kriticky vystupovať voči praktikám vládnucej strany. Ak chceme pochopiť, prečo slovenskí spisovatelia v päťdesiatom šiestom prijali maďarskú revolúciu rozpačito, musíme si podrobnejšie všímať ich činnosť a aktivity od začiatku roka 1956. Najdôležitejšou udalosťou v živote českých a slovenských spisovateľov bol dnes už legendárny II. zjazd československých spisovateľov, ktorý sa konal 22.–29. apríla v Prahe. Predchádzal mu XX. zjazd KSSZ, na ktorom záverečné vystúpenie Nikitu S. Chruščova posmelilo aj slovenských a českých spisovateľov. Na svojom zjazde „vystúpili ako svedomie národa a apelovali na vedúce stranícke a vládne orgány, aby vyvodili dôsledky z predchádzajúceho obdobia bezprávia páchaného v masovom meradle“.¹ Najmä vystúpenia Františka Hrubína, Jaroslav Seiferta, ale aj Ladislava Mňačka a niektorých ďalších zarezonovali. Napríklad Mňačko zo zjazdovej tribúny na plné ústa navrhol, aby sa všetky kádrové dotazníky zviezli na Václavské námestie v Prahe a zapálila sa z nich veľká vatra. Ladislav Mňačko patril vtedy k prominentným novinárom a ako šéfredaktor *Kultúrneho života* mal v rukách silný nástroj na ovplyvňovanie verejnej mienky. (Škoda, že po skončení II. zjazdu československých spisovateľov sa vzdal šéfredaktorstva, ale duch jeho vedenia novín ešte dlho pretrvával.) Treba pripomenúť, že *Kultúrny život* bol periodikom predovšetkým intelektuálov. Poprední novinári a spisovatelia svojimi článkami a diskusiami v ňom komentovali všetky dôležité udalosti, ktoré sa na Slovensku udiali. Na profile šéfredaktora tohto týždenníka Ladislava Mňačka, ktorý bol v tom čase uprostred nielen politického, ale aj kultúrno-spoločenského života, priblížime atmosféru, ktorá vládla medzi spisovateľmi a novinármi v roku 1956, a tým viac-menej aj celospoločenskú klímu. Sme presvedčení, že cez jeho osobu sa nám najlepšie podarí zdokumentovať aj postoje slovenských spisovateľov k udalostiam v Maďarsku a ich reakcie na maďarskú revolúciu v jeseni 1956.

Dalo sa predpokladať, že niektorí spisovatelia, ktorí boli dovtedy predĺženými rukami stranických aparátov, sa začnú rýchlo otáčať v smere vetra, ktorý zavial po XX. zjazde KSSZ. Pochopili, že ak chcú ostať v popredí, musia sa čím skôr preorientovať. Za všetkých môžeme menovať Ctibora Štítnického, ktorý už na plenárnej schôdzi slovenských spisovateľov 1. júna 1956 pohotovo hovoril o šliapaní po slobodách a právach v mene revolúcie, ale aj o zneužívaní dôvery ľudu a o terorizovaní, čo bolo v diametrálnom rozpore s tým, čo presadzoval v prvých mesiacoch roka 1956. Dokon-

ca sa vyslovil za rehabilitáciu komunistických intelektuálov zoskupených okolo DAV-u, ktorí boli nespravodlivo obvinení z buržoázneho nacionalizmu a uväznení, hoci ešte nedávno mal iný názor. Odsúdil aj existenciu tlačového dozoru a volal po zmene redakčnej praxe časopisov, Pravdu nevynímajúc, čo znamenalo, že kritizoval i orgán strany. Prejav, ktorý trval skoro hodinu, prítomných nenadchol, prijali ho nezaujato a niektorí s nevôľou. Štítnický bol sklamaný, myslel si, že bude mať úspech a u kolegov zaboduje. Zabudol, že dotčení si pamätajú na jeho nedávne postoje, ale aj na to, čo hlásal ešte pred pár týždňami.

Mňačko sa k plenárnej schôdzi, k diskusii a k celému zjazdu vrátil úvodníkom v Kultúrnom živote. Začal tým, že niektorí delegáti na zjazde v Prahe nediskutovali preto, lebo boli presvedčení, že o slovenskej literatúre a o slovenskom zväze treba diskutovať doma, na Slovensku. S takýmto názorom nesúhlasil, lebo Praha bola podľa neho tým najvhodnejším miestom na vystúpenie a na upozornenie na nedostatky a problémy, ktoré dlhodobo trápili slovenských spisovateľov. Za najväčšie pozitívum označil, že ľudia sledovali zjazdové rokovanie s nebyvalým záujmom, o čom svedčia aj listy, ktoré prišli do redakcie Kultúrneho života. „Zo všetkých týchto listov – i z tých, ktorých obsahom je často roztrpčená kritika, vyvíra nová dôvera v spisovateľovu poctivosť a jeho schopnosti. Ľudia spisovateľom veria, a to je najzávažnejší výsledok II. zjazdu československých spisovateľov.“²

Mňačko mal z diskusie na plenárke dobrý pocit, lebo spisovatelia si mnohé vyjasnili. „XX. zjazd KSSZ odvalil zo spisovateľovej cesty hlavné prekážky, ktoré dusili rozlet literatúry. Pegasovi odstránil klapky z očí a uvoľnil mu uzdu. To sú perspektívy radostné, ale aj nesmierne záväzujúce. Nikto nám nebude predpisovať, čo a ako máme písať.“³

Ako sa len mýlil. Nasledujúce roky hovorili o opaku, spisovatelia mali opäť zviazané ruky a predpisovali im, ako majú písať. Mňačko bol naivný aj v tom, keď žiadal, aby spisovateľ mal „nezlomnú dôveru, že za svoje dielo nebude šikanovaný, vyhadzovaný z miesta, prenasledovaný, prípadne vyšetrovaný“.⁴

Ani to nebola pravda. Prenasledovaní a šikanovaní neboli iba spisovatelia, ale každý, kto verejne vyjadril nesúhlas s vládnucou mocou.

Z pohľadu komunistov pražský zjazd spisovateľov dopadol veľmi zle. Vedenie KSČ ešte počas zjazdu hovorilo o palácovej revolúcii a spisovateľov rozdelilo do niekoľkých kategórií podľa lojálnosti. (Vedenie KSS k rozdeleniu do skupín slovenských spisovateľov pristúpilo až na jeseň 1956.)

Ďalšie hodnotenie zjazdu urobilo politické byro ÚV KSČ 21. mája 1956. Najostrejšie vystúpil Jiří Hendrych, ktorý sa na zjazde zúčastnil. Kladne hodnotil iba rezolúciu, ale tá bola pripravená vopred a nevyjadrovala atmosféru rokovania. Politbyro usúdilo: „Zjazd odhalil veľké slabiny v politicko-ideologickej úrovni spisovateľov a ukázal, čo bolo v literatúre falošné, pokrytecky predstierané a čo skutočné zdravé.“⁵ (Viacerí spisovatelia tvrdili pravý opak.)

ÚV KSČ pozitívne hodnotil zo Slovákov iba Vladimíra Mináča. Katarína Lazarová podľa nich prejavila „snahu stáť na pozíciách strany, hoci s niektorými výhradami“.⁶ Takéto hodnotenie sa dostalo aj viacerým českým spisovateľom. Vedenie KSČ bolo spokojné iba s niekoľkými mladými spisovateľmi, medzi ktorými bol z dnešného pohľadu nepochopiteľne aj Václav Havel. Ladislav Mňačko sa neobjavil ani medzi jednými, ani medzi druhými; nechválili ho, ale ani nehanili. V tom čase „nepatril medzi najradikálnejších oponentov oficiálnej politiky KSČ, vo vedení KSS bol striedavo hodnotený ako politicky spoľahlivý alebo kolísavý“.⁷ Najviac kritizovaný bol František Hrubín

a Jaroslav Seifert, najmä Seifert ich privádzal do zúrivosti. S Hrubínom ráтали, že sa s ním dá ešte pracovať.⁸

S plnou vážnosťou sa zvažovalo, či zasiahnuť alebo nezasiahnuť proti spisovateľom. Nebyť XX. zjazdu KSSZ, možno by sa boli niektorí ocitli za mrežami. Záver bol taký, že je „nutné oprieť sa o aktív súdruhov, ktorí sa osvedčili, rozšíriť ho o ďalších, ktorí už vidia situáciu správne a oddeliť popletených ľudí“⁹ od ostatných.

V júni 1956 sa konala celoštátna konferencia KSČ, ktorá tvrdo odsúdila zjazdovú diskusiu. Najviac nahnevaný bol Václav Kopecký a prvý zaútočil na spisovateľov. „Namiesto prerokúvania problémov slovesnej tvorby niektorí spisovatelia použili zjazd na to, aby z jeho tribúny verejne rozvinuli otázky našej vnútrostraníckej diskusie a aby sa oborili na naše ľudovodemokratické zriadenie,“¹⁰ povedal. Okrem iného žiadal, aby sa zväzy a samotní spisovatelia porátili medzi sebou, čím ich vyzýval k otvorenej vojne. Rátal s tým, že keď budú rozoštvaní, skôr ich ovládnu.

Jeho vystúpením boli šokovaní nielen spisovatelia, ale aj vedúci predstavitelia KSČ. Tým, že referát nebol vopred v politbyre konzultovaný, Antonín Novotný sa od Kopeckého názorov dištancoval, „zároveň sa však zasadzoval, aby vedenie KSČ vystúpenie Václava Kopeckého podporilo.“¹¹ Taký bol Novotný... Kopecký, ako ho poznáme aj z iných situácií, tvrdohlavo trval na svojom a nebol ochotný od svojho vystúpenia, ktoré medzitým prevzali stranícke noviny, ustúpiť. Podporu čakal od politického byra, to však zaujalo postoj mŕtveho chrobáka. Zaujímavé je, že sa nerozdelili spisovatelia, ale Predsedníctvo ÚV KSČ! Niektorí s Kopeckým súhlasili, iní nie, aj keď mu nakoniec všetci dali za pravdu. „Charakter diskusie na uvedenom zasadnutí Politického byra ÚV KSČ potvrdzuje, že vo vedení KSČ existovali rozdielne názory iba na otázky používaných prostriedkov, nie však na hodnotenie prebiehajúcich udalostí a základné politické princípy.“¹²

Spisovatelia Kopeckého nemali radi (a nielen oni), Mňačko patrila k jeho najväčším kritikom. „Václava Kopeckého, ktorého pokladám za najväčšieho zloducha v strane, som prenasledoval s takmer nefudskou nenávisťou a on môj vzťah opätovoľ.“¹³ Mňačko len čakal na príležitosť, aby sa mohol do neho pustiť. Ako jeden z mála sa ho nebál. Zlé skúsenosti s ním mal aj Klement Gottwald. Už počas emigrácie v Moskve, kde boli obaja cez vojnu, sa ho „bál... a radšej ho obchádzal.“¹⁴ Po vojne, „keď mal Gottwald podstatne silnejšiu pozíciu, Kopeckého sa naďalej bál a nechcel s ním nič mať... Asi vedel, čoho je Kopecký v spolupráci s NKVD schopný“¹⁵.

Napriek tomu, že o Kopeckom sa vedelo, že je zákerný a navyše bol agentom NKVD, Mňačko mu napísal otvorený list.

„List som mu poslal doporučene, predtým som ho ukázal niektorým slovenským spisovateľom, od ktorých som žiadal, aby ho uverejnili v Kultúrnom živote. Špitzer, ktorý sa po mne stal šéfredaktorom Kultúrneho života, súhlasil. Mal však podmienku, aby súhlasil aj tajomník zväzu Ctibor Štítnický. Ten sa alibisticky zichroval. Nezдалo sa mi to, ale nebol som proti, aspoň nepôjde len o môj názor, ale názor všetkých slovenských spisovateľov. Štítnický mal len jednu podmienku, aby som „naoko“ nesúhlasil s vystúpením Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta na zjazde v Prahe. Pýtal som sa ho, ako to môžem urobiť, keď sa mi ich prejavy páčili a po vystúpení som im zablahoželel. Znovu prízvukoval, že len »naoko«, aby mal alibi pred ÚV KSS, ktorý musí o článku informovať. Mám to brať ako odplatu – niečo za niečo. Aj na Hlbokej sa potrebujú pred Prahou poistiť, pozná ich veľmi dobre... Do rána som rozmýšľal, čo spraviť. Nakoniec som súhlasil, ale len preto, aby článok vyšiel. Rátal som s tým, že keď vyjde, spôsobí rozruch a bude sa dlho o ňom hovoriť. A potom som si povedal, čo ak aj článok prispeje k urýchleniu politických zmien a Kopeckého, na ktorého bolo veľa ľudí nahnevaných,

odvolajú. A to by bolo aj víťazstvo Hrubína a Seiferta. Bytostne som bol presvedčený, že článok zarezonuje, aj keď som si uvedomoval, že mnohí si budú o mne myslieť, že som dvojtvárny. Na jednej strane chválím prejavy Seiferta a Hrubína a na druhej strane s nimi nesúhlasím. Tak trochu diplomaticky som veril, že všetci získame, veď v článku bolo napísané to, čo Kopeckému nikto dovtedy verejne nepovedal. Ani Hrubín, ani Seifert. Preto sa domnievam, že som ich z morálneho hľadiska nepodviedol, hoci uznávam, že to nebolo voči nim najserióznejšie. Vtedy som bol presvedčený, že v záujme veci treba robiť aj kompromisy... Nakoniec všetko bolo inak, ja som svoje predsavzatie splnil, Štítnicky so Špitzerom nie. Na ÚV KSS vraj niekto článok zakázal uverejniť. Kto to bol, to som sa nikdy nedozvedel. Dokonca článok nemohol vyjsť ani vtedy, keď Špitzer so Štítnickým pohrozili rezignáciou na svoje funkcie. Nevie, možno sa práve oni zľakli a zahrali predou mnou na mňa divadielko. Nech to bolo akokoľvek, aj po rokoch si myslím, že urobí všetko, aby článok vyšiel.¹⁶

Politológ Juraj Marušiak tvrdí, že Mňačko upozorňoval na fakt, že sa začínajú vytvárať „dva myšlienkové životy – verejný a súkromný“.¹⁷ Inak sa hovorilo v súkromí a inak oficiálne. V tom čase sa nahlas opovážil málokto, Mňačko bol jeden z mála. Zaujímavé je, že nenadával všeobecne na komunistickú stranu, ale iba na ľudí, ktorí prznili (výraz Ladislava Mňačka – J. L.) jej myšlienky a ideály. Strana bola pre neho div nie posvätnou a on jej veril. To vysvetľuje jeho pohnútky na napísanie rozsiahleho oslavného úvodníka do *Kultúrneho života* k 35. výročiu založenia KSČ. Zarážajúce je, že ho napísal práve on a nie niekto iný. Pri významných výročiach úvodník totižto zvyčajne písal šéfredaktor alebo niektorý funkcionár, čo sa praktizovalo až do novembra 1989. To, či ho Mňačko napísal dobrovoľne, alebo to dostal príkazom, prípadne ho o to niekto požiadal, nie je podstatné, dôležitejšie je, ako ho napísal a čo v ňom zdôraznil. Aj po rokoch cítiť, že ho písal úprimne a všetkému v ňom veril, i keď to z dnešného pohľadu vyznieva naivne až smiešne. (Treba sa však pozerať v kontexte doby a vývoja osobnosti Ladislava Mňačka.) Okrem iného v úvodníku napísal: „Popri všeludských ctnostiach, známych už tisícročia a vždy znovu narušovaných a znehodnocovaných, vznikajú v priebehu socialistickej výstavby ctnosti nové, predtým neznáme, ctnosti socialistického človeka. Vnútro ľudské je bohatšie a plnšie a vedomie ľudskej dôstojnosti zrelšie. Myšlienkový svet sa obohacuje. Je úlohou spisovateľa presvedčivo ukázať a dokázať, kde a ako sa obohacuje. Je to úloha, ktorú za neho nemôže plniť nikto iný. Ale je rovnako vážnou povinnosťou spisovateľa bdieť, aby tieto ctnosti nikto neurážal a neprekrucoval, aby myšlienka humanity a pocit dôstojnosti ľudskej neboli dupané kopytami nevedomosti, nezodpovednosti, či zlej vôle.“¹⁸

Mňačko cítil potrebu vyjadriť sa i k problému kultu osobnosti, ktorý po XX. zjazdu KSSZ ešte viac traumatizoval celý národ. Napísal: „Aj spisovateľ prispel k narastaniu kultu osobnosti a je zaň spoluzodpovedný. Je to už tradíciou, že spisovateľ má dôveru ľudu a je to tradícia krásna, ktorú neslobodno zhodiť a zničiť. Nie je pravdivé tvrdenie, že ľudia mu neverili. Ľudia mu verili i vtedy, keď podliehal kultu osobnosti. A tým prispel vo vážnej miere k jeho narastaniu... Bola to strana, ktorá vyslovila prvú oslobodzujúcu slová, ktorá mala a má dosť sily vyporiadať sa aj s takými vážnymi otázkami, aké odhalil a začal riešiť XX. zjazd. A má dosť síl na svoju dejinnú úlohu a má aj dosť odvahy vysporiadať sa so všetkým, čo je zastaralé, zlé a nezdravé. Boj proti kultu osobnosti, proti prekrucovaniu leninských princípov vedenia strany a štátu si nikto nevymyslel. Ten vyrástol z hlbokkej analýzy stranického a štátneho života, z rozboru nedostatkov a chýb, z naprostej potreby posunúť vec socializmu, neodlučiteľného od

ideálov humanity, o riadny kus dopredu! A nezabúdajme, že tento boj začala a usku-točňuje strana!“¹⁹

V tom istom čísle *Kultúrneho života* mal Mňačko uverejnenú aj absurdnú báseň *Roz-sudok*. Vytlačená je pod básňou Milana Lajčiaka *Úvaha*. Otázne je, či to básnik Mňačko myslel naozaj vážne: „Ale keď zradím teba, strana rodná, / na ktorú život prisahal, / namierte dobre, kamaráti moji! / Ty, vlastný brat, daj povel: ‚Páľ!‘“²⁰

V básni Mňačko spomína vlastného brata. Či tým máme chápať pokrvného, alebo obrazne stranického, nie je celkom jasné. V roku 2004 sme sa dozvedeli, že vo Valašských Kloboukoch žije brat Ladislava Mňačka Jan a chceli sme sa ho aj na to opý-tať. Keď sa dozvedel, že sa zaujímame o Láďu, ako Ladislava v rodine volali, odmietol sa s nami stretnúť. Keď sa za nás prihovarila jeho neter Jarka Keprtová, súhlasil s návštevou. Hneď ako sme prišli, bez okolkov prezradil, že sa s bratom dávnejšie roz-išiel, lebo si v zásadných veciach nerozumeli. Nedorozumenia sa začali vtedy, keď sa Laco stal horlivým propagátorom strany a on bol na druhej strane barikády. A neskôr, keď potreboval pomoc, neurobil pre neho nič. Vraj mu to nedovoľovala stranícka česť. Odvtedy Jan svojho brata nepoznal... Keď sme mu ukázali spomínanú báseň, na ktorú sa najskôr nechcel ani pozrieť, poznamenal, že aspoň vidíme, aký bol brat komuni-stický šialenec. Na našu poznámku, že časom sa zmenil, odpovedal, že síce sa zme-nil, ale komunistom neprestal byť. Keďže on komunistom nikdy neveril, neveril ani bra-tovi. Smial sa, že keď bol na neho nahneváný, bol schopný dať aj povel páľ, ako je to v tej básni... Zrazu zvážnel, že to nemyslel vážne. Ale na brata bol dobre dlho nah-nevaný a niekoľko rokov sa nerozprávali.²¹

Ktovie, kedy Mňačko báseň napísal, uverejnená bola v roku 1956. Ideovo sa však spamätal oveľa neskôr. Či celkom, nie sme si ani my istí. Hoci všetko pochopil a v emi-grácii isto aj pretrpel a prebolel, nemyslíme si, že myšlienkam komunizmu prestal ve-riť. Pri jednom z našich stretnutí roku 1992 nám povedal, že každý musí niečomu ve-riť. Podľa neho aj zvierat sa potrebuje k niekomu túliť a každý mysliaci tvor niečomu verí a niečoho sa bojí, aj keď si to nechce priznať.²² Nech to bolo akokoľvek, Mňačko ostal, aspoň podľa nás, celý život presvedčeným komunistom. Nakoniec vždy volal po čistej, úprimnej strane. Ku koncu života sa stotožnil s tým, že aj Kristus bol komunistického zmýšľania, lebo chcel pre všetkých dobre, a to hlása aj komunistická strana.²³ Podob-ne rozmyšľal aj roku 1968, keď v Rakúsku písal knihu *Siedma noc* s podtitulom *Skú-senosti a obžaloba jedného komunistu*.

V jej úvode priznáva, že isté obdobie bol až militantným komunistom. Ale tým, „že sa nechcel podrobiť bezduchej straníckej disciplíne, keď sa jej požiadavky dostali do rozporu s jeho vlastným presvedčením a kritickými názormi, do takej strany vlastne ani nepatril“.²⁴ Neznamená to, že stratil svoje komunistické ideály, ilúzie a presvedčenie. Podľa nás tie nestratil nikdy a do smrti zostal naivným, resp. čistým komunistom, i keď s hlbokými jazvami na duši. Aj preto sa ku koncu života prikláňal k sociálnej demokra-cii, ktorá má veľa spoločného s komunistickou stranou.

Vždy bol a zostal ľavičiarom. „Je to vo mne. Ja si myslím, že socialistické usporia-danie celého sveta je jedinou alternatívou pre ľudstvo. Pravdaže, to, čo sa u nás pod týmto pojmom propagovalo a robilo, nemalo so socializmom nič spoločné. Tento štát ovládala mafia samozvancov, ktorí volili sami seba a ktorí sa zmocnili vlády nad kraji-nou. Myslím si, že ľavica v nastávajúcich ťažkých časoch, ktoré prichádzajú, bude zohrávať veľmi významnú úlohu korektora, najmä v sociálnej oblasti. Práve na tejto platforme sa asi sformuluje. Ľavica, to nemusia byť práve komunisti a sociálni demo-kрати, ľavica sa môže formovať zo všetkých smerov, ktoré sa v tejto spoločnosti črtajú.

Hlavnou podmienkou pre formovanie sa ľavice je prísne dodržiavanie demokratických foriem, kde bude mať každý človek právo slobodne vyjadriť svoj názor, kde budú tieto slobodné názory takou soľou politického života.“²⁵

Kvôli správne pochopeniu udalostí druhej polovice 60. rokov minulého storočia vráťme sa späť do roku 1956, ktorý bol pre všetkých spisovateľov, nielen pre Ladislava Mňačka, veľmi dôležitý. Po II. zjazde českých a slovenských spisovateľov sa predpokladalo, že vedenie KSČ zasiahne proti niektorým spisovateľom. Nakoniec sa rozhodli využiť propagandistické nástroje a rozvírili antiintelektuálnu kampaň medzi robotníkmi, ktorých huckali proti umelcom a vedcom. Ich ďalšou zbraňou bola cenzúra a ovplyvňovanie spisovateľov prostredníctvom svojich verných. Konkrétne cez Františka Hečku, Miloša Krna, Kristu Bendovú a ďalších. Vefa urobili aj pohovory priamo na ústredných výboroch v Prahe a v Bratislave, kde žiadali od spisovateľov, „aby svoj postoj zmenili a tým svoje opozičné vystúpenia zdiskreditovali. Podarilo sa to v prípade Františka Hrubína, ale nie u Ivana Kupca a Juraja Špitza. Dokonca po jednom takom pohovore na zasadnutí straníckej skupiny pri Zväze slovenských spisovateľov 21. 9. 1956, na ktorom sa zúčastnil aj tajomník ÚV KSS Augustín Michalička a ďalší funkcionári ÚV KSS, Juraj Špitza zástupcom komunistickej moci otvorene povedal, že „sa nechávajú informovať iba políciou a Palom Davidom a že to podľa toho aj dopadá“. Žiadal ich, aby povedali, či je pravda, že „Správa tlačového dozoru oznamuje ŠtB mená spisovateľov, ktorých články boli cenzurované a či je to pravda, že je to v kádrovom materiáli“.“²⁶

Juraj Špitza nám k tomu dávnejšie povedal: „Taký som bol napálený, že Michalíkovi som na straníckom výbore pred všetkými otvorene povedal, čo spisovateľov hnevá, ale aj uráža. Predtým večer sme to pri vodke rozobrali s Lacom Mňačkom a dohodli sme stratégiu. Michalička bol od zlosti červený a nevedel, čo má na to povedať. Kedysi som robil na ÚV KSS a poznal som ich praktiky, preto ma neprekvapilo, keď začali spisovateľov rozoštvávať. Karol Bacílek mi napríklad povedal, aby som si dal pozor na Ondreja Pavlíka. A Pavlíkovi zas povedal, že ho ohovára a brojím proti nemu. Bacílek si myslel, že sa to ani jeden z nás nedozvie, ale my sme si to vykričali už pri prvom poháriku... Proti niektorým spisovateľom predsa len zakročili, napríklad v októbri 1956 proti mne, a to dokonca na príkaz samotného Antonína Novotného.“²⁷

Novotný sa k celému prípadu vrátil na zasadnutí Byra ÚV KSS. Okrem iného sa sťažoval, že výsledky XX. zjazdu KSSZ sa na Slovensku vnímajú inak ako v Čechách, kde „otvoreného útoku proti strane sa neodvážia, avšak na Slovensku toto pokračuje“. ²⁸ Zároveň žiadal vyvodiť dôsledky „za nedostatky v Kultúrnom živote“. ²⁹ Bacílek sa na jednej strane zastal spisovateľov, že všetci nie sú rovnakí, ale na druhej strane žiadal zvoliť taktiku postupného rozkladu a tým utlmovania spisovateľských aktivít, ktoré sú pre stranu škodlivé.

Ivan Kupec nám prezradil: „Novotný ako prvé opatrenie navrhol posilniť tlačový dozor, ktorý aj tak bol prísny a ťažko sa dalo s ním vychádzať. Súdruhovia s okrúhrou zelenou pečiatkou boli čím ďalej rafinovanejší a prichádzali na všetky naše finty, ako dostať do novín články, o ktoré sme mali záujem. Podobne sa správali aj pri posudzovaní a schvaľovaní kníh. Stačila čo len jedna dvojzmyselná veta a museli sme vyhodiť celú kapitolu alebo knihu prerobiť. Bacílek žiadal odvolať z funkcie šéfredaktora Kultúrneho života Juraja Špitza a so mnou sa mal uskutočniť kardinálny rozhovor. Ak sa nevzdám svojich názorov, začne sa voči mne disciplinárne konanie. Buď poslúchnem, alebo bude so mnou amen. Zabudli, že som tvrdá fraščiacka nátura a len tak sa nevzdávam. Z materiálov som sa dozvedel, že som zblúdený človek a ešte k tomu s protimarxistic-

kými názormi. O Ďurovi Špitzerovi Bacílek tvrdil, že je šedá eminencia. Neprijateľný bol pre neho aj Jano Smrek a Ľudo Ondrejov. Za svojich považoval Fera Hečku, Andreja Mráza, Miloša Krnu, Andreja Plávku, Milana Lajčiaka a Ctibora Štítnického... Vás však zaujíma, ako bral a posudzoval Laca Mňačka. Ten bol jeho miláčik, aj keď ho občas kritizoval. Vedeli sme, že spolu hrávajú karty, ale neprekážalo nám to. Nikoho nenapadlo, že by Laco na nás žaloval a donášal. Naopak, mnohé sme sa od neho dozvedeli, raz darmo, pri kartách Bacílek všeličo utrúsil. Dôležité pre nás bolo, že Bacílek na Laca dal a tým ho mohol ovplyvňovať v náš prospech... Z Bacílka sme veľký strach nemali, horší bol Pavol David. To už len bola kreatúra. Spýtajte sa na neho Laca Mňačka, ten bol na neho priam alergický. V Čechách bol jeho obľúbenec Václav Kopecký, toho by bol tiež najradšej roztrhal.“³⁰

„David?“ opýtal sa Mňačko. „Tá zrudá? Veď to bol agent NKVD. Dlhو žil v Sovietskom zväze a po oslobodení v roku 1945 sa vrátil domov vo funkcii plukovníka NKVD. Správal sa neohrozene, bol si vedomý svojho postavenia a zázemia v Moskve. Stranu čistil od podlahy. Nenávidel inteligenciu a zvlášť spisovateľov. Pokiaľ mohol, zo všetkých postov povyhádzoval vysokoškolákov. Pre neho bola prehrešok aj maturita, považoval ju za kádrový nedostatok. Prijateľný bol iba ten, čo mal ľudovú školu. Tvrdieval, že robotnícka trieda nepotrebuje inteligenciu, pre ňu sú mudrci nebezpeční. O Davidovi sa hovorievalo, že ani nezaspal, kým nedal niekoho zatknúť. Aj keď sa na Slovensku považoval za muža číslo dva, de facto bol mužom číslo jedna. Niekedy sa mi zdalo, že sa ho bál aj prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek. O jeho inteligencii svedčí aj to, že Vietnam čítal ako Vitnam. Na konci každého prejavu s obľubou posielal pozdravy bratským socialistickým krajinám, aj Vitnamskej demokratickej republike. Mňačko ho ináč nevolal ako Vitman.“³¹

V knihe *Siedma noc* o Davidovi povedal ešte toto: „Teror, čo na Slovensku nastolil hneď po prevzatí funkcie tajomníka ústredného výboru, bol neznesiteľný. Nikto si nemohol byť istý, či mu nepadne za obeť. Nás spisovateľov nenávidel najviac. Čím prispel nevdojak a nechcene k zomknutiu našich radov. Zdvihla sa prvá hlasná vlna odporu proti teroru a svojvôli. Šlo nám o existenciu, o možnosť publikovať, o možnosť písať pravdivé a účinné literárne diela, aby nás na každom kroku nesledovali špicli, aby tajná polícia nekontrolovala nákupy našich žien, a predovšetkým o to, aby sa konečne skončilo odporné znásilňovanie a gniavenie národa.“³²

David na zasadnutí spomínaného Byra ÚV KSS označil bývalých pracovníkov ÚV KSS za trockistov a sionistov. Myslel konkrétne na Eduarda Friša, Ondreja Pavlíka a Juraja Špitзера. Medzi nich zaradil aj Ladislava Mňačka, hoci ten na ÚV KSS nikdy nepracoval. Stačilo, že bol roku 1948 v Izraeli, čím bol pre neho sionistom. To, že tam bol ako spravodajca *Rudého práva*, ho už nezaujímal. Aj neskôr ostal pre neho nebezpečným sionistom. Ktovie, ako by to bolo s Mňačkom dopadlo, keby nebol Bacílkovým obľúbencom a nechodil k nemu hrať karty. Jediné, čo bolo Davidovi na Mňačkovi sympatické, že nemal vysokú školu. Možno práve to v konečnom dôsledku zavážilo...

Na zasadnutí Byra ÚV KSS 18. októbra 1956 tajomník ÚV KSS Augustín Michalička zastával názor, že centrum revizionistických názorov je na Zväze slovenských spisovateľov a treba ho bezpodmienečne rozbiť.³³ Ďalší tajomník ÚV KSS Jozef Kríž navrhoval spisovateľov nielen ideovo rozbiť a izolovať, ale prinútiť k poriadku, teda k poslušnosti.³⁴

V októbri a novembri 1956 došlo v Maďarsku k závažným udalostiam, ktoré zmenili plán stranických orgánov a pripravovaný zásah proti spisovateľom sa nekonal. „Superstranici“, ako Mňačko nazýval najvyšší aparát na Hlbokej ulici, sa zľakli. Obávali sa,

že nepokoje sa prevalia do Československa a iniciatívu prevezmú reformne orientovaní intelektuáli na čele so spisovateľmi. Tí totiž s veľkými sympatiami privítali udalosti v Poľsku a očakávali, že k niečomu podobnému príde aj u nás. V Slovenskom národnom archíve sú o tom dva dokumenty. Ide o výpoveď Branislava Chomu a Michala Chorvátha. Vo výpovedi Chomu čítame: „Emancipovanie ľudových demokracií spod protektorského vplyvu ZSSR pokračuje a príde čoskoro doba, že to nastane aj u nás. Aj soviety si to raz musia uvedomiť. Teraz dúfam už konečne bude aj u nás demokratizácia na postupe a že ju Bacílkovia a Michaličkovia nezastavia.“³⁵ Chorváth vo výpovedi povedal: „Buď príde u nás našská obmena poľských udalostí, alebo príde ešte (na krátky čas len) teror, ktorý však už vydržíme. Neverím..., že by sa našlo päť spisovateľov, čo by išli proti. Dnes sme jednotní ako nikdy. Ak hore nechápu, čo táto spisovateľská jednota znamená, tým horšie pre nich.“³⁶

Uverejniť v Kultúrnom živote otvorený list Václavovi Kopeckému sa okrem Mňačka pokúsil aj Vladimír Mináč. Nebol to taký list, ako napísal Mňačko, ale odpoveď na Kopeckého vystúpenie na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956, kde ostro odsúdil II. zjazd československých spisovateľov. Ani jeho článok nemohol vyjsť,³⁷ hoci bol plánovaný do čísla 43 *Kultúrneho života*, ktoré vyšlo 27. októbra 1956. Tlačový dozor už zalomený článok stiahol a poslal na ÚV KSS. Aby v novinách neostalo voľné miesto, na poslednú chvíľu tam dali riport hudobného skladateľa Zdenka Mikulu, ktorý bol s koncertnými umelcami na zájazde v Kórei, Číne a ZSSR, hoci tento príspevok mohol vyjsť v hociakom ďalšom čísle.

Mináč spomína: „Keď som článok písal, cítil som, že nevyjde, pretože takéto materiály sa nezvykli uverejňovať. Nahovoril ma naň Laco Mňačko, ktorému nevyšiel podobný materiál o Kopeckom. Už vtedy sme sa dohodli, že po nejakom čase to skúsím ja, i keď Lacov článok bol podstatne ostrejší a zásadovejší. To, že oba články nevyšli, dokazuje, ako boli strana a vláda bezmocné a jej predstavitelia sa báli o svoje korytá.“³⁸

Keď sme Mňačkovi prezradili, čo nám Mináč povedal, skonštatoval, že „na úvě boli samí poserovia. Všetci sa báli pofiderného Kopeckého, ktorý bol mimoriadne hlúpy a navyše arogantný a nafúkaný. Nečudujem sa, že sa tohto zlého človeka bál aj Bacílek, dokonca aj David mal z neho strach. Predpokladám, že obavy mal pred ním aj Gottwald, ktorý ho poznal ešte z moskovského pobytu cez vojnu a vedel, čoho všetkého je schopný. Hádám len ja som sa ho nebál...“³⁹

Udalosti v Maďarsku roku 1956 zaskočili aj slovenských spisovateľov. S niečím podobným nerátali. Pre každého bolo prekvapením, čo sa tam udialo, a nemali čas na veľké diskusie, preto sa k situácii v Maďarsku veľmi nevyjadrovali. Svoje isto zohral strach, báli sa, že ich uväznia, najmä tých, ktorí mali povesť neposlušných. Neskôr prevládal názor: nediskutovať a nestávať sa proti. Keď prišlo na lámanie chleba, zistili, že v podstate nič proti komunizmu nemajú, len sa im nepáčia praktiky vedúcich predstaviteľov. Najviac im prekážalo, že im zasahujú do novinárskej a spisovateľskej tvorby, čím potláčajú ich ľudské a profesiové práva. To sa im napokon nezдалo až také vážne, mohlo byť aj horšie...

Za najväčšiu chybu v prístupe spisovateľov považujeme, že Zväz slovenských spisovateľov oficiálne neprotestoval proti násilnému rozpusteniu Maďarského zväzu spisovateľov. To nebolo zo strany slovenských spisovateľov kolegiálne ani morálne. Do podobnej situácie sa mohli dostať i oni, aj u nás mohlo ÚV KSČ alebo ÚV KSS hocikedy rozpustiť spisovateľské zväzy, napokon to plánovali už po druhom celoštátnom zjazde. Istotne by sa ich dotklo, keby kolegovia z iných krajín mlčali a nezastali sa ich ani maďarskí spisovatelia, s ktorými mali dobré vzťahy.

Stiahol sa aj Juraj Špitzer, ktorého ÚV KSS považoval za jedného z najväčších oponentov, a na výzvu poľských spisovateľov, aby väčšiu aktivitu vyvíjali aj českí a slovenskí spisovatelia, povedal: „*Máme síce rôzne výhrady, ale tie nie sú také, aby sme si chceli privodiť druhé Maďarsko.*“⁴⁰

Ako videl celú záležitosť Ladislav Mňačko? „Z toho, čo sa stalo v Budapešti, sme boli poriadne zaskočení, aj keď po udalostiach v Poľsku sa dalo všeličo predvídať. Napriek tomu zarazené ostalo aj ÚV KSČ, nehovoriac o ÚV KSS, ktoré bolo vždy viac ustráchané a neraz pôsobilo dojmom ako nesvojprávne. Stranícke aparáty hovorili o udalostiach v Maďarsku ako o kontrarevolučnom puči, najviac sa báli, aby sa nepokoj neprevalil na juh Slovenska a potom do celého Československa. Preto Praha poslala do Bratislavy Bruna Köhlera, jedného z najtvrdších dogmatikov, aby usmerňoval Byro ÚV KSS. Aj podľa toho je vidieť, že pražskí súdruhovia nášmu najvyššiemu orgánu nikdy nedôverovali. Tentoraz sa mýlili, Slováci sa poponáhľali a prijali viacero opatrení skôr, ako prišiel Köhler do Bratislavy. Napríklad zakázali dovoz novín a časopisov z Maďarska a bránili, aby ľudia prichádzali z Maďarska k nám, čo je viac než absurdné, pričom Rakúsko otvorilo svoje hranice bez problémov. Báli sa, aby nehovorili pravdu a našich ľudí neinfikovali. Ako to v takýchto prípadoch býva, bezpečnosť okamžite zaistila podozrivé osoby a eliminovala všetko, čo mohlo sympatizovať s maďarským povstaním. Dnes, keď sa nad tým zamýšľam, môžem jedným slovom povedať: Úbohosť.“⁴¹

To nebolo všetko. Na Slovensku sa vytvorilo centrum na pomoc Maďarskej strane práce, toho politického zoskupenia, ktoré požiadalo Sovietsky zväz o pomoc. (Keď vláda Imreho Nagya neobnovila poriadok, sovietske vojská povstanie krvavo potlačili a moc v Maďarsku prevzala robotnícko-roľnícka vláda Jánosa Kádára, ktorá vznikla 2.–3. novembra 1956 v Moskve.) Narýchlo vytvorená tlačová komisia riadila tlač a rozhlas na Slovensku a dohliadala nad výrobou agitačných a propagačných materiálov, ktoré sa u nás pripravovali a vozili do Maďarska. Dokonca vznikol 40-členný koordináčny výbor – aktív, ktorý bol zložený z ľudí dobre ovládajúcich maďarčinu.

Mňačkovi aj po rokoch bolo sympatické, že všetko vlastne začali spisovatelia. Maďarský zväz spisovateľov zorganizoval 23. októbra 1956 demonštráciu, ktorá mala podporiť solidaritu s Poľskom. Ľudia sa stretli pri soche generála Józsefa Bema, hrdinu maďarskej revolúcie mieruôsmeho roku, ktorý pochádzal z Poľska. Odtiaľ sa vybrali k budove parlamentu, kde sa o šiestej večer zišlo vyše dvestotisíc ľudí. Vo večerných hodinách odvysielal rozhlas prejav prvého tajomníka strany Ernő Gerőa, ktorý demonštrantov nazval reakčnou zberbou. Odpoveď nedala na seba dlho čakať, rozhnevaný dav zrútil desaťmetrovú sochu J. V. Stalina. Ďalší ľudia sa zhromaždili pred budovou Rádia Budapest, ktorá bola obsadená tajnou políciou. Demonštranti, ktorí chceli, aby sa odvysielali ich požiadavky, boli surovo napadnutí. Zazneli výstrely a tým sa začala revolúcia, ktorá prerástla bežné nepokoje. Nakoniec zasiahli sovietske tanky, ktoré povstanie krvavo potlačili.

Napriek obavám maďarská revolúcia v Československu veľmi nezarezovala a nezískala si veľké sympatie. Príčin bolo niekoľko. Svoje spravil predovšetkým strach a obavy z možných dôsledkov. A potom tu pôsobili „historické reminiscencie, obava z maďarského revizionizmu (revízia hraníc v prospech Maďarska) a iredenty, o to viac, že propaganda prezentovala maďarské povstanie ako produkt imperialistov a horthyovcov“.⁴²

Rovnako netreba zabúdať, že mnohých odradilo to, že v uliciach Budapešti, najmä pri obliehaní Rádia Budapest a Maďarskej strany pracujúcich, došlo k zrážkam a tiekla krv.

Zaujímavé vysvetlenie, prečo v Maďarsku vypuklo ľudové povstanie, predniesol na zasadnutí Politbyra ÚV KSSZ v Moskve 24. októbra 1956 N. S. Chruščov. Povedal: „Sama ideologická práca nepomôže, ak nezabezpečíme zlepšenie životnej úrovne. Nie je náhoda, že k neporiadkom došlo v Maďarsku a Poľsku, a nie v ČSR. Je to preto, že v ČSR je životná úroveň neporovnateľne vyššia.“⁴³

To straníckym orgánom v Česku a na Slovensku polichotilo. Aj preto sa vláda rozhodla na svojom zasadnutí 29. novembra 1956 znížiť ceny spotrebných tovarov, hoci sa s tým nerátalo a neboli na to najvhodnejšie ekonomické podmienky. Váhajúcich aj to isto presvedčilo, že u nás nemáme dôvody búriť sa, Československo predsa nie je Poľsko a Maďarsko.

Obavy z nepokojov však boli, dôkazom toho je i to, že Byro ÚV KSČ 19. novembra 1956 schválilo interný príkaz Generálnej prokuratúry neprepúšťať politických väzňov. Dôvod bol prostý. Čo ak by prepustení začali rozduchávať vášne a vzorom by im boli maďarské nepokoje?

Spomínali sme, že slovenskí a českí spisovatelia zaujali k maďarským udalostiam vlažný postoj, o nič lepšie sa netvářili ani ostatní intelektuáli. Avšak funkcionári Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov, ktorí zasadali v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach 25.–26. októbra 1956, zhodou okolností v čase, keď sa začínali maďarské nepokoje, bez dlhého rozmýšľania prijali odsudzujúcu rezolúciu. Jediný, kto sa zdržal hlasovania, bol český spisovateľ Pavel Kohout. O desať dní neskôr zasadal Výbor Zväzu slovenských spisovateľov, na ktorom o udalostiach v Maďarsku, ale aj o prijatej rezolúcii, informoval Ctibor Štítnický. Výbor sa k udalostiam u našich južných susedov staval rezervovane, nič nenasvedčovalo, že by sa chcel maďarských spisovateľov a ich rozpusteného zväzu zastať. Napriek tomu sa niektorí horlivci snažili presadiť, aby aj Výbor Zväzu slovenských spisovateľov vydal podobnú rezolúciu. Nakoniec prevládli alibistické hlasy, že do vnútorných záležitostí Maďarska sa miešať netreba. ÚV KSS chcel mať všetko pod kontrolou, preto navrhol, aby spisovatelia išli do južných okresov Slovenska na besedy a vysvetľovali situáciu v Maďarsku, hoci mali iba minimum dôveryhodných informácií. O to viac boli „naspievaní“, čo majú hovoriť. Poslali ich tam nie preto, lebo tam žila početná maďarská menšina, ale preto, lebo sa tam nachádzalo veľa utečencov z Maďarska. Besedy sa uskutočnili v dňoch 6., 7. a 8. novembra 1956 a zúčastnili sa na nich títo spisovatelia a redaktori *Kultúrneho života*: Egri, Ferko, Gabaj, Lazarová, Lenko, Reisel, Štítnický, Tóth, Ruppeldt, Mács, Berta, Mináč, Špitzer.⁴⁴ Besedy mali slúžiť „ako prevencia proti prípadným masovým prejavom sympatií k maďarskému povstaniu zo strany príslušníkov maďarskej menšiny“.⁴⁵

S pribúdajúcimi dňami, keď sa situácia postupne vyjasňovala, čoraz viac slovenských spisovateľov sa začalo vyjadrovať v médiách v prospech sovietskeho zásahu. Najvýrečnejší bol Ctibor Štítnický, Ján Poničan, Krista Bendová, ale aj Vladimír Mináč a mnohí iní. „Celkovo počas maďarských udalostí vystúpilo v tlači, rozhlase a na verejných podujatiach vyše 50 slovenských a českých spisovateľov.“⁴⁶

Bolo to veľa, alebo málo? Z dnešného pohľadu neprimerane veľa. Podstatné je, že mnohých tieto vyhlásenia dodnes mrzia. Robili to vraj pod vplyvom propagandy a diktátu z Moskvy. Vladimír Mináč na našu otázku, či to bolo skutočne nevyhnutné, odpovedal jednou vetou, ktorá hovorí za všetko: „Nectí nás to, mňa určite nie, radšej som si mohol zahryznúť do jazyka.“⁴⁷

Napriek tomu sa členom ÚV KSS zdalo, že sú spisovatelia málo aktívni. Najviac ich sklamali verní, od ktorých očakávali, že získajú na svoju stranu aj ďalších. Vedúci od-

delenia ÚV KSS Ondrej Klokoč, neskorší predseda Slovenskej národnej rady, kritizoval spisovateľov, že sú k udalostiam v Maďarsku priam apatickí. Dokonca im s plnou vážnosťou vyčítal, že vytvorili málo básnických diel, ktoré sa zaoberali udalosťami v Maďarsku. Povedal to 17. novembra 1956 na besede vedenia strany so spisovateľmi, na ktorej bol prítomný aj vedúci tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, tajomník ÚV KSS Augustín Michalička, podpredseda Zboru povereníkov Štefan Šebesta a krajskí tajomníci strany z Nitry, Banskej Bystrice a Košíc.⁴⁸

Mňačko sa na výjazdoch po južnom Slovensku nezúčastnil. Dostalo sa mu väčšej „pocty“, keď s Viktorom Egrim a českými spisovateľmi Bohumilom Říhrom a Jiřím Marekom cestovali do Maďarska. Bolo to už síce po potlačení povstania, ale cieľom ich návštevy bolo presvedčiť maďarských spisovateľov, aby sa priklonili k režimu Jánoša Kádára. Ako posúdiť postoj Mňačka? Sú len dve možnosti: buď bol o správnosti misie stopercentne presvedčený, alebo si nebol vedomý, na čo sa prepožičal. Druhá alternatíva nie je až taká reálna, pretože až taký naivný nebol...

Škoda, že Mňačko už nežije, aby nám bližšie skomentoval stretnutia s maďarskými spisovateľmi, lebo v čase, keď sme sa stretávali, nestihli sme sa na všetko podrobne spýtať. Prečo vlastne do Maďarska cestoval? Oficiálne informácie sú jedna vec a neoficiálne iná. Viac mohla napovedať beseda štyroch československých spisovateľov s kolegami z Maďarska. Za maďarskú stranu sa na nej zúčastnil Pál Szabó a Péter Véres. Veľavravná je práve účasť P. Véresa, ktorý bol v rokoch 1954 – 1956 (až do rozpustenia) predsedom Maďarského zväzu spisovateľov. Beseda mala byť uverejnená v Kultúrnom živote číslo 9, ktoré vyšlo začiatkom marca 1957.⁴⁹ Článok napokon po zákroku Antonína Novotného nevyšiel. Ktovie, čo všetko na besede odznelo, keď sa celým prípadom musel zaoberať až prvý tajomník ÚV KSČ. Dokonca celý náklad jedného čísla *Kultúrneho života* bol na jeho podnet zabavený.

Spomínali sme, že Mňačko bol spolu s ďalšími tromi spisovateľmi po revolúcii v Maďarsku na služobnej ceste v Budapešti. Po nejakom čase povedal literárnemu vedcovi a kritikovi Karolovi Rosenbaumovi, že cestu do Maďarska mal odmietnuť. Hanbí sa za ňu, lebo ňou obhajoval represálie proti maďarským spisovateľom. Napriek tomu „služobka“ priniesla jeden dôležitý úžitok: cestou tam i späť rozoberal dávnejší nápad, ktorý sa mu podarilo dotiahol o rok, keď bol zastupujúcim prvým tajomníkom. Rosenbaum nám k tomu povedal: „Laco mi spomínal, že cestou do Maďarska otvoril otázku, že by Zväz slovenských spisovateľov mohol konečne vydávať pre maďarsky píšucich spisovateľov literárny časopis. Jedine vďaka nemu sa to podarilo. Viem, že niekoľko ráz ako zastupujúci tajomník Zväzu slovenských spisovateľov rokoval o tom s ideologickým tajomníkom ÚV KSS Augustínom Michaličkom, čo isto pri kartách spečatil s Karolom Bacílkom. Maďarskí spisovatelia mu môžu byť za veľa povďační, nebuť jeho aktivity, neviem, či by sa to bolo podarilo, lebo na zväze neboli mnohí tejto myšlienke naklonení a viacerí bolo zásadne proti.“⁵⁰

Vzťahy spisovateľov s vládnuou mocou boli v tom období na ostrie noža. Literátom prekážalo, že im cenzori sústavne zasahujú do tvorby, a preto čoraz hlasnejšie volali po zrušení Správy tlačového dozoru a garantovaní slobody svojej práce. Strana a vláda mali iný názor, čo niekoľkokrát verejne deklarovali. Napríklad Karol Bacílek ako najvyšší stranícky predstaviteľ na Slovensku hrozil, že zakáže spisovateľom vydávať knihy, ak nezmenia svoj názor, je predsa nemysliteľné, aby si písali, čo chcú. Doslova povedal: „ako nepreberáme a nedávame do predaja brak našich robotníkov z fabriky, nemôžeme ani zverejňovať a dávať našej pospolitosti literárny brak.“⁵¹

Mňačko bol tej mienky, že Bacílek neprečítal ani jednu knihu, možno ešte knihu *Ti-mur a jeho družina*. O ostatných súdruhoch radšej nehovoril. Dávid prelisoval asi Zápotockého knihu *Žiara nad Kladnom*, lebo tú jedinú občas spomínal, aj to len preto, lebo Antonín Zápotocký bol prezidentom republiky.⁵²

V poslednom dvojčísle roku 1956 uverejnil *Kultúrny život* anketu *Čo priniesol uplynulý rok pre literatúru a čo očakávate od nového?*, do ktorej sa zapojilo šesťnásť spisovateľov. Svojimi názormi prispel aj Ladislav Mňačko: „Zbavili sme sa mnohých ilúzií, stojíme pevnejšie na pôde reality. Už to, že spisovatelia menej písali, je príslubom, že k svojej práci pristupujú zodpovednejšie a vážnejšie než doteraz. Každý pociťoval potrebu prehodnotiť v sebe i okolo seba vývoj posledných rokov. Neboli to vždy len pocity radostné, nebol to nijaký ‚závrat z úspechov‘. Ale práve tvrdé zúčtovanie s omylmi a chybami, ktoré sa odohrávalo kolektívne na zjazde spisovateľov a vari i vo vnútri každého z nás, dávajú možnosť k optimizmu. Spisovatelia sa viacej primkli k pravde, cítia viac zodpovednosti pred tvárou nášho ľudu. A to je príslubom pre budúcnosť, možno že nie tak skorú, ale predsa.“⁵³

Dominik Tatarka svoje pocity vyjadril okrem iného takto: „Naši spisovatelia na svojom zjazde prijali (nie iba odhlasovali) mravnú normu: písať pravdu, ísť za pravdou, bojovať za ňu, byť svedomím. XX. zjazd ani druhý zjazd spisovateľov sa neodstanú. Boli a platia ako mravné normy. Čestní spisovatelia odvolávať nič nemôžu. Už nie. Už by mohli odvolať iba samých seba. Spisovateľom je jasné, čo majú robiť a čo nie: revolucionizovať myslenie, pracovať na poľudštení ľudských vzťahov, štátneho stroja... Situáciu v našej literatúre považujem za veľmi vážnu. A nie iba v literatúre. Udalosti, skutočné povíchrice, ktoré zaburácali svetom a menovite v ľudových demokraciách, odvíjali i naše ilúzie. Alebo si myslíte, že v našom lokálnom pokoji sa nič nestalo? Stalo sa! Veľa! Veľmi veľa. Nastala základná premena v mysliach ľudí. Na ilúziách nedá sa stavať nič ani v literatúre. Iba ak by domček z karát...“⁵⁴

Poznámky

- 1 *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 157.
- 2 *Kultúrny život*, č. 23/1956.
- 3 Tamže.
- 4 Tamže.
- 5 Státní ústřední archiv, Praha. Archiv ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 103, a. j. 119, b. 23.
- 6 Tamže.
- 7 Marušiak, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno, Nakladatelství Prus, Kateřina Mikšová, 2001, s. 23.
- 8 Tamže.
- 9 Tamže.
- 10 *Pravda*, 16. júna 1956.
- 11 Marušiak, J.: c. d., s. 22.
- 12 Tamže.
- 13 Mňačko, L.: *Siedma noc*. Bratislava, Práca, 1990, s. 59.
- 14 Leikert, J. – Macková, M.: *Zákulisie slov*. Bratislava, Luna, 2001, s. 71.
- 15 Tamže, s. 71–72.
- 16 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom.
- 17 Marušiak, J.: c. d., s. 23.

- 18 *Kultúrny život*, 1956, č. 20.
- 19 Tamže.
- 20 Tamže.
- 21 Rozhovor autora s Janom Mňačkom.
- 22 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom.
- 23 Tamže.
- 24 Mňačko, L.: c. d., s. 7.
- 25 *Smena*, 1990, č. 41.
- 26 Marušiak, J.: c. d., s. 26.
- 27 Rozhovor autora s Jurajom Špitzerom.
- 28 Slovenský národný archív Bratislava (SNA). A ÚV KSS, f. P. David, kart. 2248, a. j. 320. Poznatky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956).
- 29 Tamže.
- 30 Rozhovor autora s Ivanom Kupcom.
- 31 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom.
- 32 Mňačko, L.: c. d., s. 135–136.
- 33 SNA. A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kart. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
- 34 Tamže.
- 35 SNA. A ÚV KSS, f. P. David, kart. 2248, a. j. 346. Ohlas medzi slovenskými spisovateľmi na posledné udalosti v Poľsku a na články moskovskej a bratislavskej *Pravdy* (1956).
- 36 Tamže.
- 37 SNA. A ÚV KSS, f. P. David, kart. 2267, a. j. 43. Uznesenie SÚV KSS zo dňa 9. 11. 1956 – kultúra.
- 38 Rozhovor autora s Vladimírom Mináčom.
- 39 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom.
- 40 SNA. A ÚV KSS, f. P. David, kart. 2267, a. j. 43. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 9. 11. 1956 o kultúre.
- 41 Tamže.
- 42 Barnovský, M.: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957)*. Brno, Nakladatelství Prius, Kateřina Mikšová, 2002, s. 109.
- 43 Bílek, J. – Pilát, V.: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In: *Soudobé dějiny*, 1996, č. 4, s. 501.
- 44 Zápisnica zo zasadnutia Výboru ZSS dňa 5. 11. 1956 v Klube slovenských spisovateľov.
- 45 Marušiak, J.: c. d., s. 31.
- 46 Barnovský, M.: c. d., s. 110.
- 47 Rozhovor autora s Vladimírom Mináčom.
- 48 SNA. A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kart. 935. Zasadnutie BÚV KSS 14. 12. 1956. Stenografický záznam z besedy, ktorá sa konala 17. 11. 1956 na ÚV KSS so slovenskými spisovateľmi.
- 49 SNA. A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kart. 947, Zasadnutie BÚV KSS 12. 4. 1957. Informatívna správa o práci delegácie československých spisovateľov v Budapešti.
- 50 Rozhovor autora s Karolom Rosenbaumom.
- 51 Marušiak, J.: c. d., s. 32.
- 52 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom.
- 53 *Kultúrny život*, 1956, č. 51–52.
- 54 Tamže.

Jozef Leikert

A szlovák írók és 1956. Reakcióik a magyarországi eseményekre

Rezümé

Ahhoz, hogy a szlovák írók szemével lássuk és megértsük az 1956 őszi Magyarországon lejátszódó eseményeket, figyelembe kell vennünk a néhány hónappal korábban, az 1956-os év kezdetétől kifejtett tevékenységüket. Ez a Szovjetunió Kommunista Pártja történelmi jelentőségű XX. kongresszusával kezdődött, amikor a kongresszus záró részében Nyikita Szergejevics Hruscsov leleplezte elődje, Joszif Visszarionovics Sztálin praktikáit. Ezután került sor a Csehszlovák Írószövetség legendás II. kongresszusára, amelyen az írók némelyike, például František Hrubín, Jaroslav Sifert, de Ladislav Mňačko is kimondta mindazt, ami már hosszú éveken keresztül bántotta őket. A vakáció előtt a prágai és pozsonyi kollégiumokban lakó diákok is hallatták hangjukat. Szeptemberben megjelent a *Mladá tvorba* című irodalmi folyóirat, amelyben a már ismert költők és írók versei és elbeszélései is napvilágot láttak. Hosszú idő után ezek voltak az első termései a szabad véleménynyilvánításnak. Ezután forró ős következett. Először Lengyelország kelt fel, majd Magyarország is. Magyarországon nemcsak a főváros, Budapest lázadt fel, hanem a magyar vidék is, és a tüntetések csakhamar forradalomba csaptak át. Új pártok szerveződtek, aktivizálódott az egyház, és az emigrációban élő befolyásos emberek is kezdtek hazatérni. Az egész nemzet fegyvert fogott, és a hadsereg egy részével szövetkezve megkezdtek a harcot az ávósok ellen. A gyárakban, az üzemekben és a hivatalokban fokozatosan átvették a hatalmat. A szabad élet lehetőségének a reménye november negyedikén kezdett szertefoszlni, amikor az utcákon megjelentek a szovjet tankok. Hiába kért sürgősen segítséget Nagy Imre a budapesti rádión keresztül, hiábavalónak bizonyult az ENSZ Biztonsági Tanácsához intézett kérelme, hiába kérte a nagyhatalmak segítségét, Budapest egy kis Sztálingráddá változott, ahol minden utcáért, tértért elkeseredett harcot vívtak. A világ azonban nem nyújtott segítséget a fellázadt Magyarországnak. Még a szomszédos országok szimpátiája sem volt olyan mértékű, amelyet a magyar forradalmárok kiérdemeltek volna. A szlovák és a cseh írók a déli szomszédunknál folyó eseményekre és a Magyar Írószövetségnek a feloszlatására bizonytalanul reagáltak, és inkább azoknak a „győzteseknek” az oldalára álltak, akik Magyarországot hosszú évekre a szocialista táborba terelték vissza. A szlovák írók 1956-hoz való hozzáállását a *Kultúrny život* című hetilap főszerkesztőjének, Ladislav Mňačkonak a személyiségén keresztül követhetjük figyelemmel, ugyanis ebben az időben ez a lap befolyásolta leginkább a szlovák társadalmi életet.

SZESZTAY ÁDÁM

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS A NÉMET KISEBBSÉG

Az 1956-os forradalom után négy évvel végzett népszámlálás eredményei szerint 1960-ban mintegy 51 ezren vallották magukat németnek Magyarországon. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy legalább ennyi német élt az országban 1956 októberében is. Mint ahogy a magyar történelem minden fontosabb eseménye, az 1956-os forradalom is részét képi a Magyarországon élő német közösség történelmének, és ez fordítva is így van: mindaz, ami a németiséggel történt, része a „magyar október” történetének. Természetesen nem a németiség az egyetlen kisebbség, amelyről ez elmondható. Így van vele a többi magyarországi népcsoport is,¹ és újabban egyre több publikáció lát napvilágot a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok ötvenhatos mozgalmairól is.

A második világháború utáni etnocídiumokat követően – az itt is bekövetkezett jogfosztás és kitelepítések ellenére – Magyarországon maradt meg a kelet- és közép-európai térség egyik legnagyobb német közössége. Az ötvenes években még a térség két másik országában élt jelentős számú német lakosság: Romániában (ott a magyarországinál akkor még nagyságrendekkel több) és Lengyelországban. Ami Lengyelországot illeti, viszonylag ismert tény, hogy ez az ország meghatározó szerepet játszott az 1956-os eseménytörténetben. A júniusi poznańi munkásfelkelés, majd az októberi varsói utcai tüntetések hatására a lengyel állampártban bekövetkező változások mintaképül szolgáltak a magyaroknak, és az ekkor még gazdaságilag nagyon nehéz körülmények között élő lengyel társadalom nyújtotta anyagi értelemben is a legtöbb segítséget a szabadságáért harcoló Magyarországnak.² Kevésbé ismert, hogy a harmadik ország, amelyet az események leginkább érintettek, Románia volt. Szervezkedések, tüntetések, diákmozgalmak kezdődtek egymástól függetlenül az ország különböző részeiben: főként az erdélyi magyar népcsoport körében, de néhány megmozdulás egyértelműen román jellegű volt, például Bukarestben vagy a moldvai Jászvásáron (Iasi)ban).

A legnagyobb – még (igaz, halálos áldozatok nélküli) karhatalmi sortüzet is kiváltó – romániai megmozdulást a magyarországi eseményekre reagálva a bánáti régió fővárosában, Temesváron tanuló egyetemisták szervezték. A megmozdulás és a megtorlások történetét részben román, részben magyar visszaemlékezések alapján lehet rekonstruálni.³ Ezek egyaránt számot adnak arról, hogy mind a szervezők, mind a diákmozgalomban résztvevők között – a román és a magyar diákok mellett – német nemzetiségű egyetemisták is voltak. A mozgalom programnyilatkozatát, amely az oktatáspolitikai célokon túlmenően a demokratikus intézményrendszer bevezetését és a szov-

jet katonai egységek Romániából való kivonását is követelményként fogalmazta meg, elfogadása előtt románul és magyarul olvasták fel a kantinba összehívott gyűlésen. Arról nem tudunk, hogy németül is elhangzott volna, ami bizonyára azzal is magyarázható, hogy a fordítás idő- és munkaigényes volt. Az a tény azonban, hogy magyarra mégis lefordították, egyértelműen a kisebbségeknek tett szimbolikus gesztusként értelmezhető, hiszen a Temesváron tanuló diákok mind tudtak románul.

A németkérdés Lengyelországban is felmerült, méghozzá éppen a magyar forradalom utolsó napjaiban. Az opolei regionális (vajdasági) pártbizottság 1956. november 2-i határozatában hivatalosan elismerte a német kisebbséget, amelyet a korábbi (majd évtizedeken át a későbbi) hivatalos terminológia nem létezőnek nyilvánított, és helyette csak „autochton lakosságról” beszélt. A párt országos szervei azonnal érvénytelenítették a határozatot.⁴ Egyes feltételezések szerint az opolei határozat a reformokat ellenző pártkáderek „hadművelete” volt, amely arra irányult, hogy kényelmetlen helyzetbe hozza a párton belüli reformmozgalom élén álló pártfőtitkárt, Stanisław Gomułkát. Ő ugyanis 1945 után részt vett a németekkel szembeni embertelenségek előkészítésében.

Egy kisebbség „elismerése” a szovjet típusú szocialista rendszerekben egyrészt az erről szóló hivatalos deklarációt és a vonatkozó statisztikai adatok rendszeres vezetését jelentette, másrészt azt, hogy állami forrásokból külön anyanyelvi intézményeket (főként iskolákat, kultúrintézményeket, esetleg sajtóorgánumokat) tartottak fenn számukra. Magyarországon a szocialista rendszer éveiben hivatalosan négy népcsoportot ismertek el ilyen formában: a szlovákokat, a románokat, a németeket és – egyetlen mesterséges népcsoporttá tömörítve a horvátokat, szerbeket és szlovéneket – az úgynevezett „délslávokat”. 1956-ban közülük az utóbbiak kapcsolódtak leglátványosabban a forradalomhoz, ami főként Lásztity Svetozár (Svetozar Lastić) szerb ortodox pópa szervező munkájának volt köszönhető. A dél-magyarországi Pécsen összegyülekező szerb, horvát és szlovén kulturális vezetők és tanárok 1956. október 26-án nyilatkozatot fogadtak el,⁵ amelyben támogatásukról biztosították az ország függetlenségi törekvését, ugyanakkor több anyanyelvi szolgáltatást és nagyobb önrendelkezést követeltek a kisebbségeknek. A nyilatkozat nagyrészt az ellen tiltakozott, hogy az 1948-as kommunista fordulatot követően a hatalom felszámolta a második világháború után alakult délsláv nemzetiségi szövetség helyi szervezeteit, és a szövetség élére olyan szerb és horvát pártfunkcionáriusokat ültetett, akik nem Magyarországról származtak, hanem szovjetbarát, sztálinista nézeteik miatt menekültek el a titói Jugoszláviából.

A másik jól dokumentálható nemzetiségi megmozdulás a románokhoz köthető. A magyarországi románság központja, Gyula város, egyike volt az utolsó településeknek, amelyeket katonailag megszállt a Vörös Hadsereg. Így ebben a városban december elején még sikerült egy független román újságot kiadni *Gazeta Româna* címmel. Az egyetlen lapszámot megélt sajtótermék azt ígérte olvasóinak, hogy szakít a korábbi hivatalos magyarországi román orgánum, a *Linertatea Noastră* hagyományaival: nem ferdi el az igazságot, a központi politikai hírek helyett a román lakosságú falvak és városok életével fog foglalkozni, és a kisebbség számára életidegen irodalmi (tehát romániai) román nyelv helyett a magyarországi román tájszólásban fog írni.⁶ Az újságszámban lefektetett célkitűzések bizonyos értelemben kisebbségpolitikai programnyilatkozatnak tekinthetők.

A szlovákok és a németek részéről a kutatások jelenlegi állása szerint nem ismerünk ehhez hasonló, kifejezetten kisebbségpolitikai célokat kitűző programnyilatkoza-

tot, amely a forradalomhoz kapcsolódott volna. Igaz, a szlovákság jelentős részére egyfajta asszimilációs igény bejelentése volt jellemző a forradalom alatt, amely főként abban nyilvánult meg, hogy az iskolákban összesereglett szülők önmagukat szülői értekezletté nyilvánítva beszüntették a kötelező szlovák nyelvoktatást.⁷ Erre a megmozdulási formára az ország legtöbb szlovák lakosságú régiójában lehet példát találni, kivélt képez azonban Békéscsaba és Szarvas, illetve környékük (tehát az a régió, ahol a szlovákság a legnagyobb számban lakik), ahol a forradalom alatt még emelkedett is a szlovákul tanuló diákok száma.

A „délszlávok”, a románok és a szlovákok annyiban jelentősen különböztek a németektől, hogy 1945 után a szovjet katonai igazgatás és nyomában a magyar államhatalom kedvezően viszonyult hozzájuk, és ehhez képest az ötvenes években helyzetük látványosan romlott. 1948 után Jugoszlávia és a Szovjetunió szembenállása miatt a horvátokra, a szerbekre és a szlovénekre a hatalom kifejezetten biztonsági kockázatként tekintett: sokakat bebörtönöztek (például a már említett pópa fiát, az apjával ellentétben kommunista nézeteket valló, de Titóval rokonszenvező Lásztity Lubomírt), vagy kitelepítettek a határvidékről. E kisebbségek falvait állandó hatósági megfigyelés alatt tartották. A németek helyzete ezzel szemben a kommunista fordulat után valamelyest javult az 1945-ös jogfosztottsághoz képest. Mivel Ausztria keleti része 1955-ig szovjet megszállás alatt állt, a németek a szomszédság okán sem minősültek olyan problémásnak, mint a „délszlávok”. Helyzetük az ötvenes évek közepén tovább javult, előbb a német nyelvet tanító, majd részben németül is tanító iskolák létrehozásával, a *Freies Leben* című hetilap megindításával, illetve a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének (MNDSZ) megalapításával. Ez utóbbi ugyanúgy mindössze egy budapesti központtal rendelkező irodát jelentett, mint a délszlávok szervezete, míg azonban a délszlávoknál ez nagy visszaesés volt az 1945 és 1948 közötti élénk szervezeti élethez képest, a németeknél előrelépést jelentett a korábbi állapotokkal összevetve.⁸

A német nemzetiségi intézményrendszer fejlődése 1956-ban is folytatódott. Ősszel Baján megindult a tanítás a német tannyelvű gimnáziumi osztályban. A Művelődési Minisztérium és az MNDSZ megkezdte a *Freies Leben* napilappá szervezésének előkészítését.⁹ Érdekesség, hogy valamivel korábban Lengyelországban is napilappá szervezték a sziléziai *Arbeiterstimmét*. A két esemény között bizonyára összefüggést kell keresni annak ellenére, hogy Magyarországon a napilap terve nem valósult meg.

Ugyanakkor a németek számára döntő kérdésekben a forradalomig nem történt lényeges változás. Az államigazgatás például nem oldotta meg azt a problémát, hogy 1946 és 1948 között a Csehszlovákiából kitelepített magyarokat a negyvenes évek végén a Magyarországon maradt németekkel sokszor egy fedél alá költöztették, és így embertelen életkörülmények, illetve családi konfliktushelyzetek alakultak ki. A németek továbbra sem látogathatták meg kitelepített rokonaikat. Ekkoriban még az NDK-ba sem nagyon lehetett utazni Magyarországról, az NSZK-ba meg különösen nem, jóllehet a Magyarországról kitelepített németek nagyobb része ez utóbbiban élt. Ebből a szempontból a németek rosszabb helyzetben voltak a szlovákoknál, akik elől 1956 nyarán minden akadály elhárult, hogy meglátogassák – a Csehszlovákiából elűzött magyarok helyére önként kitelepült – rokonaikat, mivel augusztustól a forradalomig a két ország hatóságai lényegében teljes utazási szabadságot teremtettek Magyarország és Csehszlovákia között.

1956-ban a nemzeti kisebbségek (főként a magyarországi németek és „délszlávok”, illetve a határon túli magyarok) számára különös lehetőséget biztosított a tájéko-

zódásra az anyaországi rádióadások hallgatása. Akkoriban jellemző volt a viszonylag távoli vidékeken is fogható középhullámú sugárzás, ezért például a határon túli magyarok viszonylag jól tudtak informálódni a forradalom eseményeiről a magyarországi műsorok alapján. A magyarországi kisebbségek közül egyedül a németek esetében van konkrét adat arról, hogy a forradalom alatt anyanyelvüket kihasználva a külföldi (elsősorban osztrák) rádióadásokból igyekeztek tájékozódni a magyarországi és a nemzetközi helyzetről. Az állampárt egyik 1958-as hangulatjelentése a németekre jellemző viselkedési forma szerint idézi egy Vas megyei lakos, Bonyhádi Márton véleményét, aki szerint: „Ültünk a rádiónál azt várva, hogy a rendszer megbukik. Arra gondoltunk, hogy a nyugati erők előzönlének. Emiatt – mert ez nem történt meg – a hazai németiség végleg kiábrándult a nyugatból.”¹⁰ Bizonyára a „délszlávok” is hallgatták a jugoszláv rádióadásokat,¹¹ ennek azonban nem maradt lenyomata. A románokról és a szlovákokról aligha feltételezhetjük, hogy az anyaországi rádióadókra kapcsoltak, ha valamit meg akartak tudni a forradalom napjaiban, hiszen a szabadságharcosok kezére került Magyar Rádióból sokkal pontosabban tájékozódhattak bármiről, mint a bukaresti és a pozsonyi adókból.

1957 elején a Baranya megyei Tanács (tehát a regionális közigazgatás) egyik feljegyzése, amely a nemzetiségi oktatáspolitikáról szólt, megemlíttette, hogy Csávolyon egy német földműves, Müller Rudolf, míg Kátolyon a német nyelvtanár, Hetényi Adolf részt vettek a forradalomban.¹² Ez valószínűleg azt jelentette, hogy aktív szerepet vállaltak a helyi forradalmi bizottságban. Bizonyára sok hasonló eset történhetett országszerte, ahol azonban nem ismeretes a forradalomban részt vevők nemzetiségi hovatartozása. Cseresnyés Ferenc egy írásában a német nemzetiségű felkelők közé sorolja a ma is aktív politikai szerepet játszó Wittner Máriát, illetve a forradalmat követő terror legfiatalabb mártírját, a még kiskorúan elítélt és néhány nappal 18. születésnapja után kivégzett Mansfeld Pétert.¹³ Mansfeld Péter vértanúságáról az idei 50. évforduló alkalmából nagy játékfilm is készült Magyarországon. (Cseresnyés megállapítását mindamellett óvatosan kell kezelni, hiszen jó magam például nem tudok róla, hogy Wittner Mária vagy Mansfeld Péter valaha is nyilatkozott volna német identitásáról.)

A pécsi Pedagógiai Főiskolán többen arra használták ki a forradalmat, hogy orosz szakról németre jelentkezzenek át. Közülük néhányan – a levéltári forrás Folland Erzsébetet és Wéber Magdolnát említi – német nemzetiségűek voltak, és eredetileg német szakra felvételiztek, de elutasították jelentkezésüket. A német szakon megnövekedett hallgatói létszám miatt az orosz szak német nemzetiségű tanárai is német nyelvet kezdtek tanítani.¹⁴ A forradalom egyik tartós vívmányának tekinthető, hogy ezeket az átigazolásokat utólag nem érvénytelenítették, sőt a magyar diákok számára is lehetővé tették már általános- és középiskolai szinten is a német nyelvtanulást, amit a forradalom előtt csak kivételes esetekben engedélyeztek.

Egy 1958-ban megjelent újságcikk szerint a forradalom hatására a németek többfelé kinyilvánították igényüket elkobzott javaik visszaadására.¹⁵ Bár ugyanakkor az állampárt szerepét játszó Magyar Szocialista Munkáspárt több hangulatjelentést készített, amelyben a kisebbségek 1956-os viselkedését is felmérték, és ezek között nincs lenyomata a vagyoni követeléseknek, teljesen logikusnak tűnik, hogy ilyen igények a szabadság légkörében megfogalmazódtak.

Valószínűleg a rendezetlen lakás- és tulajdonviszonyok is szerepet játszottak abban, amire a párt egyik 1958-ban készült feljegyzése tesz utalást, hogy a forradalom

alatti szabadabb légkör két faluban, Kakasdon és Kisdorogon felszínre hozott kisebb nemzetiségi feszültségeket.¹⁶ Ebben bizonyára az is szerepet játszott, hogy Kisdorogon a magyarok azonnal felszámolták a szocialista kollektivizálással kialakított mezőgazdasági termelőszövetkezetet, míg a németek nem siették ezt el. A kisdorogi történet akkor érthető igazán, ha figyelembe vesszük, hogy az ötvenes években a nemzetiségi falvakban az egyes népcsoportok számára külön-külön szövetkezeteket tartottak fenn, amelyeket anyanyelven működtethettek. A vagyonuktól a háború után amúgy is megfosztott kisdorogi németek számára tehát a szövetkezet részben egzisztenciális biztonságot, részben nemzetiségi intézményt jelentett, amit az ötvenes évek elején véghezvitt, erőszakos kollektivizáció miatt felháborodott magyar lakosság bizonyára nehezen értett meg. Általánosítani nehéz a kisdorogi esetből, mert ugyanezen a vidéken, amelyet magyarul Völgységnek neveznek, több német lakosságú településen már a forradalom első napjaiban felszámolták a szövetkezeteket. Ami meg Kisdorogot illeti, a németek ragaszkodását a szövetkezethez ott sem lehet a szocialista rendszer iránti hűség jelének értelmezni, hiszen 1957 elején a német termelőszövetkezet igazgatóját letartóztatták, mert nyíltan rokonszenvezett a forradalommal (a korabeli terminológia szerint: „ellenforradalmi izgatást” folytatott).¹⁷

Ha kísérletet teszünk egyfajta típusalkotásra, a kitűzött célok alapján két csoportba oszthatjuk a kisebbségi megmozdulásokat. Az egyik típust az olyan események képezik, mint például a pécsi „délszláv” nyilatkozat vagy a gyulai *Gazeta Româna*. Ezekben az esetekben a forradalomhoz kapcsolódóan olyan elvárások fogalmazódtak meg, amelyek sajátosan a kisebbségre jellemzőek, és annak identitásával, fennmaradásával kapcsolatosak. Ebbe a csoportba sorolható a határon túli magyar kisebbségek számos mozgalma is, például amikor az anyaországi felkelés iránti szolidaritásból magyar miséken és istentiszteleteken elénekelték a magyar nemzeti Himnuszt (ilyen esetre több példa akadt Csehszlovákia magyarlakta részén), a magyar tannyelvű oktatás bővítése érdekében szervezkedtek (ez főként az erdélyi magyar kezdeményezésekre jellemző) vagy felvetették az 1920-ban megvont határok átrendezéseinek lehetőségét (ez például a kárpátaljai Nagyszőlősen szervezkedő gimnazista csoport követeléseit között szerepelt).

A másik típushoz azoknak az embereknek a fellépése tartozik, akik közismerten valamelyik kisebbséghez tartoztak, de a forradalmat nem az adott népcsoportra jellemző etnikai jellegű problémák megoldására kívánták felhasználni, hanem általános állampolgári jogait akarták érvényesíteni. Jellegzetes ilyen eset a nemzetiségi identitású emberek részvétele a forradalom leverésére érkező szovjet csapatok elleni küzdelemben. Általában nem ismert az utcai harcokban résztvevők etnikai identitása, de van kivétel: például a magyarországi románok saját ötvenhatos hősüknek tekintik Mátyás Erzsébetet, aki Gyula város védelmében vett részt. A fiatal nőt ezért – jóllehet áldott állapotban volt – 20. életévében, 1957 januárjában Kecskeméten, kivégezték. A „délszlávoknak” és a szlovákoknak is megvoltak a maguk állampolgári jellegű megmozdulásai, és, mint látjuk, a magyarországi németekre is elsősorban az ilyen jellegű fellépés volt jellemző.

A Magyarországgal szomszédos országokban az ilyen állampolgári jellegű megmozdulások jellegzetes esete a magyar és a német nemzetiségű diákok már említett részvétele a temesvári eseményekben. Bizonyos esetekben az állampolgári jellegű mozgalmak résztvevői a nemzeti többséghez tartozók mozgalmába bekapcsolódva léptek fel érdekeik érvényesítéséért, más esetekben viszont saját körükben, vagy éppen ők alkották a mozgalom fő erejét. Például Erdélyben a kolozsvári művészeti főiskolán főként

magyarok fogalmazták meg a tanulás körülményeinek javítására, illetve az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörlésére vonatkozó igényeiket.

Néhány célkitűzésről, amely a forradalom alatt megfogalmazódott, nehéz eldönteni, hogy inkább állampolgári vagy inkább nemzetiségi jellegűnek tekinthető-e. Ilyen egyes magyarországi német falvakban a vagyoni restitúció követelése. 1945-ben Magyarországon csak a németiségtől vették el etnikai alapon a vagyonát, ami nemcsak nemzetiségi, hanem általános emberi jogaiban is megsértette a német közösséghez tartozókat. A károk rendezésének követelését ezért mindkét kategóriába besorolhatjuk.

Jóllehet a németiség aktivitása összességében sokkal inkább állampolgári jellegű volt, mintsem nemzetiség-specifikus, és összességében a felkelés nagyon kis részét tette ki, az 1956. november 4-i invázióban Budapest ellen bevetett szovjet katonákat vezetőik előző nap arról tájékoztatták, hogy egy olyan „ellenforradalmi” megmozdulás ellen kell harcolniuk, amelyet a „német és más nyugati népek robbantottak ki Magyarországon”.¹⁸ Természetesen a propaganda terjesztői nem a magyarországi kisebbségre gondoltak, hanem Nyugat-Németországra. A Szovjetunió egész területéről sorozott katonák jelentős része azonban teljesen tájékozatlan volt a közép-európai etnikai viszonyokról, ezért kétséges, hogy mennyire tudhattak különbséget tenni német és német között. A „német nép” felelőssé tétele tehát eleve kockázatot rejtett magában a kisebbség számára, bár kétségtelen tény, hogy 1956-ból nem ismert a szovjetek részéről etnikai indíttatású túlkapás a magyarországi németek ellen.

Mindamellet nem szabad elfelejteni, hogy 1956-ban alig egy évtizede múlt a kollektív bűnösség drasztikus érvényesítése és a németiség nagy részének elűzése kelet- és közép-európai szülőföldjéről, többek között Magyarországról. Bár a negyvenes évek végén Magyarországon is megszűnt a németiség üldöztetése, és 1956-ra a németek az ország egyenjogú (vagy talán pontosabb kifejezés lenne, hogy „egyen-jogtalan”) polgáraivá váltak, az 1945 utáni események elítélése azonban eddig (és még nagyon sokáig, egészen a nyolcvanas évek végéig) nem történt meg.

A Magyar Szocialista Munkáspárt néven újjászervezett állampárt központi lapja, a *Népszabadság* 1957. március 9-én interjút közölt Wild Frigyessel, az MNDSZ főtítkárával.¹⁹ Más nemzetiségek vezetőivel ekkoriban nem készült hasonló interjú, jóllehet a német „szövetséghez” hasonlóan ugyanekkor szervezték újjá a forradalom alatt felbomlott szlovák és román szervezetet, illetve a forradalmi útra tért „dél-szláv” szövetséget is. A párt tehát érezhetően különös jelentőséget tulajdonított a németkérdésnek. Wild Frigyes többek között arról nyilatkozott, hogy „a szövetség tudomása szerint a német nemzeti kisebbség *általában* megőrizte józanságát az [1956] októberi események idején” (kiemelés tőlem – Sz. Á.). Az „általában” szó a nyilvánosság előtt is utalt arra, hogy a kisebbség körében is előfordultak forradalmi jellegű megmozdulások, ugyanakkor a teljes idézett szakasz összességében passzívnak nyilvánította a németeket, tehát a forradalmárok elleni megtorlásokat ekkor már javában szervező hatalom szemében lényegében igazolta a közösséget. Erre bizonyára azért lehetett szükség, mert a Magyar Külügyminisztérium éppen ekkor adott közre egy hivatalos nyilatkozatot, amelyben elítélte Ausztria diplomáciai viselkedését a magyarkérdésben.²⁰ Némi leegyszerűsítéssel tehát azt lehet mondani, hogy a propagandában az osztrákok, mint „rossz németek” jelentek meg, amivel gyorsan szembeállították a Magyarországon élő „jó németeket”, és a kettő közötti választvonalat a felkeléshez való viszonyulásban jelelték meg.

Negyedével később Kállai Gyula előterjesztést készített a kormány számára a kisebbségpolitika terén jelentkező problémákról. Ebben ugyanazzal a szóhasználattal fogalmazott az összes népcsoport 1956-os szerepéről, mint korábban Wild Frigyes a németekéről: „A nemzetiségek az ellenforradalom²¹ idején általában hűek maradtak a népi hatalomhoz, többségükben felismerték a nacionalizmusban rejlő veszélyt. Elvértve akadtak csak, akik egyéni sérelmeik orvoslására igyekeztek az eseményeket kihasználni.”²² Ez a „délszlávok” és a románok esetében hazugság volt, hiszen a pécsi nyilatkozat és a gyulai független újság épp nem egyéni, hanem közösségi sérelmek orvoslására törekedett. Mint láttuk, a németek esetében is megkérdőjelezhető, hogy csak egyéni sérelmekről lett volna szó a forradalom alatt. Mindamellett politikailag az tekinthető igazán lényegesnek a kormányzati előterjesztésben, hogy a kisebbségi problémák megoldásának indoklásában többek között a felkelés idején a szovjet hatalom iránt tanúsított állítólagos lojalitás is megjelent. Ez azt jelenti, hogy ha a hatalom nem nyilvánítja lojálisnak a kisebbségeket, akkor egyfajta kollektív bűnösség alapján elzárkózott volna problémáik megoldásától.

Ez a gondolkodásmód tükröződött abban a cikksorozatban, amelyet a Komárom megyei pártszervek irányítása alatt álló regionális újság, a *Komárom Megyei Dolgozók Lapja* közölt 1958. február 27-én, március 1-jén és 5-én A mi németkérdésünk címmel. A cikkeket jegyző Gyenes László három dolgot vetett a megyében lakó németek szemére: a Volksbund támogatását a háború alatt, a háború utáni vagyonfosztás viszsza rendezésére tett kísérleteket az 1956-os felkelés alatt és az ezt követő „passzivitásukat”, tehát azt, hogy nem mutatták ki nyilvánosan rokonszenvüket a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a Magyar Szocialista Munkáspárt iránt. Ugyanakkor elítélte azokat a magyar párttagokat, akik a háborús évekre vagy a németység 1956-os viselkedésére hivatkozva nem akartak németeket felvenni az állampárt helyi szervezeteibe. „A párt a jelenlegi viselkedést nézi, s nem azt, ami a múltban elválasztott bennünket” – foglalta össze Gyenes László a cikksorozat legfőbb üzenetét. A cikk azért is érdekes volt, mert az 1957-es kormány-előterjesztéssel ellentétben úgy fogalmazott, mintha a németiségre általában véve a forradalom iránti rokonszenv, a felkelés támogatása lett volna jellemző (ez valószínűleg így is volt), de azért is, mert szóhasználatla súrolta a kollektív felelősség terminológiájának határait.

Ennek alapján visszamenőleg is értelmezhető az 1957-es Wild Frigyes-interjú és az Ausztria elleni nyilatkozat összefüggése. Az 1956-os forradalom után a Szovjetunió utasításait végrehajtó magyarországi hatalom nem büntette kollektívan a német kisebbséget már csak azért sem, mert erre a németek a forradalom alatt viszonylag kevés okot adtak. Világosan értésre adta azonban, hogy a kollektív felelősség elve érvényben maradt. Azaz bármikor elővehető maradt, csak ezúttal a hatalom nem alkalmazta. Hasonló jelzéseket küldött a hatalom a magyarországi „délszláv” kisebbségnek is, illetve ugyanez történt Romániában és Csehszlovákiában a magyar kisebbség irányában.²³ Mindez világosan jelzi, hogy nemcsak egy-egy hivatalnok vagy újságíró túlkapásáról, hanem tudatos hatalmi koncepcióról, a kisebbségeknek címzett fenyegetésről volt szó.

A Gyenes-cikk idején már folytak az 1958 őszen elfogadott országos kisebbségpolitikai párthatározat előkészületei. Ennek egyik első tervezetében Benke Valéria és Orbán László úgy írtak a felkelésről, hogy a szovjet megszállás iránti lojalitásukról azonnal a románok és a szlovákok tettek tanúbizonyságot, de később a többiek (a németek és a „délszlávok”) is csatlakoztak hozzájuk.²⁴ Ismét teljes hazugságról van szó, hiszen éppen a román lap kiadása a forradalomnak a legkésőbbre datálható nemzetiségi vonatkozá-

sa. A kollektív felelősségre tett nyilvános utalások tükrében azonban a németek és a „délszlávok” szempontjából kifejezetten hátrányos volt a terminológiai különbségtétel köztük és a két másik kisebbségi közösség között. A párthatározat végleges változata²⁵ azonban, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1958. október 7-én szavazott meg, eltekintett ettől a különbségtételtől, és a négy hivatalosan elismert népcsoport állítólagos szovjethűségéről egyforma módon adott számot.

A forradalom kisebbségpolitikai vonatkozásai közé sorolhatjuk még, hogy – a többi kisebbségi laphoz hasonlóan – 1956. október végén a *Freies Leben* is beszüntette tevékenységét. Ennek pontos okait még föl kell tární. Valószínűleg az történhetett, hogy a nemzetiségi újságok szerkesztősegei az ötvenes években a Lapkiadó Vállalat kérése alapján a pártközpontból kapott utasítások alapján végezték munkájukat, s mivel az a forradalom hatására felbomlott, a szerkesztőségek működésképtelenné váltak. A *Gazeta Româna* kivételével a forradalom alatt nem jelentek meg új nemzetiségi orgánumok, és a forradalom leverését véghezvivő Kádár-kormányzat csak majdnem egy évvel a felkelés után, 1957 őszén gondoskodott újrarendezéséről.

A német lap 1957. szeptember 20-án jelent meg újra, de már nem *Freies Leben*, hanem *Neue Zeitung* címmel. A németek ezzel nem képezték kivételt: az összes kisebbségi újság címe megváltozott: a román *Libertatea Noastră* (Szabadságunk) mostantól a *Foaia Noastră* (Híreink), a szlovák *Naša Sloboda* (Szabadságunk) a *Ludové Noviny* (Népújság), a „délszláv” *Naše Novine* (Híreink) a *Národne Novine* (Nemzeti Hírek) címet viselte. Mint látható, a „délszláv” sajtótermék kivételével mindhárom a címváltozás a szabadság fogalmának mellőzésére irányult, bizonyára azért, mert a párt úgy vélte, hogy a szabadságot, a magyar többséghez hasonlóan, a kisebbségi népcsoportok is a demokratikus felkeléssel azonosítják. A német lap a forradalom előtti tervektől eltérően továbbra is hetilap maradt akárcsak a szlovák és a „délszláv” orgánum, viszont a román újság sokáig csak kétheti lapként jelent meg. (Véletlen lehetett-e, hogy éppen annak a kisebbségnek a lapja vált egy időre kétheti lappá, amelyik saját forradalmi újságot tudott kiadni? Ezt a kérdést ma még nem tudjuk pontosan megválaszolni.)

A szabadság jó ideig kényes fogalom maradt a Kádár János vezette országban. A hatalmas véráldozatot követelő 1956-os demokratikus kísérlet azonban évtizedekre megalapozta Magyarország jó hírét a szabad és demokratikus világban, különösen Nyugat-Európában. Ennek a jelentőségét aligha becsülhetjük túl a magyarországi németiség szempontjából, amely a 20. század második felében végig – pontosabban a német egység helyreállításáig – a „Szabad Világ” egyik legjelentősebb államát, a Német Szövetségi Köztársaságot tekintette igazi anyaországának. Gazdasági értelemben ugyan Magyarország egyre inkább elmaradt a nyugati standardoktól, de az ország – többek közt 1956-ból eredő – megbecsültségének köszönhetően lélektanilag az itt élő németek mindig büszkén vállalhatták szülőföldjüket az anyaország előtt. Biztosra veszem, hogy más szempontok mellett ennek köszönhetően maradt a többi kelet- és közép-európai országhoz képest viszonylag alacsony a Magyarországról Németországba kivándorló németek száma a kommunista rendszer idején, s maradt meg a magyarországi németiség máig számottevő, vitális közösségnek.

Jegyzetek

- 1 A magyarországi népcsoportok részvételéről a forradalomban többek között abban a tanulmányomban írtam, amely angol nyelven is megjelent: *Aspirations of Nationalities in the 1956 Revolution. Regio. A review of minority and ethnoc studies*, 1995, 85–108. p.
- 2 Vö. Tischler, János: *Rewolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1995.
- 3 Baghiu, Aurel: 1956-os diákmozgalmak és azok következményei Romániában. In Békés Csaba (szerk.): *Az 1956-os forradalom helye a kommunista rendszer összeomlásában*. Budapest, 56-os Intézet, 1993. Lásd a budapesti 56-os Intézet Oral History Archívumának Nagy László-interjút is.
- 4 Vö. Urban, Thomas: *Deutsche in Polen. Geschichte und Gegenwart einer Minderheit*. München, CH Beck, 1994. 84. p.; Stoll, Chrstian Th.: *Die Rechtstellung der deutschen Staatsangehörigen in den polnisch verwalteten Gebieten*. Frankfurt am Mein–Berlin, 1968, 498. p.
- 5 Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-I-4-g, 44. doboz 62.t. MDDSZ iratok. Mit kíván a magyarországi délszláv nemzetiség? Pécs, 1956. október 26.
- 6 A *Gazeta Româna* egyetlen példánya a Magyarországon nemzeti könyvtárnak számító Országos Széchényi Könyvtár akkori munkatársai leleményességének köszönhetően maradt fenn, ugyanis egy példányát, jöllehet nem oda tartozott, belefűzték abba a kötetbe, amely a párt által hivatalosan kiadott *Libertatea Noastră*, illetve a későbbi *Foia Noastră* száma-it tartalmazza.
- 7 Erről a megmozdulástípusról viszonylag sok archív dokumentum maradt fenn, amelyeket nagyrészt a korabeli Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályán gyűjtöttek össze, ezért ma a MOL XIX-I-2-f jelzet 244. dobozában található.
- 8 A magyarországi kisebbségek korabeli helyzetéről részletesebben lásd pl. Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Budapest, Kossuth, 1993; Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségpolitika Magyarországon a XX. században*. Debrecen, Csokonai, 1998; Wiedlein, Johann: *Untersuchungen zur Minderheitenpolitik Ungarns von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Schorndorf, 1990.
- 9 Mihályfi Ernő: Zum Wiedererscheining der deutschen Zeitung. *Neue Zeitung* 1957.09.20., valamint: MOL, XIX-I-3-a, 612. doboz, 8795-V-12-1, Beadvány a Lapkiadó Vállalat Vezetőségének. Budapest, 1956. július 6.
- 10 MOL, 288. fond 33/1958/15 vé 51-54., A Vas megyei nemzetiségek helyzetéről. Budapest, 1958. május 30.
- 11 A Tanjug jugoszláv hírugynökség budapesti tudósítója, Ivan Ivanji a forradalom eseménytörténetének egyik első megörökítői közé tartozik.
- 12 MOL, XIX-I-2-f, 244.doboz 859-3/4., Jelentés a nemzetiségi oktatás helyzetéről. Pécs, 1957. február 28.
- 13 Cseresnyés Ferenc: Die Ungarndeutschen und die Revolution von 1956. In Hambuch, Wendenlin (szerk.) *Deutsche in Budapest*. Budapest, Deutscher Kulturverein, 1999.
- 14 MOL, XIX-I-2-f, 244. doboz, 859/3-4., Jelentés a nemzetiségi oktatás helyzetéről. Pécs, 1957. február 28.; MOL, XIX-I-4-g, 64.doboz, MND SZ iratai 1955–1967. 63.t. A Pécsi Pedagógiai Főiskola Német Tanszékének rövid története. Pécs.
- 15 Gyenes László: A mi német kérdésünk. *Komárom-Esztergom Megyei Dolgozók Lapja* 1958. február 27.
- 16 MOL, 288. fond 33/1958/18, vé 87-96. Feljegyzés a német nemzetiség egyes problémáiról. Budapest, 1958. június 20.
- 17 Vö. Sólymár Imre – Gerencsér András: Ethnospezifische Merkmale der Agrarwirtschaft nach 1945. In Fata Márta (Hrsg.): *Die Schwäbische Türkei. Lebensformen der Ethnien in Südwestungarn*. Simaringen, 1997.
- 18 Erről adott hírt a *Magyar Nemzet* című napilap 1956. november 4-i száma.
- 19 Hazánk németajkú lakosságának helyzetéről nyilatkozott Dr. Wild Frigyes, a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének főtítkára. *Népszabadság* 1957. március 9.

- 20 A Külügyminisztérium nyilatkozata 1957. március 8-án jelent meg a *Népszabadság* fővárosi mutációjában, majd március 9-én a vidékiben. A németiség szempontjából ez utóbbinak volt nagyobb jelentősége, hiszen a kisebb településeken jobban lehetett tudni, hogy ki melyik nemzetiséghez tartozik, mint Budapesten.
- 21 A 1956. november 4-től 1989-ig tartó Kádár-rendszer terminológiája kezdettől fogva ezt a kifejezést használta az 1956. október 23. és november 4. közötti demokratikus felkelésre.
- 22 MOL, 288. fond 33/1957/5, 130-133, Előterjesztés a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a Magyarországon élő nemzetiségek néhány problémájáról. Budapest, 1957. június.
- 23 Nagyrészt a magyar kisebbségek irányában tett jelzéseket dolgozza fel Szesztay Ádám: Adalék a magyar kisebbségi kérdés történetéhez 1956. november – 1958. november. In Pölsöskei Ferenc, Stemler Gyula (szerk.): *Múltból a jövőbe*. Tanulmányok. Budapest, ELTE BTK, 1997.
- 24 MOL, 288. fond 33/1958/15, vé 114-121. Előterjesztés-tervezet a magyarországi nemzetiségi kisebbségek gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális (oktatási, népművelési) helyzetéről. 1958. május 21.
- 25 MOL, 288. fond 5/98, öe. 97-98, A Politikai Bizottság határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról.

Ádám Szesztay

Maďarská revolúcia roku 1956 a nemecká menšina

Zhrnutie

Po druhej svetovej vojne ostalo jedno z najväčších nemeckých menšinových spoločenstiev v Maďarsku a v čase revolúcie roku 1956 žilo na jeho území približne 50-tisíc Nemcov. Spomedzi štyroch etnických skupín – Rumuni, Slováci, Nemci a Juhoslovania – ktoré boli v 50. rokoch 20. storočia v Maďarsku uznané aj úradne, sa revolučné hnutie vďaka srbskému ortodoxnému popovi Svetozarovi Lastičovi najvýraznejšie prejavilo u srbskej menšiny. Dobré sa dá zdokumentovať aj národnostné hnutie Rumunov žijúcich v Gyule. Avšak v súvislosti s Nemcami a so Slovákmí sa na základe dnešných výskumov o podobnej aktivizácii hovoriť nedá. Čo sa týka Slovákov, možno v dňoch revolúcie zdokumentovať napr. zaujímavý jav, totiž že rodičia vo viacerých obciach žiadali, aby sa zrušilo vyučovanie v slovenskom jazyku.

Oproti ostatným národnostiam sa situácia Nemcov v Maďarsku po roku 1945 síce postupne zlepšovala, ale v podstatných otázkach (sloboda cestovania, náhrada škôd za majetok zhabaný po vojne) náprava nenastala. V čase revolúcie sa však vďaka materinskému jazyku dostali počúvaním zahraničného rozhlasu k takým informáciám, ktoré iné národnosti nemali. O tom, v akom počte a ako aktívne sa jednotlivci nemeckej národnosti zapojili do revolučných udalostí, nemáme zatiaľ presné údaje. Niektorí historici hovoria, že Mária Witnerová a Péter Mansfeld patria k nemeckej národnosti, hoci oni sami sa v tomto zmysle nikdy nevyjadrili.

Na základe cieľov môžeme menšinové hnutia počas revolúcie rozdeliť do dvoch skupín. Do prvej skupiny patria prejavy súvisiace s identitou, so zachovaním menšiny. Takéto prejavy boli charakteristické pre maďarské menšiny žijúce za hranicami. Do druhej skupiny môžeme zaradiť vystúpenia osôb patriacich k niektorej menšine, ktorými chceli uplatniť svoje všeobecné občianske práva.

Aktivita Nemcov v Maďarsku boli skôr občianskeho rázu, všeobecne však je pre nich charakteristická pasivita, v čom úlohu nevyhnutne zohral aj princíp kolektívnej viny, na

základe ktorého boli po vojne postihovaní. Maďarská vládna moc, vykonávajúca po revolúcii roku 1956 príkazy Sovietskeho zväzu, nemeckú menšinu kolektívne netrestala, už aj preto, lebo Nemci počas revolúcie na to poskytli pomerne málo dôvodov. Jasne jej však dala najavo, že zásada kolektívnej viny ostáva v platnosti a hocikedy sa k nej možno vrátiť.

AUTORI ZBORNÍKU – A KÖTET SZERZŐI

BARNOVSKÝ, MICHAL (1937)

historik, Historický ústav SAV, Bratislava
történész, SZTA Történettudományi Intézet, Pozsony

BUKOVSKÝ LÁSZLÓ (1966)

archivár-historik, Archív Ústavu pamäti národa, Bratislava
levéltáros-történész, Nemzeti Emlékezet Intézete Levéltára, Pozsony

ČIERNA-LANTAYOVÁ, DAGMAR (1941)

historik, Historický ústav SAV, Bratislava
történész, SZTA Történettudományi Intézet, Pozsony

HALKO, JOZEF (1964)

Katolícky kňaz, historik, Bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského,
Bratislava
Római katolikus plébános, egyháztörténész, Comenius Egyetem Hittudományi
Kar, Pozsony

LEIKERT, JOZEF (1955)

bánsnik-historik, Historický ústav SAV, Bratislava
költő-történész, SZTA Történettudományi Intézet, Pozsony

POPÉLY ÁRPÁD (1970)

historik, Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín
történész, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

SIMON ATTILA (1966)

historik, Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín
történész, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

SZESZTAY ÁDÁM (1971)

historik, Ministerstvo zahraničných vecí MR
történész, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
P. O. Box 52
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: forum@foruminst.sk

Edita Ivaničková–Simon Attila (szerk.)
AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS SZLOVÁKIA
Disputationes Samarienses, 9.
Első kiadás
Felelős kiadó: Tóth Károly
Sorozatszerkesztő: Csanda Gábor és Tóth Károly
Felelős szerkesztő: Fazekas József, Otlília Škvarnová
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Megjelent 300 példányban
Terjeszti: Lilium Aurum Kft., Dunaszerdahely
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Szlovák Tudományos Akadémia
Somorja–Pozsony, 2006

Edita Ivaničková – Attila Simon (red.)
MAĎARSKÁ REVOLÚCIA ROKU 1956 A SLOVENSKO
Disputationes Samarienses, 9.
Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Redaktor edície: Gábor Csanda, Károly Tóth
Zodpovedný redaktor: József Fazekas, Otlília Škvarnová
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Náklad: 300 ks
Distribúcia: Lilium Aurum, s. r. o., Dunajská Streda
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Historický ústav SAV
Šamorín – Bratislava, 2006

ISBN 978-80-89249-08-4

V súvislosti s päťdesiatym výročím udalostí roku 1956 objavilo sa množstvo projektov a publikácií, ktoré prekročili úzky maďarský rámec a skúmajú ohlas, vplyv a široké súvislosti revolúcie v zahraničí. Do tohto radu patrí aj výskumný program Fórum inštitútu, výsledkom ktorého sa uskutočnila 4. októbra 2006 v Bratislave medzinárodná vedecká konferencia na tému *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko*. Táto publikácia, do ktorej sú zaradené rozšírené verzie prednášok, ktoré odzneli na konferencii, prvýkrát chce podať viacmenej komplexný obraz o tom, aká bola recepcia maďarskej revolúcie na Slovensku, ako vnímali revolúciu Maďari žijúci na Slovensku.

Az 1956-os magyar forradalom ötvenedik évfordulója kapcsán örömteli módon megszorodtak az olyan projektek és publikációk, amelyek Magyarország határai közül kilépve az 1956-os események nemzetközi hatásával foglalkoznak. Ebbe a sorba tartozik a Fórum Kisebbségkutató Intézetnek az a kutatási programja is, amelynek eredményeként 2006. október 4-én Pozsonyban került megrendezésre *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia* című nemzetközi tudományos konferencia. A jelen kötet a konferencián elhangzott előadásokat teszi közzé, s mint ilyen, első ízben próbál többé-kevésbé komplex képet adni arról, milyen volt az 1956-os magyar forradalom szlovákiai visszhangja, s hogyan fogadták a szlovákiai magyarok a magyarországi forradalmat.

ISBN 978-80-89249-07-7

